

ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤਜ ਸਦਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਤ ਹਨ

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਪੜਤਾਲ

ਸੰਪਾਦਿਤ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰੁਤ ਤੇ ਵਿਚ ਆਏ

ਦੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਰ ਖੋਜ

ਦਾ

ਪੁਨਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਡਾਕਟਰ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ

+ ਸੁੰਦਰੀ ਕਰਤਾ ਲਿਖਤ +

[ਅਪ੍ਰੈਲ ੧੯੬੩ ਈ:]

ਮਿਲਣ ਦਾ ਪਤਾ-

ਮੈਨੇਜਰ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

All Rights Reserved.

Printed by Sh. Lajwant Kaur, The Printer,
at the Wazir-i-Hind Press, situated at Hall Bazar,
Amritsar and Published by Bh. Indar Singh Manager
Khalsa Samachar, at Amritsar,
for Bhai Vir Singh Sahitya Sadan, New Delhi,

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ॥

ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਪੜਤਾਲ

ਦੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪਰ ਖੋਜ

ਦੇਵੀ [ਕਾਲੀ, ਦੁਰਗਾ, ਹਿਮ-ਪੁੱਤੀ, ਭਵਾਨੀ ਆਦਿ]

ਦੇਵੀ ਸਬੰਧੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਇਸਦੇ ਤ੍ਰੈ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚਾਰੇ ਹਨ:--(੧) ਦੇਵੀ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੀ ਪੂਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਰਤਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਖੋਜ 'ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚ ਦੇਵੀ' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪਰ ਹੋਵੇ। (੨) ਇਸਤੇ ਬਾਦ 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕੀ ਹੋ ਜਗਾ ਹੈ' ਇਸ ਪਰ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। (੩) ਇਸਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ 'ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਨੌਣੇ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਉਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ?'

ਇਸ ਤੀਸਰੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਜੋ ਕੁਛ ਖੋਜ ਨਾਲ ਲੱਭਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀ ਤ੍ਰੈ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਕੇ ਲਿਖਾਂਗੇ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵਕਤ ਤੋਂ ਲਗਪਗ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਦ ਤੱਕ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ, ਫਿਰ (੨) ਲਗਪਗ ਸੰਮਤ ੧੯੪੬ ਬਿ: ਤੱਕ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਤੇ (੩) ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਬਾਦ ਤੋਂ ਹੁਣ ਦੇ ਸਮਾਨ ਤਕ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ। ਇਸ ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਕੇ ਹੇਠਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਦੇਵੇ ਹਾਂ।

੧. ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚ ਦੇਵੀ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬੀ ਹਿੰਦੂ ਪੂਜਕ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਖੋਜਣ ਲਗਿਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਦੇਵੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਲੱਭਣ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾਂ ਢੂੰਡ, ਲੱਭ, ਉਡਨੇ ਹੀ

ਗੁੰਬਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੜੀ ਢੁੰਡ ਭਾਲ ਦੇ ਬਾਦ ਜੋ ਕੁਝ ਸਮਝ ਗੋਚਰਾ ਖਿਆਲ ਬਨਾਉਣ ਵੱਲ ਪਈਏ ਤਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰਯ ਕੌਮ ਦੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਅਸਲੀ ਲੋਕ ਏਥੇ ਵਸਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿੰਧਯਾਚਲ ਪਰਬਤ ਦੇ ਕੋਈ ਵਾਸੀ 'ਕਾਲੀ' ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ। ਕਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੂਜਯ ਮੂਰਤੀ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰ ਉਹ ਲੋਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਠੱਗ' ਆਖਦੇ ਸਨ, ਇਸਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ। ਵਿੰਧਯਾਚਲ ਨਾਲ ਦੇਵੀ ਦਾ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਹਿੰਦੂ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਹੁਣ ਤਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਸੂ: ਪ੍ਰ: ਰਾਸ ੧੧ ਅੰਸੂ ੫੦ ਅੰਕ ੧੪ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੋਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੀ ਦੇਵੀ ਹਾਰ ਤੇ ਬੱਕ ਕੇ ਵਿੰਧਯਾਚਲ ਤੇ ਜਾਕੇ ਛੋਟੀ ਮੂਰਤ ਧਾਰਕੇ ਟਿਕ ਗਈ, ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਵਿੰਧਯਾਚਲ ਵਾਸਣੀ' ਬੀ ਇਸਦਾ ਇਕ ਨਾਮ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਕੁ ਵਿੰਧਯਾ ਪਰਬਤ ਗੰਗਾ ਵਲ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਚੁਕਦੇ ਹਨ ਓਥੇ ਕੁ ਇਸੇ ਨਾਮ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਇਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਥੇ ਇਸ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਜੋ ਬਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਕਦੇ ਸੁੱਕਣਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ*। ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਖਿਆਲ ਦੁਜ਼ਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਾਲੀ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਵਿੰਧਯਾਚਲ ਦੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਸੀ ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਉਹ ਆਰਯ ਕੁਲ ਦੇ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਡਕਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਲੋਕ ਅਸੁਰ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਏਸ ਖਿਆਲ ਵਾਲੇ ਲੋਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਸਿਰ ਦੇਵੀ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਵੱਢੇ ਹੋਏ ਸ਼ਤ੍ਰੂਆਂ ਦੇ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ (ਭਾਵ ਆਰਯ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰ) ਹਨ।

*ਡਰੂਸਨ—'ਕਲਾਸੀਕਲ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਆਫ ਹਿੰਦੂ ਮਾਈਥਾਲੋਜੀ'।

†ਵੁਡਰਫ—'ਸ਼ਕਤੀ ਐਂਡ ਸ਼ਕਤਾ'।

ਵਿਧਵਾਚਲ ਵਾਸਨੀ ਕਾਲੀ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ 'ਠੱਗ' ਕੌਮ ਵਿਚ ਨਿਰਸੰਸੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਠੱਗ ਲੋਕ ਇਕ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਰਕਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭੀ ਪਿੱਛੋਂ ਆਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਵਿਰਕਾ, ਬਲਕਿ ਆਰਯਾਂ ਤੋਂ ਭੀ ਪਹਿਲੇ, ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਵਿਸਾਹ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਤੇ ਗਲ ਵਿਚ ਦੁਪੱਟਾ ਯਾ ਫਾਹੀ ਪਾਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਅਪਣਾ ਕਮਾਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਣਦੇ। ਸਗੋਂ ਮਾਰਕੇ ਉਹ ਕੋਈ ਧਾਰਮਕ ਰਸਮਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਹਾੜੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਬੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਆਰਾਧਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਮਾਲ ਦੇਵੀ ਦੇ ਅਰਪਣ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਸੀਂ 'ਕਾਲੀ' ਦੀ ਆਗਯਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਾਂ*। ਚੀਨੀ ਮੁਸਾਫਰ ਹਜ਼ੂਨਤਸੇਂਗ ਨੇ ਸਿਰ ਬੀਤੀ ਦੱਸੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜੁੱਧਿਆ ਤੋਂ ਜਦ ਉਹ ਹਯਮੁਖ ਨੂੰ ਟੁਰਿਆ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਠੱਗਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆ ਫੜਿਆ ਤੇ ਦੇਵੀ ਅੱਗੇ ਬਲੀ ਦੇਣ ਲਈ ਚੁਣਿਆ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲੀ ਇੱਕ ਪੁਰਾਤਨ ਪੂਜਯ ਪਰ ਭੇਦਾਯਕ ਮੂਰਤੀ ਅਸਲੀ ਵਾਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਪੂਜ ਦੇਵੀ ਸਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

'ਆਰਯ ਹਿੰਦੂ' ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਜਦ ਖੋਜ ਕਰੋ ਤਾਂ ਵੇਦ ਵਿੱਚ ਪਦ 'ਕਾਲੀ' ਆਇਆ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਦੇਵੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਯੁਰਵੇਦੀ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦਾ ਨਾਮ 'ਕਾਲੀ' ਹੋਸੀ ਜੋਕਿ ਹੋਮ ਦੀਆਂ ਆਹੁਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਅਯੁਰਵੇਦੀ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਕਾਲੀ' ਭਿਆਨਕ ਯਾ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਜੀਵ ਸੀ†। ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਅਕਸਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਰੂਪ ਹਨ। ਕੁਝ ਸ਼ਿਕਰ

*ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੇਨੀਕਾ ਦੇਵੀ ਐਡੀਸ਼ਨ।

†'ਹਿੰਦ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਇਤਿਹਾਸ' ਟ੍ਰੈਕਟ ਨੰ: ੪੪੨, ਸਫਾ ੧੩, ਖਾ: ਟ੍ਰੈ: ਸੁ:। ‡ਡਊਸਨ।

ਵੇਦਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਯਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਨਸਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬਾਬਤ ਤਾਂ ਹੈ*; ਪਰ ਇਸਦੀ ਬਾਵੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵੇਦਿਕ ਰਿਖੀਆਂ ਨੇ ਅਸ਼ੁਮੇਧ ਬਾਪ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੇਦਕ ਦੇਵਤਾਂ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਈ' ਸਨ, ਖੁੰਘਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦੇਵ ਦਾ ਅਰਥ (ਦਿਵ=) ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮਾ ਪਾਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਵੇਦਕ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤ੍ਰੈਮੁਖ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨੇ ਫਿਰ ਸਮਾ ਪਾਕੇ ਤ੍ਰੈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤ੍ਰੈ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ †। ਵੇਦ ਵਿਚ ਜੋ 'ਰੁੱਦ੍ਰ' ਦੇਵਤਾ ਹੈ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਗਰਜ ਤੇ ਰੂਫਾਨ' ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਹੈ, ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਤ੍ਰਿਧਾ-ਮੂਰਤੀ ਦਾ 'ਸ਼ਿਵ' ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਸੰਘਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਲਯ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਤ੍ਰੈ ਮੁਖੀ ਦੇਵਤੇ: ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਸ਼ਿਵ, ਤੇ ਤ੍ਰੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਪਾਰਬਤੀ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣੀ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਪ੍ਰਲਯ ਤੇ ਸੰਘਾਰ ਵਾਲੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।

ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਦੇਵੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਕਈ ਨਾਵਾਂ ਹੇਠ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ, ਪਰੰਤੂ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੁੱਖਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਕਤਕ ਮਤ ਦੇ ਤੀਕਿਆਂ ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਦੇ ਸਭ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਹਨ‡।

* ਦੇਖੋ ਹਿੰਗ ਵੇਦ ਅਸ਼ਟਕ ੧. ਅਜੀਗ੍ਰਤ ਦੇ ਪੁਤਰ ਸੁਨਾਸ਼ਪ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਉਚਾਰੇ ਗਏ ਮੰਤ੍ਰ ਤੇ ਵਾਲਮੀਕੀ ਰਾਮਾਯਣ ਬਾਲ ਕਾਂਡ ਅਧਯਾਯ ੬੧, ੬੨ ਤੇ ਭਾਗਵਤ ਮਨੂ ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਇਆ ਹੈ।

† ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਬ੍ਰਿਟੇਨੀਕਾ ੯ਵੀਂ ਐ. ‡ ਡਊਸਨ।

ਚਾਹੇ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸਤੋਤ੍ਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਮਾਸ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਬਲੀਆਂ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਥੋਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ 'ਸ਼ਾਕਤਕ ਮਤ' ਯਾ 'ਤਾਤ੍ਰਿਕ ਮਤ' ਤਦੋਂ ਜਾਰੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਚੀਨੀ ਮੁਸਾਫਰਾਂ ਦੇ ਸਫਰ ਨਾਮੇ ਪੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਾਤ੍ਰਿਕਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਅਮਰ ਕੋਸ਼ (ਜੋ ਈ ਸੰਨ ਤੋਂ ਕੁਛ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਯਾ ਸ਼ਾਇਦ ਪੰਜਵੀਂ ਸਦੀ ਈ: ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਸੀ) ਵਿਚ ਇਸ ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਕਿਸੇ 'ਮਤ' ਯਾ ਕਿਸੇ 'ਮਤਾਵਲੰਬੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ* ।

ਇਹ ਬੀ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜੋਧਾ ਮਹਾਂਬੀਰ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਾਕਾ ਹਮਲਾਆਵਰਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਰਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮਾਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਰੂਪਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ । 'ਸ਼ਾਕਾ ਜੁੱਧ' ਅਕਸਰ ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ, ਬਲਵਾਨ ਹੋਣਾ ਤੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ । ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀਆਂ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬੀਰ ਰਾਜ ਕੰਨਿਆਂ ਸਨ । ਰਾਖਸ਼ ਮਰਹਟੇ ਸਨ ਜੋ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਕੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ । ਅੱਗੋਂ ਜੋ ਜੋ ਰਾਜਪੂਤ ਕੰਨਿਆਂ ਬੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਆਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜੀਆਂ ਤੇ ਫਤਹਯਾਬ ਹੋਈਆਂ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਪੂਜ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਸੋ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਰਾਜ ਕੰਨਿਆਂ ਹੀ ਦੇਵੀ ਦਾ ਮੂਲ ਹਨ । ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸੰਭ, ਨਿਸੰਭ, ਚੰਡ, ਆਦਿਕਾਂ ਦਾ ਮਰਹਟੇ ਨਾਮਾਂ : ਸੰਭਾ ਜੀ ਚੰਡੂ ਜੀ ਆਦਿਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ ਦੱਸਕੇ ਇਸ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਜੋ ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਚੰਡੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ

* ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਏਲੀਅਟ—'ਹਿੰਦੂ ਇਤਿਹਾਸ ਐਂਡ ਬੁੱਧਿਸ਼ਮ' ।

ਵਰਨਣ ਜੁਆਨ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਤ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ
 ਕਿ ਸੁੰਭ ਦੇਵਤ ਦਾ ਭਰਾ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਖਕੇ ਆਪਣੇ
 ਭਰਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨ ਲਗਾ। ਇਹ
 ਵਾਰਤਾ ਬੀ ਐਉਂ ਦੀ ਹੀ ਸਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਦੇਵੀ ਕਿਸੇ ਬੀਰ
 ਰਾਜ ਕੰਨਿਆ ਦਾ ਅਪਣੇ ਸਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਜਰਵਾਣੇ ਰਾਜੇ
 ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਫਤਹ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਕਿਆ ਦੇਵੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੈ।
 ਗਜਾਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰ. ੬੬੫
 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਈਰਾਨ ਦੀ ਰਾਣੀ 'ਸਮੀਰਮਾ' ਉੱਤਰੀ ਹਿੰਦ ਤੇ
 ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਉਸੇ ਨਾਲ ਹਿਨਾੜ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸੁੰਭ ਨਿਸ਼ੰਭ ਦੀ
 ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਕੀ ਜਾਣੀਏ ਕਿ ਉਸੇ 'ਸਮੀਰਮਾ' ਨੂੰ ਦੇਵੀ
 ਕਹਿਕ ਉਸ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰਕੇ ਪਦਮ ਪੁਰਾਣ ਬਣਾਇਆ
 ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਰਾਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਓਹੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ
 ਹੋਵੇ। ਉਪਰਲੇ ਹਾਲ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ 'ਕਾਲੀ' ਤਾਂ ਹਿੰਦ ਦੇ
 ਪੁਰਾਣੇ ਅਸਲੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਇਕ ਪੂਜਯ ਮੂਰਤੀ ਹੋਸੀ ਤੇ ਆਰੀਆਂ
 ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀਰ ਵਜਕਤੀ ਦੇ ਕਰਤਬਾਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੇਵਤਿਆਂ
 ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਦੇਵੀ ਦਾ ਇਕ ਖਿਆਲ ਟੁਰ ਪਿਆ।

ਇਹ ਬੀ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦੱਸੀ ਜਾਣ
 ਵੇਲੇ ਪਾਰਬਤੀ ਕਨਖਲ ਦੇ ਆਰਯ ਰਾਜਾ ਦੱਖਣ ਪ੍ਰਸਾਪਤਿ ਦੀ ਬਟੀ
 ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੀ ਅਨੁਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਦੇਵੀ*
 ਆਰਯ ਖਿਆਲ ਦੀ ਜਾਈ ਹੈ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਦੇਵੀ ਪਰਾਣੇ ਦੱਸਯੂ
 (ਕਾਲੇ) ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਾਲੀ ਮਾਈ ਹੈ। ਪਾਰਬਤੀ ਦਾ ਪਿਤਾ ਹਿਮਾਲਯ
 ਪਹਾੜ ਬੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਇਸ ਤੋਂ ਬੀ ਹਿਮਾਲਯ ਦੀ ਜਾਈ

*ਉਤਰੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੈਸ਼ਨੋ ਦੇਵੀ, ਖੀਰ ਭਵਾਨੀ, ਚਿੰਤਪੁਰਨੀ
 ਆਦਿ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਟਿਕਾਣੇ ਅਜੇ ਬੀ ਹਨ।

ਆਰਯ ਦੇਵੀ ਸਹੀ ਹੋਈ ਤੇ ਵਿੰਧੀਆਚਲ ਪਰਬਤ ਵਾਸਨੀ 'ਕਾਲੀ' ਪੁਰਾਤਨ ਅਸਲੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਦੇਵੀ ਸਹੀ ਹੋਈ।

ਜਦੋਂ ਆਰਯ ਲੋਕ ਅਸਲੀ ਕੌਮਾਂ ਨਾਲ ਖਲਤ ਮਲਤ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਦਕ ਮਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਜਾ ਬੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਖਲਤ ਮਲਤ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਮਾਲਯ ਦੀ 'ਗਿਰਜਾ' ਤੇ ਬਿੰਧੀਆਚਲ-ਵਾਸਨੀ ਕਾਲੀ ਦੇ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਇਕ ਥਾਵੇਂ ਆ ਜੁੜੇ, ਪਰ ਦੁਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਰੰਗ ਰੂਪ ਅੱਡ ਅੱਡ ਦਿਖਾਏ ਗਏ।

ਹਰ ਹਾਲ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲੇ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦ ਵਾਸੀਆਂ ਤੇ ਆਰਯ ਕੁਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਜੰਗਾਂ, ਸੁਲਹਾਂ, ਕੱਠੇ ਰਹਿਣ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਣ ਦੇ ਮਿਲ-ਗੋਭਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੁਇ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਮਿਲਕੇ ਇਕੋ ਦੇਵੀ ਬਣ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਰੂਪ ਦੋ ਮੰਨੇ ਗਏ, ਇਕ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਤੇ ਇਕ ਭਿਆਨਕ। ਇਸਦੀ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਰੂਪਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ:—ਉਮਾ (=ਰੋਸ਼ਨ), ਗੌਰੀ (=ਗੌਰੇ ਜੰਗ ਵਾਲੀ), ਪਾਰਬਤੀ (=ਪਰਬਤ ਦੀ ਬੇਟੀ), ਜਗਦੰਬਾ (=ਜਗਤ ਦੀ ਮਾਤਾ) ਤੇ ਭਵਾਨੀ ਆਦਿ*।

ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪਤਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ: ਕਾਲੀ, ਸ਼ਯਾਮਾ, ਚੰਦੀ, ਚੰਡਿਕਾ (=ਚੁੰਦ), ਭੇਰਵੀ (=ਭਿਆਨਕ)। ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬੱਕਰਿਆਂ, ਝੋਟਿਆਂ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ੂਨੀ ਬਲੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਇਹ ਬੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵੇਰ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਮਨੁੱਖ ਬਲੀਆਂ ਬੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਤਾਤ੍ਵਿਕ ਲੋਕ ਜੋ ਕੁਝ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੁਝ ਸੁਖਦਾਈ ਨਹੀਂ, ਇਸ

* ਡਊਸਨ।

ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਛੋੜਦੇ ਹਾਂ। ਕਾਲੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਕਾਲੀ ਖੱਲ ਹੈ, ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਹੈ, ਲਹੂ ਚੌਂਦਾ ਹੈ, ਸੱਪ ਤੇ ਖੋਪਰੀਆਂ ਗਲੇ ਲਟਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੁਰਗਾ (=ਜੋ ਕਠਨਤਾ ਨਾਲ ਮਿਲੇ) ਦਾ ਰੂਪ ਸੁਹਣਾ, ਗੋਰਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਸ਼ਾਰ ਪਰ ਬੜੇ ਤੇਜ਼ ਤੌਰ ਪ੍ਰਭਾਉ ਵਾਲੀ।

ਭਵਾਨੀ, ਉਮਾ, ਪਾਰਬਤੀ, ਦੁਰਗਾ, ਚੰਡੀ, ਕਾਲੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀ-ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਨੋ ਬੀ ਅਸਲੀਅਤ ਹੋਵੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਫਿਲਸਫ਼ਾਨਾ ਖਿਆਲਾਤ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਕੀਹ ਸ਼ਕਲ ਇਖਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉੱਚੇ 'ਤੰਤ੍ਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ' ਦੇ ਕਾਰਕਾਂ ਨੇ ਫਿਲਸਫ਼ੇ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸੋ ਹੁਣ ਵਿਚਾਰਨੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਦਿਮਾਗ਼ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਵਯਕਤੀ ਤੋਂ ਉਠਕੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਇਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਰੂਪ ਬੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਜਨਮ ਤੇ ਮੌਤ' ਦੋਵੇਂ ਜੋੜੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਸੁੰਦਰ ਦਿਆਲ ਮੂਰਤੀ ਤੋਂ ਜਨਮ, ਜੀਵਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਰਸ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮੌਤ ਵਰਗੀ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ੈਲੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਵਰਗੀ ਹੋਸੀਅਤ ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਰੂਪ ਧਾਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੇ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ*।

ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਕਾਲੀ' ਪਦ 'ਕਾਲ' ਤੋਂ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਛ ਸ਼ਕਤੀ ਕਾਲ (ਸਮੇਂ, Time) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਲ (ਸਮੇਂ) ਨੂੰ ਬੀ ਖਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਾਲੀ ਹੈ। ਐਉਂ ਕਾਲੀ-ਕਾਲ ਰਹਿਤ ਅਰਥਾ ਵਿੱਚ ਮਾਨੋ ਇੱਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਬੀ ਵਾਚਕ ਹੋ ਗਈ। ਕਾਲੀ ਖੋਪਰੀਆਂ, ਮੂਰਦਿਆਂ, ਮਸਾਣਾਂ

*ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਏਲੀਅਟ।

†ਵੁਡਰਫ।

ਵੇ ਅਲੰਕਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਲਯ ਕਰ ਲੇਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਭਾਵਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਨੂੰ ਸੂਨਯ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਭਾਂ ਪਰੇ ਲੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ*। ਫਿਰ ਉਹ ਦਿਗੰਬਰ ਹੈ—ਵਿਸ਼ਾ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲੀ—ਭਾਵ ਨੰਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਨਾਲ ਹਦ ਬੰਦੀ ਲੱਗ ਗਈ, 'ਨਾਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਾਲੀ' ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਉਹ 'ਅਨੰਤ' ਸਹੀ ਹੋਈ। ਫਿਰ ਉਹ ਮਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਗਤ ਰਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਨਿਰਗੁਣ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਰਚਣਹਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਦੇ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਲੋਥ ਪਰ ਖੜੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਚਿੱਟਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ਼ੁੱਧ ਚੰਡਨਤਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਲੋਥ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਮੂਰਦਾ ਪਨ ਦੱਸਣ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਉਸਦੇ ਅੰਤੀਤ, ਅਲੇਪ, ਅਬਦਲ, ਇਕਰਸ, ਨਿਰਵਿਕਾਰ ਸਰੂਪ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਹੈ, ਤੇ ਦੇਵੀ ਜੋ ਲੋਥ ਪਰ ਖੜੀ ਹੈ ਸੋ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ, ਰਚਣ ਵਾਲਾ, ਸੰਹਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਰੂਪ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਅਬਦਲ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਹਨ, ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਦੋ ਰੰਗ ਹਨ, ਇਕ ਨਿਰਵਿਕਾਰ, ਇਕ ਰਸ,

*ਕਿਸੇ ਵਾਕੇ ਅੰਤੀਤ ਅਰਥ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਤਾਤ੍ਵਿਕ ਦਾਨਿਆਂ ਨੇ ਸਿਰਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:—ਬਾਈ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਜੋ ਦੇਵੀ ਨੇ ਫਤੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਮੁੰਡਨਮਾਲਾ ਜੋ ੫੧ ਯਾ ੫੨ ਸਿਰਾਂ ਦੀ ਖੋਪਰੀਆਂ ਦੀ ਹੈ ਉਸ ਬਾਬਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦੇ ੫੧ ਯਾ ੫੨ ਅੱਖਰ ਹਨ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਖੇਤੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ੫੦, ੫੧ ਯਾ ੫੨ ਹਨ)। ਇਹ ਵਰਣਮਾਲਾ 'ਨਾਮ ਰੂਪ' ਵਾਲੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਲਯਾਯਕ ਹੈ। ਬਹਿਸੀਅਤ ਰਚਣਹਾਰ ਦੇ ਉਹ ਇਹ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਹਿਨ ਰਹੀ ਹੈ, ਬਹਿਸੀਅਤ ਲਯ ਕਰਨਹਾਰ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਲਯ ਬਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

[ਵਰਣਮਾਲਾ]

ਅਬਦਲ ਤੇ ਦੂਸਰਾ ਬਦਲਨੇ ਵਾਲਾ ਜੋ ਅਬਦਲ ਦਾ ਹੀ ਸਰਗੁਣ ਰੂਪ ਹੈ।

ਹੁਣ ਵਿਚਾਰ ਜੋਗ ਇਹ ਬਾਤ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੁਰ ਦੇ ਲਾਗਲਾ ਵਿੰਧਾ ਦਾ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿਚ ਕਾਲੀਬਾੜੀ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਭਯਦਾਇਕ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਬੁੱਤ ਹੈ ਤੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਤਾਤ੍ਵਿਕ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ ਆਦਿਕ ਵਹਿਮੀ ਕੰਮ ਹਨ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਪਰ ਦੱਸੀ 'ਖਜ਼ਾਲੀ ਦੇਵੀ' ਦੀ ਬਾਬਤ ਉਪਰ ਕਥੇ ਖਿਆਲ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਅਚਰਜ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਮਿਣਵਾ ਫਾਸਲਾ ਹੈ। ਸੋਚ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੀਹ ਸੋਚ ਕਰੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮੂਜਬ ਕਿਸਦਾ ਆਵਾਹਨ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕ ਸਾਰੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਖਿਚੜੀ ਜੋਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਾਲੀ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਜਾਗਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰ ਬੰਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ (ਠੱਗਾਂ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ) ਖੂਨ ਦਾ ਇਸ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅਗੇ ਅਰਪਨ ਹੋਣਾ, ਇਧਰੋਂ ਦੁਰਗਾ ਆਦਿ ਦੇ ਬੀਰਰਸੀ ਕੰਮ, ਉਧਰ ਤਾਤ੍ਵਿਕ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਹਾਲ, ਜਿਹੇ ਕੁ ਹਨ ਸਭ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਕੇ ਜੇ ਨਿਤਾਰਕੇ ਦੇਵਾਂ। ਉਪਾਸਕਾਂ ਦਾ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਖਿਆਲ ਲਈਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੇਖਕ ਖਿੱਚ ਖਿੱਚ ਕੇ ਤੇ ਵੀਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪੁਣ ਪੁਣ ਕੇ ਦੇਵੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਫਿਲਸਫੇ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕਈਆਂ ਨੇ ਫਿਲਸਫੇ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਹੋਣਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਰਚਨ, ਪਾਲਣ ਤੇ ਸੰਹਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕ ਸਰਗੁਣ ਵਜਕਤੀ 'ਈਸ਼੍ਵਰ' ਮੰਨੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਵੈਸ਼ਨਵਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰਗੁਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੋਣਾ ਉਸੇ ਤੋਂ ਹੋਈ ਜਗਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤੇ ਧਿਆਨ ਜੋੜਨ ਲਈ ਮੰਨੀ ਗਈ ਇਕ ਸਰਗੁਣ ਵਜਕਤੀ

ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਵਿਸ਼ਨੂੰ' ਸੱਦਦੇ ਹਨ, 'ਤਿਵੇ' ਉੱਚੇ ਤੇ ਫਿਲਸਫ਼ਾਨਾ ਸ਼ਾਕਤਕ ਮਤ ਵਿਚ 'ਦੇਵੀ' ਇੱਕ ਸਰਗੁਣ ਵਯਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਗਤ ਦਾ ਰਚਣ ਪਾਲਣ ਤੇ ਸੰਹਾਰ ਕਰਦੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੀ ਥਾਂ ਲੱਭਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੇਵੀ ਦੇ ਇਸ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ, ਜੋ ਹਿੰਦੂ ਫਿਲਸਫ਼ਾ ਨੇ 'ਸਰਗੁਣ ਈਸ਼ਰੋਤ' ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਲੈਕੇ ਟੁਰਦੇ ਹਾਂ:-

੨. ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਦੇਵੀ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ 'ਕਾਦਿਰ ਤੇ ਕਰਤਾ ਤੇ ਵੇਰ ਅਲੋਪ*' ਮੰਨਿਆ ਹੈ। 'ਨਿਰਗੁਨੁ ਆਪਿ ਸਰਗੁਨੁ ਭੀ ਓਹੀ॥ ਕਲਾਧਾਰਿ ਜਿਨਿ ਸਗਲੀ ਮੋਹੀ॥' ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ:- ਆਪਨ ਖੇਲੁ ਆਪਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ॥ ਖੇਲੁ ਸੰਕੋਚੈ ਤਉ ਨਾਨਕ ਦੇਖੈ॥

ਪੁਨਾ:-ਜਹ ਆਪਿ ਰਚਿਓ ਪਰਪੰਚੁ ਅਕਾਰੁ॥ ਤਿਹੁ ਗੁਣ ਮਹਿ ਥੀਨੈ ਬਿਸਥਾਰੁ॥ ਪੁਨ:-ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਪਾਏ॥ ਆਪਨੈ ਭਾਣੈ ਲਏ ਸਮਾਏ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਿਰਗੁਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਅਛਲ, ਅਛੇਦ, ਅਭੇਦ, ਦੇਕ, ਬੇਅੰਤ, ਉਚ ਤੇ ਉਚਾ, ਬੇਸੁਮਾਰ, ਅਥਾਹ, ਅਗਣਤ ਅਤੋਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਰਤੱਵਯ (ਰਚਣ, ਪਾਲਣ, ਸੰਹਾਰ ਆਦਿ) ਵੱਖਰੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ 'ਈਸ਼ਰ' ਯਾ 'ਵਿਸ਼ਨੂੰ' ਯਾ 'ਭਵਾਨੀ' ਦੇ ਨਹੀਂ ਆਖੇ, ਸੁੱਧ ਚੇਤਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਹੇ

*ਤੂੰ ਕਾਦਿਰੁ ਕਰਤਾ ਪਾਕੀ ਨਾਈ ਪਾਕੁ' [ਵਾ: ਆਸਾ ਮ: ੧-੩
 †ਗਉ: ਮ: ੫, ਸੁਖਮਨੀ ੧੮, ੨੧, ੨੧, ੨੨।

ਹਨ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਣ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸੇ ਨੂੰ
 ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:—‘ਦੁਹੁ ਪਾਖ ਕਾ ਆਪਹਿ ਧਨੀ*’ ॥ ਪੁਨਾ: ‘ਆਪਹਿ
 ਕਉਤਕ ਕਰੈ ਅਨਦ ਚੋਜ ॥ ਅਪਹਿ ਰਸ ਭੋਜਨ ਨਿਰਜੋਗ*’ ॥
 ਪੁਨਾ—‘ਕੇਵਲ ਕਾਲ ਈ ਕਰਤਾਰ ॥ ਆਦਿ ਅੰਤ ਅਨੰਤ ਮੂਰਤਿ
 ਕਲਨ ਭੰਜਨ ਹਾਰੀ’ ॥ ਤੇ ਨਾਲ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਕਰਨਹਾਰੁ
 ਨਾਨਕ ਇਕੁ ਜਾਨਿਆ’। ਕਰਨਹਾਰ ਉਹੀ ਇਕੋ ਆਪ ਹੈ ਤੇ ਜਦ
 ‘ਭਾਵੇ’ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਉਹ ਆਪ ਰਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਪਣੇ ਹੁਕਮ’ ਮਾਝ ਨਾਲ
 ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਯਥਾ:—‘ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ’। ਫਿਰ ਜੇ
 ਸੋਚੀਏ ਕਿ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਿਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਤਾਂ ਅੱਗੇ
 ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ’। ਅਰਥਾਤ ਅਕਾਲ
 ਪੁਰਖ ਕਰਨਹਾਰ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਰਚਦਾ ਹੈ; ‘ਹੁਕਮ ਕਰਨਾ’
 ਵਿਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪ ਕਲਨ ਤੋਂ ਪਰੇ
 ਹੈ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਬੀ ਕਲਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ
 ਕਲਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਉਸਨੂੰ ਵਿਕਾਰ ਆਦਿ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਹਿ
 ਸਕਦੇ। ਉਹ ਆਪ ਸੱਤ੍ਯ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਸੱਤ੍ਯ ਹੈ। ਯਥਾ—‘ਸਚਾ
 ਤੇਰਾ ਹੁਕਮੁ ਸਚਾ ਫੁਰਮਾਣੁ’। ਭਾਵ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪ ਸੱਤ੍ਯ ਹੈ
 ਤਿਵੇਂ ਫੁਰਮਾਣ ਸੱਤ੍ਯ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੱਤ੍ਯ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਉਹ
 ਵਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ, ਫੁਰਮਾਣ, ਵਿਚਾਰ ਸਾਈਂ ਵਿਚ ਅਰੋਪ
 ਕੇ ਉਸਦਾ ਵਿਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਸਦਾ ‘ਹੁਕਮ’
 ਤਾਂ ਉਸਦੇ ‘ਸਰੂਪ’ ਵਾਂਗੂ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਕਲਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਉਹ
 ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ,—ਕਲਨੀ ਕਰਤਬ ਨੂੰ ਆਪ, ਕੇਵਲ ਆਪ, ਜਾਣਦਾ
 ਹੈ ‘ਅਪਨੇ ਕਰਤਬ ਜਾਨੈ ਆਪਿ’। ਜਦ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸ

*ਗਉ: ਮ: ਪ ਸੁਖਮਨੀ ੨੧-੮। †ਸ਼: ਹਬਾਰੇ ਪਾ: ੧੦।

‡ਸੁਖਮਨੀ ੨੨-੩।

§ਵਾਰ ਆਸਾ ਮ: ੧-੨

ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ, ਭਾਣਾ ਨਹੀਂ, ਕਰਤਬ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਹੁਕਮ, ਭਾਣੇ ਤੇ ਕਰਤਬ ਦੀ ਗਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਅਸੀਂ ਕਿਥੋਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ ਜੇ ਉਸ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਹਾਰੀ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ?

ਜਦ ਉਹ ਸੱਤਯ ਤੇ ਚੇਤਨ, ਫਿਰ ਪ੍ਰਿਯ (ਅਨੰਦ) ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਬਹੁਤ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਕਰਤਬ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਚੇਤਨ ਹੈ ਉਹ ਮੂਲ ਹੀ ਜੜ੍ਹ ਪਦਾਰਥ ਵਾਂਗੂ ਅੱਕੋ ਕੀਕੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਸਾਡੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ ਉਸੇ ਵਰਗਾ ਸੱਤਯ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਤੇ ਕਰਤਾ ਕਾਦਰ ਤੇ ਫਿਰ ਅਲੇਖ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਜਗਤ ਦਾ ਰਚਣਹਾਰ ਰਹਿਕੇ ਵਿਚੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਕੋਠੜੀ ਤੇ ਸੱਚੇ ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ 'ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ' ਵੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸਤੋਂ ਭਿੰਨ ਨਹੀਂ*। ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਵਹੁਟੀ ਗੱਭਰੂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ†। ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੈ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਹੁਕਮੀ

* 'ਭਬ ਸਿਬ ਸਕਤਿ ਕਹਹੁ ਕਿਤੁ ਨਾਇ॥' [ਗਉ:ਮ: ਪ੍ਰ,ਸੁਖ: ੨੧-੨
† 'ਭਹ ਮਾਤ ਨ ਬੰਧੁ ਨ ਮੀਤ ਨ ਜਾਇਆ' ॥ [ਜਾਇਆ—ਇਸਤ੍ਰੀ॥

[ਮਾਰੂ ਮ: ੫-੧੯

ਭਬਾ:—'ਕਿਸੁ ਤੂੰ ਪੁਰਖੁ ਜੋਰੁ ਕਉਣ ਕਹੀਐ ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ॥'

[ਆਸਾ ਮ: ੧-੭

ਭਬਾ:—'ਭੋਜ ਕੋ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੈ' ਅਖੰਡਣ ਕੋ ਖੰਡ ਹੈ', ਮਹੀਪਨ ਕੋ ਮੰਡ ਹੈ' ਕਿ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ' ਨ ਨਰੁ ਹੈ' ॥੯॥੨੬੧॥ [ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ।

ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਅਲੇਪ ਤੇ ਇਕੋ ਹੈ*, ਅਨੰਤ ਹੈ, ਅਨਾਦਿ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇ ਦਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਭੀ ਕਿਸੇ ਨਰ ਸਰੂਪ (ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਮਹੇਸ਼) ਜਾਂ ਨਾਰੀ (ਦੇਵੀ) ਰੂਪਤਾ ਵਿੱਚ ਅਲੱਗ ਅਰਾਧਿਆ ਜਾਵੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਜਦ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤੇ ਜਾਂ ਵਿੰਧਯਾਚਲ ਵਾਸੀ ਦੇਵੀ ਨਾਂ ਪਰ ਫਿਲਫਾਨਾ ਖਿਆਲ ਦੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਨੂੰ 'ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਫਿਲਸਫੇ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਾਲੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਬੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਤੂ ਕਹੀਅਤ ਹੀ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ॥

ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਬਰੀਆ ਕਹਾ ਛਪਾਨੀ॥ [ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਵ

ਫੇਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਦੁੰਡਿਆ ਭਾਈ ਭਗੀਰਥ ਦੀ ਸਾਖੀ ਬੀ ਇਹੋ ਗਲ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵਸਾਈ ਦੇਵੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਲ ਘੱਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣੇ ਅਸਮਰੱਥ ਦੱਸਿਆ। ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਅੰਗਦ ਜੀ ਨੂੰ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਝਾੜ ਦੇ ਦੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਭੈਰੋ ਦੀ ਦੇਵੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਜੋ 'ਦਬਿਸਤਾਨੇ ਮਜ਼ਹਬ' ਵਾਲੇ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੈਰੋ (ਜਾਂ ਫੇਰੂ) ਨਾਮੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੂਰਤਿ ਦਾ ਨੱਕ ਕੱਟ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨੇ ਦੇਵੀ ਅਸਮੁੱਥਤਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੰਥ ਨੂੰ 'ਇਕ ਅਕਾਲ

* ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੇ ਅੰਦਰਿ ਵੇਖੈ ਵਰਤੈ ਤਾਕੋ ਤਾਕੁ॥ [ਵਾਰ ਆਸਾ ਮਃ ੧-੩
† ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੂਰਬਾਰਧ ਅਧਯਾਯ ੨੭ ਅੰਕ ੧੫, ੧੬, ੧੭ ਤੇ ੨੪।

‡ ਦੇਖੋ ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ ਹਿੱਸਾ ੧ ਨੰ: ੨ ਪੰਨਾ ੫੧੪ ਤੀ: ਐ:।
§ ਦੇਖੋ ਸ੍ਰੀਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਰਾਸ ੧੨ ਅੰਸੂ ੯ ਅੰਕ ੨੯ ਤੋਂ ੨੬ ਤੱਕ।

ਪੁਰਖਦਾ ਉਪਾਸਕ ਬਨਾਉਣਾ', 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ ਸਿਖਾਲਣੀ',
'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ' ਦੱਸਣਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਾਕਿਆਤ ਤੋਂ
ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਕੇ
ਪੂਜਣਾ ਦਸਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਣਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਿੱਚ 'ਲਿੰਗ ਭੇਦ' ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ।
ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਲਿੰਗ ਨਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਲਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ
ਲੈਣਾ ਲਿੰਗ ਰਹਿਤ ਮੰਨਣ ਤੁੱਲ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਕਹਿ ਲੈਣਾ ਵੈਸਾ
ਹੀ ਹੈ ਜੇਸਾ ਮਾਤਾ ਕਹਿਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਗੁਰਬਾਣੀ
ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ; ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:-

ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਤੂੰ ਹੈ ਮੇਰਾ ਮਾਤਾ ॥ [ਮਾਝ ਮ: ੫-੩੧]

ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਖੰਡ ਸਰੂਪ ਦੀ ਹੀ ਉਪਾਸਨਾ
ਹੈ, ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸਤੋਂ ਨਿਖੇੜਕੇ ਉਸਦੀ ਵੱਖਰੀ ਵਜ਼ਕਤੀ ਫਰਜ਼
ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਅਰਾਧੀ ਜਾ ਰਹੀ।

ਦਸਮੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਬੀ ਆਪਣੇ ਅਰਾਧਨਾ ਯੋਗ ਇਸ਼ਟ
ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੂੰ ਅਛੇਦ, ਅਰੂਪ, ਅਨਾਦ, ਅਭੂਤ, ਅਖੰਡ,
ਅਭਿੰਜ, ਅਛੇਦ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਗਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਇਕੋ ਅਖੰਡ ਰੂਪ
ਦਾ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ* ਤੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ 'ਨਮੋ ਪਰਮ ਗੁਰਾਤਾ ॥ ਨਮੋ

* ਦਸਮ ਗੁਰਵਾਕ - ਅਸੰਭ ਰੂਪ ਅਨਭੇ ਪ੍ਰਭਾ ਅਤਿ ਬਲਿਸਟ
ਜਲਵਲਿ ਕਰਣ ॥ ਅੰਚੁਤ ਅਨੰਤ ਅੰਦ੍ਰੈ ਅਮਿਤ ਨਾਥ ਨਿਰੰਜਨ ਤਵ
ਸਰਣ ॥ ੧ ॥ ੩੨ ॥

[ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ

ਪੁਨਾ-ਨਮੋ ਨਾਥ ਪੂਰੇ ਸਦਾ ਸਿੱਧ ਕਰਮੰ ॥ ਅਛੇਦੀ ਅਛੇਦੀ
ਸਭਾ ਦੇਵ ਧਰਮੰ ॥ ਕਲੰਕੇ ਬਿਨੈ ਨਿਹਕਲੰਕੀ ਸਰੂਪੇ ॥ ਅਛੇਦੰ
ਅਖੇਦੰ ਅਨੂਪੇ ॥

[ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ

ਪੁਨਾ-ਬੇਦ ਕਤੇਬ ਕੇ ਭੇਦ ਸਭੇ ਤਜ, ਕੇਵਲ ਕਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾ
ਨਿਧ ਮਾਨਿਯੈ ॥ [੨੩ ਸ੍ਰੋਯੇ]। 'ਕੇਵਲ' ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਅਕਾਲ
ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਇਕੋ, ਅਦ੍ਵੈਤ ਸਿੱਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਲੋਕ ਮਾਤਾ [ਜਾਪੁਜੀ]' ਆਖਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਦੂਸਰੀਆਂ ਵਯਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਨਾਮ ਦੇ ਦੇ ਕੇ 'ਪਾਇ ਗਹੇ ਜਬ ਤੇ ਤੁਮਰੇ' ਵਿੱਚ ਖੋਲਕੇ ਪੂਜਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਉਂ ਬੀ ਕਿਹਾ ਹੈ 'ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸਬ ਹੀ ਪਚ ਹਾਰੇ ॥ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸ਼ੁਰ ਕੋਨ ਬਿਚਾਰੇ। [ਚਉ: ਅ:]'। ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਇਕ ਅਖੰਡ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਹਨ*, ਉਸੇ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਕਹਿਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਇਹ ਸਿੱਧਾਂਤ ਦਸਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾ ਦਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੋ (੧) ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਤਾਕਤ, ਸੱਤ੍ਯ, ਬਲ, ਸਮਰੱਥਾ, ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਭਵਾਨੀ ਆਦਿ ਕੋਈ ਪਦ ਆਇਆ ਹੈ ਸੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵਜ੍ਹਾ ਤੋਂ ਅਭਿੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸੇ ਦਾ ਬੋਧਕ ਹੈ। ਸੱਤ੍ਯ ਯਾ ਸ਼ਕਤੀ 'ਸ਼ਕਤੇ' ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੋਣ ਵਜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ ਜਿਵੇਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ—

ਪ੍ਰਥਮ ਕਾਲ ਸਭ ਜਗ ਕੋ ਤਾਤਾ ॥ ਤਾਤੇ ਭਯੋ ਤੇਜ ਬਿੱਯਾਤਾ ॥
ਸੋਈ ਭਵਾਨੀ ਨਾਮ ਕਹਾਈ ॥ ਜਿਨ ਸਗਰੀ ਯਹ ਸਿਸਟਿ
ਉਪਾਈ ॥ ੨੯ ॥

[ਚਉ: ਅਵਤਾਰ

ਇਥੇ ਭਵਾਨੀ ਕੋਈ ਵੱਖਰੀ ਵਯਕਤੀ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਭਾਵ ਦਾ

*ਯਥਾ—ਭਜੋ ਸੁ ਏਕ ਨਾਮਯੰ ॥ ਜੁ ਕਾਮ ਸਰਬ ਨਾਮਯੰ ॥
ਨ ਜਾਪ ਆਨ ਕੋ ਜਪੋ ॥ ਨ ਅਉਰ ਥਾਪਨਾ ਬਪੋ ॥ ੩੧ ॥ ਬਿਅੰਤਿ
ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ ਹੋ ॥ ਪਰਮ ਜੋਤਿ ਪਾਇ ਹੋ ॥ ਨ ਧਿਆਨ ਆਨ ਕੋ
ਧਰੋ ॥ ਨ ਨਾਮ ਆਨ ਉਚਰੋ ॥ ੩੨ ॥ ਤਥੋਕ ਨਾਮ ਵਤਿਯੰ ॥ ਨ
ਆਨ ਮਾਨ ਮਤਿਯੰ ॥ ਪਰਮ ਧਿਆਨ ਧਾਰੀਯੰ ॥ ਅਨੰਤ ਪਾਪ
ਫਾਰੀਯੰ ॥ ੩੩ ॥ ਤੁਮੇਵ ਰੂਪ ਰਾਚਿਯੰ ॥ ਨ ਆਨ ਦਾਨ ਮਾਰਿਯੰ ॥
ਤਥੋਕ ਨਾਮੁ ਉਚਾਰੀਯੰ ॥ ਅਨੰਤ ਦੁਖ ਟਾਰੀਯੰ ॥ ੩੪ ॥

[ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਧਿ: ੬

ਇਕ ਵਾਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹੈ:-

ਅਵਲਿ ਅਲਹ ਨੂਰੁ ਉਪਾਇਆ ਕੁਦਰਤਿ ਕੇ ਸਭ ਚੰਦੇ ॥ ਏਕ
ਨੂਰ ਤੇ ਸਭੁ ਜਗੁ ਉਪਜਿਆ ਕਉਨ ਭਲੇ ਕੇ ਮੰਦੇ ॥ [ਪ੍ਰ: ਕਬੀਰਜੀ

‘ਪ੍ਰਥਮ ਕਾਲ ਸਭ ਜਗ ਕੋ ਤਾਤਾ’ ਤੋਂ ‘ਤੇਜ’ ਉਤਪਤ ਹੋਣਾ
ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ‘ਅਵਲਿ ਅਲਹ’ ਨੇ ‘ਨੂਰ’ ਪੈਦਾ
ਕਰਨਾ ਤੇ ‘ਨੂਰ’ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ‘ਰਚਨਾ’ ਰਚੀ, ਇੱਕੋ ਭਾਵ ਦੇ ਖਿਆਲ
ਹਨ, ਦੁਹਾਂ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਅਛੇਦ ਤੇ ਅਖੰਡ ਹੀ ਤੇ ਅਲਗ ਵਯਕਤੀ
ਤੇਜ ਨੂੰ ਯਾ ਨੂਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਅਕਾਲ
ਪੁਰਖ ਨੂੰ ‘ਅਚੁੱਤ ਅਨੰਤ ਅਏ ਅਮਿਤ ਨਾਥ ਨਿਰੰਜਨ ਤਵ ਸਰਣ’
ਆਖਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਆਪ ਕਦੇ ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਂਦਾ ਨਹੀਂ
ਕਹਿੰਦੇ*। ਇਸੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਏਹ ਵਾਕ ਹਨ:-

ਨਮੋ ਪਰਮ ਗਿਆਤਾ ॥ ਨਮੋ ਲੋਕ ਮਾਤਾ ॥ [ਸ੍ਰੀ ਜਾਪਜੀ

ਸਰਬ ਕਾਲ ਹੀ ਪਿਤਾ ਅਪਾਰਾ ॥ ਦੇਬਿ ਕਾਲਕਾ ਮਾਤ ਹਮਾਰਾ ॥

[ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ੧੪. ੫

ਇਸ ਵਿਚ ਕਾਲਕਾ ਦੇਬਿ ਕਹਿਕੇ ਉਸੇ ਮਹਾਂ ਕਾਲ ਨੂੰ
ਜਥਾਇਆ ਹੈ। ‘ਮਾਤ’ ਇਸਤੀ ਲਿੰਗ ਪਦ ਵਰਤਕੇ ਇਸਦੇ ਸੰਬੰਧ
ਕਾਰਕ ਦੀ ਵਿਭਕਤੀ ‘ਹਮਾਰਾ’ ਪੁਲਿੰਗ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਪੁਲਿੰਗ ਪਦ
‘ਹਮਾਰਾ’ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹੋ ਗਲ ਜਨਾਉਣ ਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਸਰਬ ਕਾਲ ਤੇ ਦੇਬਿ ਕਾਲਕਾ ਇਕੋ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, ਵੱਖਰੀ
ਵਯਕਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ:-

*ਇਕ ਬਿਨ ਦੂਸਰ ਸਿਉ ਨ ਚਿਨਾਰ ॥ [ਸ਼: ਹਜ਼ਾਰੇ ਪਾ: ੧੦

ਪ੍ਰਥਮ:-ਆਦਿਪੁਰਖ ਜਿਨ ਏਕ ਪਛਾਨਾ ॥ ਦੁਤੀਆ ਭਾਵ ਨ ਮਨ

ਮਹਿ ਆਨਾ ॥੨੧॥ ਜੇ ਜੇ ਭਾਵ ਦੁਤਿਯ ਮਹਿ ਰਾਚੇ ॥ ਤੇ

ਮੀਰ ਮਿਲਨ ਤੇ ਬਾਚੇ ॥ ਏਕ ਪੁਰਖ ਜਿਨ ਨੇਕ ਪਛਾਨਾ

॥ ਤਿਨਹੀ ਪਰਮ ਤੱਤ ਕਹ ਜਾਨਾ ॥੨੨॥ [ਚਉ: ਅਵ:

ਤਹ ਹਮ ਅਧਿਕ ਤਪੱਸਯਾ ਸਾਧੀ ॥ ਮਹਾ ਕਾਲ ਕਾਲਕਾ
ਅਰਾਧੀ ॥ ੧ ॥ ਇਹਿ ਬਿਧਿ ਕਰਤ ਤਪੱਸਯਾ ਭਯੋ ॥ ਦ੍ਰੈ ਤੇ
ਏਕ ਰੂਪ ਹੋ ਗਯੋ ॥ [ਬਚਿ: ਨਾਟਕ

ਇਸ ਵਿਚ ਬੀ 'ਮਹਾ ਕਾਲ ਕਾਲਕਾ' ਇਕੋ ਅਭੇਦ ਵਜਕਤੀ
ਦੇ ਵਾਚਕ ਹਨ। ਜੇ ਕਦੇ ਮਹਾ ਕਾਲ ਕਾਲਕਾ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ
ਵਜਕਤੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਆਰਾਧਕ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ, 'ਤੂੰ
ਤੇ ਏਕ ਰੂਪ ਹੁਇ ਗਇਓ'। 'ਦ੍ਰੈ' ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਕਿ ਮਹਾ
ਕਾਲ ਕਾਲਕਾ 'ਇਕ' ਅਭੇਦ ਵਜਕਤੀ ਹੈ*। ਜੋ ਆਪ ਕਾਲਕਾ

*ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੀ ਜਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ
ਤਪ ਦਾ ਹਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ
ਲੀਨ ਹੋਣ ਬਾਬਤ ਐਉਂ ਕਿਹਾ ਹੈ:-

ਜੀਤਯੋ ਮਨ ਹੁਇ ਧਯਾਨ ਪਰਾਇਨ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਸਾਬ
ਲਿਵ ਲਾਇ ॥ ਸਰਬ ਜੋਤਿ ਕੀ ਜੋਤਿ ਓਵੋਤਕ ਅਸ ਸਰੂਪ
ਮਹਿ ਰਹੇ ਸਮਾਇ ॥ ਏਕ ਰੂਪ ਹੁਇ ਤਨ ਸੁਧ ਬਿਸਰੀ
ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸੁਰ ਪਾਇ ॥ ਬੀਤੇ ਬਰਖ ਅਸੰਖ ਏਕ ਭੇ
ਮੂਰਤ ਤਪ ਕੀ ਤਨੁ ਸੁਹਾਇ ॥ ੩੦ ॥ [ਗਾਸਿ ੧੨ ਅੰਸੂ ੪੯।

ਜਿਸ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ
ਇਸ ਵੇਲੇ 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਸਰਬ ਜੋਤੀ ਮਯ, ਜਯੋਤੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਣ
ਵਾਲੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸੁਰ' ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਏ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ
ਉਹੋ ਵਕਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਤ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਹੈ 'ਤਹ ਹਮ ਅਧਿਕ
ਤਪੱਸਯਾ ਸਾਧੀ ॥ ਮਹਾ ਕਾਲ ਕਾਲਕਾ ਅਰਾਧੀ ॥ ਇਹ ਬਿਧਿ
ਕਰਤਿ ਤਪੱਸਯਾ ਭਯੋ ॥ ਦ੍ਰੈ ਤੇ ਏਕ ਰੂਪ ਹੋ ਗਯੋ ॥' ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਵੀ
ਜੀ ਮਹਾ ਕਾਲ ਕਾਲਕਾ ਦਾ ਅਰਥ 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ, ਜਯੋਤੀਆਂ ਨੂੰ
ਜਯੋਤੀ ਦਾਤਾ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ, ਪਰਮੇਸੁਰ' ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਹਾ ਕਾਲ
[ਬਾਕੀ ਟੁਕ ਦੇਖੋ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਹੇਠ]

ਵੱਖਰੀ ਮੰਨਦੇ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਉਸੇ ਨੂੰ 'ਅਲਖ ਗੁਰਦੇਵ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ' ਇਉਂ
 ਕਿਉਂ ਲਿਖਦੇ, ਯਥਾ:—'ਤਾਤ ਮਾਤ ਮੂਰ ਅਲਖ ਅਰਾਧਾ ॥ ਬਹੁ
 ਬਿਧਿ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਸਾਧਾ ॥ ਤਿਨ ਜੋ ਕਰੀ ਅਲਖ ਕੀ ਸੇਵਾ ॥
 ਤਾਤੇ ਭਏ ਪੁਸਿੰਨ ਗੁਰਦੇਵਾ' ॥ [ਬਚਿ: ਨਾ:

ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਗੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। 'ਤਿਨ ਪ੍ਰਭ ਜਬ ਆਇਸ ਮੁਹਿ
 ਦੀਆ ॥ ਤਬ ਹਮ ਜਨਮ ਕਲੁ ਮਹਿ ਲੀਆ ॥' ਉਸ ਪ੍ਰਭ ਨੇ ਜਦ
 ਮੈਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ; ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਮਹਾਂ ਕਾਲ ਕਾਲਕਾ' ਕਹਿ ਆਏ
 ਹਨ, ਹੁਣ ਉਸੇ ਨੂੰ ਅਲਖ ਗੁਰਦੇਵ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਹੈ:—ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਚ:—'ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਸੁਤ
 ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਾ' ਇਥੇ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ
 ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤ੍ਰ ਨਿਵਾਜਿਆ, ਜੋ ਕਾਲਕਾ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਨਾਲ
 ਕਾਲਕਾ ਬਾਚ ਬੀ ਹੁੰਦਾ। ਫਿਰ ਇਸ ਧਿਆ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲੇਖ ਹੈ:—

ੴ ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਬਾਕੀ ਟੁਕ]

ਭੈ ਕਾਲਕਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਵਯਕਤੀਆਂ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ। ਤੇ ਅੱਗੇ
 ਉਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਂਦਦੇ, ਘਰ ਭੂਸ਼ਤ
 ਕਰਦੇ ਤੇ ਜਗਤ ਵੱਲ ਟੋਰਦੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਯਥਾ:—

"ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਸੁਤ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਯੋ ਪੰਥ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੀਅਹਿ
 ਸਭ ਜਾਇ ॥ ੨੦ ॥' ਇਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਕੁਛ ਕੀਤਾ ਸੋ ਕਵੀ
 ਜੀ ਐਉਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:—

ਆਇਸੁ ਮਾਨਿ ਸੀਸ ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਕੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਅਭਿਬੰਦਨ
 ਬੀਨਿ ॥ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਅਕਾਲ ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ ਦੇਕੰਕਾਰ ਸੁ ਗੁਰੂ
 ਪ੍ਰਬੀਨ ॥ ੨੪ ॥ [ਰਾ: ੧੧-੫੨

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਬੀ ਇਹੋ ਸਿੱਧਾਂਤ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ
 ਜੀ ਅਪਣੀ 'ਮਹਾਂ ਕਾਲ ਕਾਲਕਾ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਪ੍ਰਭੂ, ਕਰਤਾ
 ਪੁਰਖ, ਅਕਾਲ, ਦੇਕੰਕਾਰ' ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।

‘ਆਗਿਆ ਕਾਲ ਜਗ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਬਰਨਨੰ’ । ਫਿਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—‘ਜੋ ਨਿਜ ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਸੈ ਕਹਾ ਸੋ ਕਹਹੋ’ ਜਗ ਮਾਹਿ’ ॥ ਇਹ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਹੀ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਲਿੰਗ ਰਹਿਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸਰਬ ਲਿੰਗ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਜਾਣਾ ਉਸਨੂੰ ਅਲਿੰਗ ਕਹਿਣ ਦੇ ਹੀ ਭੁੱਲ ਹੈ ।

ਪਰ ਜਿੱਥੇ (੨) ਦੇਵੀ ਦੀ ਅਲੱਗ ਰੂਪਤਾ ਆਵੇਗੀ ਉਥੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਉਹ ਵਯਕਤੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ, ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੀ ਵਰਣਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਯਥਾ:—

ਅਨਹਦ ਰੂਪ ਅਨਾਹਦ ਬਾਨੀ ॥ ਚਰਨ ਸਰਣ ਜਿਹ ਬਸਤੁ ਭਵਾਨੀ ॥ [ਅਕਾ: ਉਸ:-੫]

ਇਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੱਸ ਕੇ ਭਵਾਨੀ ਨੂੰ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:—

ਕਈ ਦੇਵਿ ਆਦਿ ਕੁਮਾਰ* ॥

ਕਈ ਕਿਸਨ ਬਿਸਨੁ ਅਵਤਾਰ ॥ [ਅਕਾ: ਉਸ: ੩੮ ਪੁਨਾ:-ਲਖ ਲਖਮੀ ਲਖ ਬਿਸਨ ਕਿਸਨ ਕਈ ਨੇਤਿ ਬਤਾਵਹਿੰ ।

[ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ]

ਪੁਨਾ:-ਸਿਰਜੇ ਦਾਨੋ ਦੇਵਤੇ ਤਿਨ ਅੰਦਰਿ ਬਾਏ ਰਚਾਇਆ ॥

*ਆਦਿ ਕੁਮਾਰ ਦੇਵੀਆਂ । ਆਦਿ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਸਨ’ ਕੁਮਾਰ’ ਲਾਉਣੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗਿਆਨੀ ਸਮੂਹ ਦੀ ਸੋਧੀ ਹੋਈ ਬੀੜ ਵਿਚ ‘ਦੇਵਿ’ ਦੇ ‘ਵ’ ਨੂੰ ਸਿਆਰੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਅਰਥ ਦੇਵੀ ਹੈ, ‘ਆਦਿਕੁਮਾਰ’ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ ।

†ਇਸੇ ਛੰਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਰਣ ਦੱਸਾ ਹਨ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਐਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: “ਅਸੰਭ ਰੂਪ ਅਨਭੇ ਪ੍ਰਭ ਅਤਿ ਬਲਿਸਟ ਜਲ ਬਲਿ ਕਰਣ ॥ ਅੰਦੁਤ ਅਨੰਤ ਅੰਦ੍ਰੇ ਅਮਿ ਨਾਥ ਨਿਰੰਜਨ ਤਵ ਸਰਣ” ॥ ੧ ॥ ੩੨ ॥ [ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ]

ਤੋਹੀ ਦੁਰਗਾ ਸਾਜਿ ਕ ਵੈਤਾ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਾਇਆ ॥ ਤੋਥੋ ਹੀ
ਬਲੁ ਰਾਮ ਲੇ ਨਾਲਿ ਬਾਣਾ ਦਹਸਰੁ ਘਾਇਆ ॥ ਤੋਥੋ ਹੀ ਬਲੁ
ਕ੍ਰਿਸਨ ਲੇ ਕੰਸ ਕੇਸੀ ਪਕੜਿ ਗਿਰਾਇਆ ॥ ਬਡੇ ਬਡੇ ਮੁਨਿ
ਦੇਵਤੇ ਕਈ ਜੁਗ ਤਿਨੀ ਤਨੁ ਤਾਇਆ ॥ ਕਿਨੀ ਤੇਰਾ ਅੰਤੁ ਨ
ਪਾਇਆ ॥ ੨ ॥

[ਭਗਉਤੀ ਕੀ ਵਾਰ

ਇਹੋ ਸਿੱਧਾਂਤ ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੈ ਯਥਾ:-

ਦੇਵੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨੈ ਮਰਮ ॥ ਸਭ ਉਪਰਿ ਅਲਖ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ॥

[ਰਾਮ ਮ: ੫-੩੬

ਤਥਾ:-ਗਾਵਨਿ ਤੁਧ ਨੋ ਈਸਰੁ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇਵੀ-- [ਆਸਾ ਮ: ੧-ਸੋਦਰੁ

ਪੁਨਾ:-ਕੋਟਿ ਦੇਵੀ ਜਾਕਉ ਸੇਵਹਿ ਲਖਮੀ ਅਨਿਕ ਭਾਤਿ ॥

[ਆਸਾ ਮ: ੫ ਛੰਤ-੫

ਤਥਾ:-ਅਨਿਕ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਬਹੁ ਭਾਤਿ ॥ [ਸਾਰਗ ਮ: ੫-ਅਸ: ੨

ਤਥਾ:-ਦੁਰਗਾ ਕੋਟਿ ਜਾਕੇ ਮਰਦਨੁ ਕਰੇ ॥ [ਭੋਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ-ਅਸ: ੨

ਪ੍ਰਥਾ:-ਕੋਟਿ ਸਕਤਿ ਸਿਵ ਆਗਿਆਕਾਰ ॥ [ਭੋਰ: ਮ: ੫ ਅਸ: ੫

ਪੁਨਾ:-ਕੋਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੋਤੇ ਕੋਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ ॥ [ਜਪੁਜੀ-੩੫

ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਯਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰ-
ਵੱਗਯ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ, ਸਗੋਂ ਅਗਯਾਨ ਦਾ ਹਨੇਰਾ, ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਦੌਸਿਆ ਹੈ।

ਯਥਾ:-ਦੇਵੀਦੇਵਾ ਮੂਲੁ ਹੈ ਮਾਇਆ ॥ [ਮਾਝ ਮ: ੩ ਅਸ: ੩੩

ਪੁਨਾ:-ਭਰਮੇ ਸੁਰਿ ਨਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ॥ [ਗਉ ਮ: ਪਥਾ: ਅ: ੪੦

ਪੁਨਾ:-ਮਾਇਆਮੋਹੇ ਦੇਵੀ ਸਭਿ ਦੇਵਾ ॥ [ਗਉ: ਮ: ੧ ਅਸਟ: ੧੪

ਪੁਨਾ:-ਦੇਵੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨੈ ਮਰਮ ॥ [ਰਾਮ: ਮ: ੫-੩੬

ਪੁਨਾ:-ਦੇਵੀ ਮਰਮੁ ਨ ਪਾਇਆ ॥ [ਪ੍ਰਥਾ: ਮ: ੧-੩

ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰਨ ਬਾਬਤ ਇਹ ਵਾਕ ਵੈਨ:-

ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪ੍ਰਜੀਐ ਭਾਈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਆ ਦੇਹਿ ॥

[ਸੋਰ: ਮ: ੧ ਅਸਟ: ੪

ਪੁਨਾ:-ਚੋਰੀ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਹਿ ਠਾਕੁਰੁ ਨਹੀ ਚੀਸੈ ॥ ਪੋਖਰੁ ਨੀਰੁ
ਫਿਰੋਲੀਐ ਮਾਖਨੁ ਨਹੀ ਰੀਸੈ ॥ [ਗਉੜੀ ਮ: ੧ ਅਸਟ:-੧੮

→ ਪੁਨਾ:-ਠਾਕੁਰੁ ਛੋਡਿ ਦਾਸੀ ਕਉ ਸਿਮਰਹਿ ਮਨਮੁਖ ਅੰਧ
ਅਗਿਆਨਾ ॥ [ਭੋਰਉ ਮ: ੫-੧੪

ਪੁਨਾ:-ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜਹਿ ਡੋਲਹਿ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਨਹੀ ਜਾਨਾ ॥
[ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ-੪੫

ਪੁਨਾ: ਮਹਾ ਮਾਈ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੇ ॥ ਨਰ ਸੈ ਨਾਰ ਹੋਇ
ਅਉਤਰੇ ॥ [ਗੋਂਡ ਨਾਮਦੇਵ-੬

(੩) ਤੀਸਰਾ ਰੂਪ ਦੇਵੀ ਦਾ ਮਿੱਟੀ, ਪੱਥਰ, ਕਾਠ ਦੀ ਮੂਰਤੀ
ਹੈ, ਉਸ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰਵਾਕ ਇਉਂ ਹਨ:-

ਮਾਟੀ ਕੇ ਕਰਿ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਜੀਉ ਦੇਹੀ ॥

ਐਸੇ ਪਿਤਰ ਤੁਮਾਰੇ ਕਹੀਅਹਿ ਆਪਨ ਕਹਿਆ ਨ ਲੇਹੀ ॥

[ਗਉੜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ੪੫

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ
ਪੂਜਨ ਮਨ੍ਹੋ ਹੈ ਤੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਦੁਲਟ
ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਆਪਨੂੰ 'ਬੁਤਸ਼ਿਕਨ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕਾਸ਼ਟ,
ਮ੍ਰਿਤਕਾ, ਪਖਾਣ, ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਮੂਰਤੀ-ਪੂਜਾ ਦਸਾਂ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ
ਮਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਯਥਾ-ਪਖਾਣ ਪੂਜ ਹੋ ਨਹੀਂ। [ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ੬-੨੫

ਪੁਨਾ:-ਪਾਹਨ ਕੇ ਅਸਥਾਲਯ ਕੇ ਸਿਰ ਨਿਯਾਇ ਫਿਰਿਓ
ਕਛੁ ਹਾਥ ਨ ਆਇਯੋ ॥ [੩੩ ਸ੍ਰੋਯੇ

ਸੋ ਸਿਖ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਦੇਵੀ
ਦੇ ਤੇ ਪੱਖ ਅੰਉਂ ਸਿੱਧ ਹੋਏ:-

੧. ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ
ਸ਼ਕਤੀ ਉਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੈ। ਸ਼ਕਤਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹਨ।

ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਖੜ ਕੇ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਧਾਰਕੇ ਉਸ ਤੁੱਲਯ ਅਲੱਗ
 ਵਯਕਤੀ ਨਹੀਂ ਧਾਰਦੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਲਿੰਗ ਹੋਣ ਨਾ ਹੋਣ
 ਕਰਕੇ ਗੁਰ ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਸੰਬੋਧਨਾਂ ਨਾਲ
 ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਅੱਲਾ ਤੇ ਅੱਲਾ ਦਾ ਨੂਰ' 'ਜਗਤ ਦਾ ਤਾਤ
 ਤੇ ਉਸਦਾ ਤੇਜ' ਦੋ ਵਯਕਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਕੋ ਅੱਦ੍ਰੇ ਅਖੰਡ,
 ਅਛੇਦ, ਅਭੇਦ ਸਰੂਪ ਹੈ। 'ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਪਿਤਾ ਤੂੰ ਹੈ ਮੇਰਾ ਮਾਤਾ' ਤੇ
 'ਹੁਮ ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਹਮ ਬਾਰਿਕ ਤੇਰੇ' ਆਦਿਕ ਸੰਬੋਧਨ ਉਸੇ ਦੇ ਹਨ।

੨. ਇਕ ਐਸੀ ਵਯਕਤੀ ਨੂੰ ਜੋ ਅਲੱਗ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ ਤੇ
 ਆਪਣਾ ਭਿੰਨ ਵਜੂਦ ਰੱਖਦੀ ਹੋਵੇ 'ਓਹੁ-ਵੇਖੇ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੇ'
 'ਲਖ ਬ੍ਰਹਮੇ ਬਿਸਨ ਮਹੇਸ' 'ਦੇਵੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨੈ ਮਰਮ' ਆਖਿਆ
 ਹੈ। ਇਸੇ ਵੱਖਰੇ ਵਜੂਦ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਵਯਕਤੀ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ
 ਦਰਬਾਰ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਵਸਣ ਵਾਲੀ, ਜਨਮ ਵਾਛੂ ਚੋਰੀ ਕਿਹਾ ਹੈ*।
 ਏਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਿਛੇ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ
 ਸੂਰਜ ਆਦਿਕਾਂ ਨੇ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਪੱਖ ਲਿਆ
 ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਪੱਖ ਇਹ
 ਚੁਸਕਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ, ਜਯੋਤੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਜਯੋਤੀ
 ਮੰਨਕੇ ਵੱਖਰੀ ਵਯਕਤੀ ਕਲਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਕੇਵਲ ਆਤਮਕ ਵਯਕਤੀ
 ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਕਲਪਿਆ ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਆਕਾਰ, ਰੰਗ ਰੂਪ
 ਵੇਖ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਨਾ ਕੇਵਲ ਗੁਪਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਲਿੰਗ ਸ਼੍ਰੀਰ ਵਰਗੇ
 ਚਿਹਨ ਚੱਕ੍ਰ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਲਹੂ ਦੀ ਭੋਟਾ ਲੋਕ, ਚੱਟਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ
 ਵਾਲੀ ਤੇ (ਸਰੀਰਕ) ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹ ਦੀ ਕਰਦ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਬੀ
 ਚੁਸਿਆ ਹੈ।

* ਫਿਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖਨੂੰ ਅਜੂਨੀ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਯਥਾ: 'ਅਜੋਨੀ।
 ਅਜੋਨੀ'। ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਕਹੇ ਹਨ; ਯਥਾ: 'ਜੈਸਿ ਜੂਨਿ
 ਇਕ ਦੋਹਰ ਬਖਨਿਯਤ ॥ ਤਯੋ ਇਕ ਜੂਨਿ ਦੇਵਤਾ ਜਨਿਯਤ ॥'

ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਅਸੂਲ ਹੇਠਾਂ
 ਆ ਗਈ 'ਦੇਵੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨੈ ਮਰਮ' । ਜੀਕੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ,
 ਸ਼ਿਵ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ ਪਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ*
 ਤਿਵੇਂ ਦੇਵੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ ਪਰ
 ਉਹ ਉਸਦੇ ਚੇਲੇ ਤੇ ਚੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਆ ਗਈ । ਗੁਰੂ ਮਤ ਵਿਚ
 ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਕਿਸੇ 'ਕੀਤੇ' ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿਹਤ ਨਹੀਂ 'ਬਿਨ
 ਕਰਤਾਰ ਨ ਕਿਰਤਮ ਮਾਨੋ ॥ ਆਦਿ ਅਜੋਨਿ ਅਜੇ ਅਥਿਨਾਸੀ ਤਿਹ
 ਪਰਮੇਸਰ ਜਾਨੋ' [ਸ਼: ਹਜਾ: ਪਾ: ੧੦] । ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੇਵੀ
 ਲਈ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ -

“ਤੂ ਕਹੀਅਤ ਹੀ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ ॥ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਬਰੀਆ
 ਕਹਾ ਛਪਾਨੀ ॥” [ਗੋਤ ਨਾਮ:-੬]

ਆਦਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਦਸਮੇਂ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ
 ਬਾਣੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਨਾਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ
 ਐਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਅੰਖ ਤਰੇ ਨਹੀ ਆਨਯੋ' । ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ
 ਭਾਸਦਾ ਕਿ ਦਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਵੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ।

ਬੀਰਰਸ ਤੇ ਜੁੱਧ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਦਿ ਕਰਤਾ ਸ਼੍ਰੀ
 ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸਮੇਂ ਕਵਿ ਜੀ ਆਪ
 ਗਿਣਕੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ
 ਪੂਜਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਆਪ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਤੁਰਕਾਂ ਦੇ ਨਾਸ
 ਹੋਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰੋ, ਜੋ ਕਹੋ ਸੋ ਕਰੀਏ' ਯਥਾ-

‘ਜਯੋ’ ਹੁਇ ਆਇਸੁ ਰਾਵਰ ਕੀ
 ਹਮ ਕਾਜ ਕਰੋ ਤਿਮ ਦਿਓ ਫੁਰਮਾਏ’ ॥

*ਉਹ ਵੇਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੇ ॥ [ਜਪੁਜੀ-੩੫]

†ਤਿਨਿ ਚੇਲੇ ਪਰਛਾਣੁ ॥ [ਜਪੁਜੀ-੩੦]

‡ਦੁਰਗਾ ਕੋਟਿ ਜਾਕੈ ਮਰਦਨੁ ਕਰੇ ॥ [ਭੋਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ]

ਫਿਰ ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਜੋਗਨੀਆਂ ਆਦਿ ਕੁਛ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ
ਵਿਚੋਂ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:-

‘ਕਾਲੀ ! ਕਪਾਲ ਭਰੇ ਅਪਨੋ ਪਲ ਸ਼੍ਰੋਤ ਸੰਗ ਉਮੰਗ ਬਿਸਾਲਾ ।’

ਦੇਬੇ ਕਾਲੀ, ਰੁਦ੍ਰ, ਨਾਰਦ, ਜੋਗਨੀਆਂ, ਬੀਰ ਬਢੰਜਾ ਸਾਰੇ
ਦਾਸ ਬਣਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ, ਮੱਥੇ ਟੇਕਦੇ ਤੇ ਪੂਜਨ
ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਲਕ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦੇ ਤੇ
ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੋ ਹੀ ਦਰਜਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ
ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਕਵਿ ਜੀ ਆਪ ਦੇਵੀ
ਦੇਉਤਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।
ਫਿਰ ਸੈਂ ਸਾਖੀ ਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਐਵੇਂ ਹੀ ਪਾਸਾ ਪਲਟਾ ਦੇਣਾ
ਤੇ ਯਕਾਯਕ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਯੋਗ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੰਕਟਾਂ
ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਦੱਸਣਾ ਯੁਕਤੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।
ਜਿਹੜੀ ‘ਕਾਲੀ’ ਛੇਵੇਂ ਜਾਮੇ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਆਵਾਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗ,
ਆਪੇ ਪਈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਕੇ ਯਾਚਨਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ
ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ:- ‘ਲਹੂ ਦੇ ਖਪਰ ਭਰੇ’, ਉਹ ਦਸਮੇਂ
ਜਾਮੇ ਪ੍ਰਗਟਣ ਲਈ ਇਤਨੇ ਖੋਚਲੇ ਦੇਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵੇਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਕੇ ਬੀ
ਭੇਟਾ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਅਟਪਟੀ ਹੋਣ ਦੇ ਸਿਧਾ ਦਲੀਲ ਦੀ
ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਸ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ। ਦਸਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦੇਵੀ ਤੋਂ
ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਬਾਬਤ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

ਯਥਾ:- ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸਨਕਾਦਿਕ ਸਾਰੇ ਸ਼ੇਖ ਸਾਰਦਾ ਪਾਇੰਨ ਪਾਰੇਪਾ

ਧਯਾਨ ਵਿਖੇ ਜੋਗੀਸੁਰ ਧਯਾਵੇ ॥ ਰਿਖਿ ਨਾਰਦ ਤੇ ਆਦਿਕ

ਗਾਵੇ ॥ ਇੰਦ੍ਰਾਦਿਕ ਸੁਰ ਕਿੰਨਰ ਜੋਛ ॥ ਬਿੰਦਯਾਧਰ ਗੰਧਰਬ

ਪ੍ਰਭੋ ॥ ੬ ॥ ਚਰਨ ਕਵਲ ਤੁਥ ਕਰਹਿ ਅਰਾਧਨ ॥ ਤਪ

ਆਦਿਕ ਸਾਧਹਿ ਗਨ ਸਾਧਨ ॥ ੭ ॥ [ਰੁਤ ੨ ਅੰਸੂ ੨੪.

ਫਿਰ ਇੰਨੇ ਉੱਚੇ ਹੋਕੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ
ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਕੰਮ ਸੀ ਤਾਂ ਆਗਿਆ ਕਰ ਘੋਲਦੇ ਉਹ

ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਐਸੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਪਰ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਵਿਵੇਚਨਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਪਦੀ ਤੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਆਪਣਾ ਖੰਡਨ ਆਪ ਕਰਦੇ ਗਏ ਤੇ ਕਹੀ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਬੀਰਰਸ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬੀਰਰਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਬੀ ਫਿਰ ਵਦਤੋ-ਵਯਾਘਾਤ ਹੁੰਦਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਰੂਪ ਅਰੇਖ ਅਰੰਗ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਜਿਸਦਾ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ, ਸੋ ਸਾਖੀ ਆਦਿਕਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਰਗੁਣ ਮਾਤ੍ਰ ਹੋਸੀ ਸਗੋਂ ਸ਼ਰੀਰ ਧਾਰੀ ਬੀ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਉਂਗਲੀ ਤੋਂ ਭੇਟਾ ਦਿੱਤੀ ਲਹੂ ਦੀ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਚੁਸ ਲੈਣ ਵਾਲੀ; ਜਿਹਬਾ ਅੰਗ ਵਾਲੀ, ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਲੋਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਹੱਥੋਂ ਕਰਦ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦੱਸਕੇ ਨਿਰਾ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ, ਨਿਰੀ ਅਰੂਪ ਰੂਪਾ ਬੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸ਼ਰੀਰਕ ਅੰਗ ਵਾਲੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਤੇ ਕਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਰਹੇ, ਪਰ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਭਿੰਨ ਵਯਕਤੀ, ਜਿਸਦੀ ਸਰਗੁਣਤਾ ਸ਼ਰੀਰ ਧਾਰੀ ਹੋਣ (ਸਾਕਾਰਤਾ) ਤੱਕ ਅੱਪੜਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਐਸੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤ ਵਯਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸੁਰ ਤੁੱਲ ਕਰਤਾ ਮੰਨਕੇ ਪੂਜਣਾ ਗੁਰੂ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵਿਚ ਮਨ੍ਹੇ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਆਇਆ ਬੀਰ ਰਸੀ ਸਹਾ-ਇਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼, ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਾਸੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਸ ਪਾਸੋਂ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਜਿਸਨੂੰ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵਿਚ ਬਲਬੀਰਤਾ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਉਸੇ ਤੋਂ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਦਾਤ ਲੈਂਦੇ, ਅਤੇ ਮਿਲੀ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਉਸੇ ਤੋਂ ਇਹ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਲੋਭ ਪੈਣ ਤਦ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵੱਖਰੀ ਬੀਰਰਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ

ਉਪਾਸਨਾ ਆਪੇ ਹੀ ਵਾਧੂ ਤੇ ਨਿਰਅਰਥਕ ਦਿੱਸ ਪਵੇਗੀ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ 'ਬੀਰਤਾ ਸ਼ਕਤੀ' ਪਰਥਾਇ ਵਾਕ ਹਨ:--

ਅਤਿ ਸੂਰਾ ਜੇ ਕੋਊ ਕਹਾਵੈ ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਕੀ ਕਲਾ ਬਿਨਾ ਕਹਿ ਧਾਵੈ ॥

[ਗਉ: ਮ: ੫, ਸੁਖਮਨੀ ੧੫-੨

ਪੁਨਾ:- ਦਾਨ ਕੇ ਦਿਵੱਯਾ ਮਹਾ ਮਾਨ ਕੇ ਸਦੱਯਾ ਅਵਸਾਨ ਕੇ ਦਿਵੱਯਾ

ਹੈ ਕਟੱਯਾ ਜਮ ਜਾਲ ਹੈ ॥ ਜੁੱਧ ਕੇ ਜਿਤੱਯਾ ਅਬਿਰੁੱਧ ਕੇ ਮਿਟੱਯਾ

ਮਹਾ ਬੁੱਧਿ ਕੇ ਦਿਵੱਯਾ ਮਹਾ ਮਾਨ ਹੁੰਕੇ ਮਾਨ ਹੈ ॥ [ਅਕਾ: ਉ: ੨੫੩

ਪੁਨਾ: ਜੁੱਧ ਕੇ ਜਿਤਈਆ, ਰੰਗ ਭੂਮ ਕੇ ਭਵਈਆ ਭਾਰ ਭੂਮ ਕੇ

ਮਿਟਈਆ ਨਾਥ ਤੀਨ ਲੋਕ ਗਾਈਐ ॥ [ਗਯਾਨ ਪ੍ਰ: ੧-੪੩

ਪੁਨਾ: ਰਾਲਬ ਗਿਰੰਦਾ ਜੀਤ ਤੇਜ ਕੇ ਦਿਹੰਦਾ ॥ [ਗ੍ਰਿ: ਪ੍ਰ: ੩.੪੫

ਪੁਨਾ:- ਜੋਤ ਕੇ ਜਗੰਦਾ ਜੰਗ ਜਾਫਰੀ ਦਿਹੰਦਾ ॥ [ਗ੍ਰਿ: ਪ੍ਰ: ੧-੪੬.

ਪੁਨਾ:- ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਰੱਛਾ ਹਮਨੇ ॥ ਸਰਬ ਲੋਹ ਦੀ ਰੱਛਿਆ

ਹਮਨੇ ॥ ਸਰਬ ਕਾਲ ਜੀ ਦੀ ਰੱਛਿਆ ਹਮਨੇ ॥ ਸਰਬ ਲੋਹ ਜੀ

ਦੀ ਸਦਾ ਰੱਛਿਆ ਹਮਨੇ* ॥

[ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ

* ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਘੋਸ਼ਣ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਤਰੀਕਾ ਬੀਰ ਰਸ ਉਤਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਹੀ ਬੀਰਰਸ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਦੱਸਿਆ, ਜਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਬਲ ਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਬੀਰਰਸੀ ਬਾਣੀ ਰਚੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਤਸਾਹ ਭਰਿਆ। ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਕੇ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ, ਭ੍ਰਾਤ੍ਰੀ ਪਿਆਰ, ਉੱਦਮ ਤੇ ਉਤਸਾਹ ਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਲੰਗਰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਕੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਮੋਟਕੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਚਿੰਦਿਆ ਸਿਖਾਕੇ ਆਪ ਕਰਕੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਾਕੇ ਸਿਖਾਂ

[ਬਾਕੀ ਟੁਕ ਦੇਖੋ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਹੇਠ]

ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਜੰਗਾਂ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਯਾ ਰੱਖਿਆ ਹੋਣ ਪਰ ਯਾ ਜੁੱਧਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਤਿ ਵਿਰੋਧੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਬਚ ਜਾਣ ਪਰ ਆਪਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸ਼ੁਕ੍ਰਾਨੇ ਤੇ ਟੋਕ ਦੇ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭੰਗਾਣੀ ਤੋਂ ਲੋਕੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਕੇ ਤਕ ਦੇ ਮਾਰਕਿਆਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਰਵਸ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰੀਏ ਤੇ ਟੋਕ ਦੀ' ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਤੇ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਯਥਾ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ:-

~~ਪਿਛਲੇ~~ ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਹੇਠ ਦੀ ਬਾਕੀ ਟੁਕ]

ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉੱਠਣਾ ਸਿਖਾਲਿਆ । ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਾਈਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਕੇ ਤੇ ਤੇਗ ਨਾਲ ਸੁੰਸਹਾਰੇ ਟਿਕਕੇ ਸੁਖਦਾਈ ਬੀਰ ਬਣਾਇਆ । ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਇੰਨਾ ਵਧਾਇਆ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਰਤੇ । ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਧਯਾਨ ਅੰਦਰੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲ ਰਹੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੱਥ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ, ਜਾਵੇ । ਅੰਦਰ ਲਿਵ ਜੁੜੀ ਰਹੇ ਤੇ ਬਾਹਰ ਉਸੇ ਸਾਈਂ ਦਾ ਤੇਜ ਤੇ ਬਲ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕਾਰੇ ਮਾਰੇ । ਆਪਣੇ ਡੋਲੇ ਫੜਕਨ, ਪਰ ਝੂਠੀ ਹਉਮੈ ਨਾ ਆਵੇ, ਸੁੱਧ ਬੀਰਰਸ ਤੇ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲਾ ਬੀਰ ਰਸ ਹੋ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਬੀਰਰਸ ਉਦਯਤ ਰਹੇ । ਜੇਸੇ ਤੇਗ ਉਪਲਬਿਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਹਿੰਮਾ ਕਰਦੇ ਹਨ:-

ਖਗ ਖੰਡ ਬਿਹੰਡ ਖਲ ਦਲ ਖੰਡ ਅਤਿ ਰਣ ਮੰਡ ਬਰਬੰਡ ॥

ਭੁਜਦੰਡ ਅਖੰਡ ਤੇਜ ਪ੍ਰਚੰਡ ਜੋਤਿ ਅਮੰਡ ਭਾਨ ਪ੍ਰਭੰ ॥ ਸੁਖ

ਸੰਤਾ ਕਰਣੰ ਦੁਰਮਤਿ ਦਰਣੰ ਕਿਲਵਿਖ ਹਰਣੰ ਅਸ ਸਰਣੰ ॥

ਜੇ ਜੇ ਜਗ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਉਬਾਰਣ ਮਮ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰਣ ਜੇ

ਤੇਗੰ ॥ ੨ ॥

[ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ

੧. ਜੰਗ ਭੰਗਾਣੀ ਫਤੇ ਹੋਣ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ—

ਭਈ ਜੀਤ ਮੇਰੀ॥ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਲ ਕੇਰੀ॥

੨. ਖਾਨਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭੱਜ ਜਾਣ ਪਰ—

ਪੁਭ ਬਲ ਹਮੇ ਨ ਛੁਇ ਸਕੈ ਭਾਜਤ ਭਏ ਨਿਦਾਨ॥

੩. ਹੁਸੈਨੀ ਜੁੱਧ ਫਤੇ ਹੋਣ ਪਰ—

ਰਾਖਿ ਲੀਓ ਹਮ ਕੋ ਜਗਰਾਈ॥ ਲੋਹ ਘਟਾ ਅਨਤੇ ਬਰਸਾਈ॥੬੯॥

੪. ਸ਼ਾਹਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਉਣ ਪਰ—

ਸੰਤਨ ਕਸ਼ਟ ਨ ਦੇਖਨ ਪਾਯੋ॥ ਆਪ ਹਾਥ ਦੇ ਨਾਬ ਬਚਾਯੋ॥

੫. ਚਮਕੌਰ ਤੋਂ ਸਲਾਮਤ ਬਚ ਜਾਣ ਪਰ ਜ਼ਫਰਨਾਮੇ ਵਿੱਚ—

ਅਗਰ ਬਦਯਕ ਆਯਦ ਦਹੋ ਦਹ ਹਜ਼ਾਰ॥ ਨਿਗਾਹਬਾਨ

ਓਰਾ ਸ਼ਵਦ ਕਿਰਦਗਾਰ*॥ ਤੁਰਾ ਗਰ ਨਜ਼ਰ ਹਸਤ ਲਸ਼ਕਰ

ਵ ਜ਼ਰ॥ ਕਿ ਮਾਰਾ ਨਿਗਾਹਸਤ ਯਜ਼ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾ॥ ਕਿ ਓ ਰਾ

ਗਰੂਰਸਤ ਬਰ ਮੁਲਕੋ ਮਾਲ॥ ਵ ਮਾਰਾ ਪਨਾਹਸਤ ਯਜ਼ਦਾ

ਅਕਾਲ‡॥ ਪੁਨਾ:--ਨ ਪੋਚੀਦ ਮੂਏ ਨ ਰੰਜੀਦ ਤਨ॥ ਕਿ

ਬੇਰੂ ਮੁਦ ਆਵੁਰਦ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸ਼ਿੰਨ‡॥੪੪॥

ਸਾਰੇ ਬੀਰਰਸੀ ਜੁੱਧਾ ਜੰਗਾਂ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਪਰ ਆਪਣੀ ਟੇਕ ਤੇ
ਠੋਘਿਆ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਦਾਤਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ।
ਜਿਸ ਤੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਅਹਿੱਲ ਟੇਕ ਉਸੇ ਤੇ ਹੀ ਸਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ
ਉਸੇ ਨੂੰ ਬੀਰਰਸ ਦਾਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

*ਮੇਰਾ ਰਾਖਾ ਕਰਤਾਰ ਹੈ।

†ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦੀ ਟੇਕ ਹੈ ਮੈਨੂੰ।

‡ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਪਨਾਹ ਹੈ।

§ਅਰਿ ਨਾਸ਼ਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਵਾਲ ਵਿੰਗਾ ਹੋਏ
ਭਿਨਾ ਬੱਝ ਆਂਦਾ।

ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਬੀ ਇਸੇ ਸਿਲਸਲੇ ਵਿੱਚ ਤੱਕਣਾ ਹੈ:-

ਬੀਰ ਰਸ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਰਾਧੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਬੀਰਰਸ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਹਲਵਾਈ ਵਰਗਿਆਂ ਅੰਦਰ ਸ਼੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਦੇਵੀ ਅਰਾਧਕੇ ਬੀਰਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਪੂਰਬ ਅਪਰ ਵਦਤੋ-ਵਯਾਘਾਤ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਲਗ ਅਲਗ ਕਰਕੇ, ਵੱਖਰੇ ਵਜੂਦ ਦੇਕੇ ਪੂਜਣ ਦੀ ਬੀ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਮਾਲਾ, ਰਿਸ਼ਕ ਰੋਟੀ ਦੀ ਬਾਹੁਲਤਾ ਵਾਸਤੇ 'ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ' ਯਾ 'ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਵਯਕਤੀ' ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਬ੍ਰਿਧੀ ਲਈ 'ਬ੍ਰਹਮਾ' ਯਾ 'ਬ੍ਰਹਮਾ ਸ਼ਕਤੀ' ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਿੱਧਾਯੂ ਕਰਨ ਲਈ 'ਸ਼ਿਵ' ਕਿ 'ਸ਼ਿਵ ਸ਼ਕਤੀ' ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਉਪਾਸਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਨਾ ਮਾਰਿਆ ਕਰ, ਕੇਵਲ 'ਕਾਲੀ' ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਨਿਖੇੜਵੀਂ ਪੂਜਾ ਦੀ ਕਿਉਂ ਲੋੜ ਪਈ ?

ਫਿਰ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਮੂਜਬ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੇਵੀ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰਕੇ ਬਿੰਧਯਾਚਲ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਮੂਰਡ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਸ਼ੱਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੇਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਹਾਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜੇ ਦੇਵੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਤੱਗਯਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨ ਦੇ ਬਦਲੇ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆ ਗਈ, ਇਤਨੇ ਕਠਨ ਤਪ ਕਿਉਂ ਕਰਵਾਏ ਤੇ ਐਤਨੀਆਂ ਬਲੀਆਂ ਕਿਉਂ ਮੰਗੀਆਂ ? ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤੱਗਯਤਾ ਦੇਵੀ ਨੇ ਕੀਹ ਦਿਖਾਈ ? ਤੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਕੀਹ ਦਿੱਤਾ ? ਚਾਰੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਬਲੀ

ਦਿਓ, ਲੱਖਾਂ ਸਿੱਖ ਬਲੀ ਦਿਓ, ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਦਿਓ, ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ
 ਦੁੱਖ ਪਾਓ ਤਾਂ ਪੰਥ ਕੁਛ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਣ ਲਗੇਗਾ, ਇੰਨਾ ਚਿਰ
 ਤੁਰਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਅਲਖ ਮੁਕਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਹ ਵਰ ਸੀ
 ਕਿ ਸੂਪ ? ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਤਾਂ ਦੋਵੀ ਦੀ ਕਰੜਾਈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
 ਸੋ ਉਪਰਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ
 ਵੱਖਰੀ ਵਯਕਤੀ ਦੋਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ
 ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਦੋਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਇਸ਼ਟ ਪੂਜਯ
 ਮੰਨਣੋਂ ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਬੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।
 ਇਕ 'ਅਨੰਦ ਘਨ' ਨਾਮੇ ਸਾਧੂ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਅਨਰਥਾਂ ਵਾਲੀ
 ਟੀਕਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ 'ਗੁਰੂ ਦੀਸਰੁ ਗੁਰੂ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ
 ਗੁਰੂ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਛੇ
 ਗੁਰੂ ਦੱਸੇ ਸਨ। ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਫਿਰ 'ਗਰਬ ਗੰਜਨੀ ਵੀਕਾ' ਜਪੁ
 ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਖੂਬ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਤੇ
 ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਟ 'ਦੋਵੀ' ਆਦਿਕ ਕੋਈ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ
 ਕੀਤਾ। ਯਥਾ:—“ਜੇਕਰ ਅਪਨੋ ਗੁਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਮਾਨਤੇ ਸੀ ਗੁਰੂ
 ਜੀ ਤੋ ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਅਪਨੀ ਬਾਣੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿਤੇ:—‘ਬ੍ਰਹਮੇ
 ਗਰਬੁ ਕੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨਿਆ॥ਬੇਦ ਕੀ ਬਿਪਤਿ ਪੜੀ ਪਛੁਤਾਨਿਆ॥’
 ਇਤਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦੋਂ ਮੈਂ ਤਰਕਤ ਹੀ ਰਹੇ। ਜੇਕਰ ਇਨ ਛਿਅਨ ਕੋ
 ਗੁਰੂ ਮਾਨਤੇ, ਕਿਤੇ ਤੋ ਕਹਿਤੇ ‘ਹੇ ਸਿਖ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋ ਭਜਨ ਕਰ’।
 ਵਾ ‘ਸ਼ਿਵਜੀ ਕੋ ਲਿੰਗ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੋ ਅਧਿਕ ਫਲ ਹੈ, ਸੋ ਕਰਤ ਰਹੁ’।
 ਵਾ ‘ਤੀਨੋਂ ਦੋਵੀਆਂ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ ਕਰ*’। ਜੇ ਸਿਖਯ ਹੋਤ ਹੈਂ ਸੋ
 ਆਪਣੇ ਗੁਰਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਤਾਵਤ ਹੈ’; ਜੈਸੇ ਸੀ ਅਰਜਨ ਜੀ

*ਦੋਖੋ ਏਥੇ ਸਿਖਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨਾਂ ਦੋਵੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਕਵੀ
 ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਖੰਡਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੁਰਗਾ
 ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਖੰਡਾਵੇ' ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਬਿਖੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ
 ਮਹਿਮਾ ਕੇ ਬਰਨਯੋ ਹੈ। [ਪ੍ਰਮਾਣ] 'ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਸੁਣਿਆ
 ਪੇਖਿਆ ਸੇ ਫਿਰਿ ਗਰਭਾਸਿ ਨ ਪਰਿਆ ਰੇ' ॥ ਇਤਿਆਦੀ ਅਨੇਕ
 ਵਾਰ ਕਹਯੋ ਹੈ। ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਰੇ ਜੋ ਸਿਖ ਹੈ' ਸੋ ਸਰਬ
 ਜਾਨਤ ਹੈ'। ਐਰ ਅਬ ਤੀਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਿੱਖ ਕਮਾਵਤ ਹੈ'।
 ਬਿਸ਼ਨ ਸਿਵ ਕੀ ਪੂਜਾ, ਪਾਹਨ ਕੀ ਜੋ ਹੈ, ਤਿਸ ਕੋ ਬਿਵਰਜਤਿ ਕਰਯੋ
 ਹੈ [ਪ੍ਰਮਾਣ] 'ਹਿੰਦੂ ਮੂਲੇ ਭੁਲੇ ਅਖੁਟੀ ਜਾਹੀ'। ਨਾਰਦਿ ਕਹਿਆ ਸਿ
 ਪੂਜ ਕਰਾਹੀ ॥ ਅੰਧੇ ਗੁੰਗੇ ਅੰਧ ਅੰਧਾਰੁ ॥ ਪਾਥਰੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਮੁਗਧ
 ਗਵਾਰੁ ॥ ਓਹਿ ਜਾ ਆਪਿ ਛੁਬੇ ਤੁਮ ਕਹਾ ਤਰਣਹਾਰੁ' ॥ ਲਿੰਗ
 ਸਾਲਿਗਰਾਮ ਪਾਹਨ ਕੋ ਜੋ ਪੂਜਨ ਹੈ, ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪੰਥ ਕੋ ਬਰਜਯੋ
 ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੇ ਹਜ਼ੂਰ ਭੀ ਸਾਖੀ ਨਹੀ' ਕੋਈ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।
 ਸੂਵਨ ਭੀ ਕੋਈ ਨਹੀ' ਕਰੀ ਹੈ: ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਿਵ ਆਦਿ ਕੀ ਉਪਾਸਨਾ
 ਕਰਹੁ। ਐਸੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਬਿਖੇ ਭੀ ਨਹੀ' ਲਿਖਯੋ। ਮਨ ਕੀ
 ਮਤਿ ਕਰ ਜੋ ਅਨੰਦ ਘਨ ਲਿਖ ਗਯੋ ਹੈ: ਤਿਸ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨੇ ਮਾਨ
 ਕਰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਬੀ ਨਹੀ' ਕਰ ਲਯੋ ਹੈ, ਜੋ ਰੁਦ੍ਰਾਛ ਦੁਲਸੀ ਮਾਲਾ
 ਧਾਰਿਕੇ ਤਿਲਕ ਆਦਿ ਕਰਣ ਲਗ ਪਰੇ ਹੈ'। ਯਾਹੀ ਤੇ ਕਹਯੋ ਅਨੰਦ
 ਘਨ ਨੀਰ ਮਥ ਗਯੋ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਰੀਤ ਕੋ ਸੋ
 ਤੋ ਸਿੰਘ ਕੀ ਰੀਤਿ ਸੋ' ਗਰਜਤਿ ਹੈ ਦੇਸਨ ਪਰਦੇਸਨ ਮੋ: ਭਾਣਾ
 ਮਾਨਣੋ, ਹਉਮੈ ਕੋ ਤਜਣੋ, ਸਤਿਨਾਮ ਕੋ ਸਿਮਰਨ, ਸਰੂਪ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤਿ
 ਇਹ ਮਤਿ ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੋ। ਜੰਬੁਕ ਜੋਸੇ ਅਪਰ ਮਤ ਜੋ ਹੈ' ਤਿਨ੍ਹੋਂ ਮੋ
 ਕੋਸੇ ਮਿਲਤ ਹੈ'। ਹੈਰੰਨਗਰਭੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੇ ਸੇਵਕਨ ਕੋ ਮਤ
 ਬੈਸਨੋ ਬਿਸਨੁ ਕੇ ਦਾਸਨ ਕੋ ਮਤ, ਸੈਵੀਨ
 ਸਿਵ ਕੇ ਉਪਾਸਕੀ, ਤਿਨ ਕੋ ਮਤ। ਤੀਨੋਂ ਦੇਵਨ ਕੇ ਮਤ
 ਆਦਿ ਐਰ ਅਨੇਕ ਹੈ, ਪਰਸਪਰ ਬਿਰੋਧੀ ਏਕ ਦੂਸਰੇ ਕੋ ਖੰਡਨ
 ਕਰਤ ਹੈ'। ਤਿਸ ਕੋ ਐਰ ਖੰਡਤ ਹੈ'। ਅਪਨੇ ਪਖ ਬਾਦ ਕੇ ਹੇਤ
 ਅਨੇਕਾਨ ਅਨੇਕ ਤਰਕ ਉਠਾਵਤ ਹੈ, ਅਪਨੇ ਮਤ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਲ

ਭੀ ਸੁਣੀ ਖੋਜ ਖੋਜ ਰਾਖੀ ਹੈ, ਔਰ ਕੇ ਖੰਡਬੇ ਹਿਤ ਭੀ ਖੋਜ ਲਈ
 ਹੈ। ਆਪਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਿਰਵੇਰ, ਜਿਸ ਮੇਂ ਜੀਵਨ ਕੇ ਕਲਯਾਨ
 ਹੋਇ ਸੇ ਕਹਿ ਗਏ ਹੈ ਸੂਧੀ ਬਾਤ। ਜਿਸ ਕੋ ਇਸ ਰੀਤ ਕੀ
 ਗਿਆਤਾ ਨਹੀਂ ਸੋ ਅਨੇਕ ਕਲਪਨਾ ਉਠਾਵਤ ਹੈ, ਜਿਨੋਂ ਨੇ ਇਹ
 ਸਮਝ ਰਾਖੀ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਮਾਵਤੇ ਹੈ, ਤਿਨ ਕੋ
 ਮੁਕਤਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੁਖੇਨ ਹੀ ਹੁਇ ਆਵਤ ਹੈ। ਔਰ ਜੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਨ ਮੇਂ ਹੋ
 ਕਰ ਪਖਬਾਦ ਕੋ ਉਠਾਵਤ ਹੈ, ਬਹੁਰ ਸਤਿਗੁਰ ਕੇ ਮਤ ਕੋ ਰਲਾਯੋ
 ਢਾਹਤਿ ਹੈ, ਸੋ ਅਨਜਾਨ ਹੀ ਠਗਯੋ ਜਾਇਗੇ, ਨਿਸਚੇ ਵਾਰੇ ਜੇ ਸਿੱਖ
 ਹੈਂ ਸੋ ਤੋ ਸੁਪਨਮਾਣ ਭੀ ਤਿਨਕੋ ਕਹਿਨੋ ਨਹੀਂ ਮਾਨੇਗੇ। ਐਸੀ
 ਐਸੀ ਤਰਕਾਂ ਅਨੰਦਘਨ ਕੇ ਅਰਥ ਕਰਨੇ ਪਰ ਔਰ ਅਨੇਕ ਉਠਾ
 ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਮੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਇਸੀ ਬਾਤ ਤੇ ਭਵਿੱਖਤ ਬਿਚਾਰਕੇ
 ਅਪਨੇ ਗੁਰਨ ਕੋ ਨਿਰਨਾ ਕਰ ਗਏ ਹੈ; ਜੋ ਲੋਕ ਆਸ਼ੇ ਤੇ
 ਸਤਿਗੁਰਨ ਕੋ ਸਮਝਹਿਗੇ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਕਿਸੀ ਕੇ ਮਤ ਕੋ ਅਨੁਮਾਨ
 ਕਰੇਗੇ, ਕੋਈ ਕਿਸੀ ਕੋ ਕਰੇਗੇ। ਯਾਹੀ ਤੇ ਗੁਰ ਬਤਾਇ ਗਏ ਹੈ
 ਸੋਈ ਕਹਤਿ ਹੈ:—‘ਆਦਿ ਅੰਤ ਏਕੇ ਅਵਤਾਰਾ। ਸੋਈ ਗੁਰੁ ਸਮਝੀਅਹੁ
 ਹਮਾਰਾ ॥’ ਅਰੁ ਦੇਵੀ ਜੋ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰੀ ਕਹਿਤੇ ਹੈ, ਸੋ ਕੈਸੇ ? ਜੋ
 ਅਨੇਕ ਸਥਾਨ ਬਿਖੇ ਅਪਨੀ ਬਾਣੀ ਮੇਂ ਉਸਤਤਿ ਚੰਡੀਕਾ ਕੀ ਕਰੀ
 ਹੈ*, ਤਿਸ ਕੋ ਸੁਨਿਕੇ ਪੀਛੇ ਤੇ ਲੋਕ ਅਨੰਦ ਘਨ ਜੋਸੇ ਕਹਿਤੇ ਹੈ ਜੋ

* ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹੀ ਕਈ ਆਦਮੀ
 ਏਵੀ ਪੂਜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਚੰਡੀ
 ਚਰਿਤ੍ਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ੨੪ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਬੀ
 ਉਸੇਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮਾਯਨ ਤੇ ਭਾਗਵਤ ਆਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਉਲਥੇਹਨ
 ਸਿਥੇ ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਆਦਿਕ ਉਲਥੇਕੀਤੇ
 ਗਏ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਚੰਡੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ ਤਿਥੇ ਹੀ
 [ਬਾਬੀ ਟੁਕ ਦੇਸ਼ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਹੇਠ]

ਦਸਮੀ' ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕੋ ਗੁਰੂ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਤਹਾ ਜੀ ਨਿਰਨੈ ਕਰ ਗਵੇ
 ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ:- 'ਅਰੁ ਸਿਖ ਹੇ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮਨ ਕਉ ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉ
 ਗੁਨ ਤਉ ਉਚਰੇ॥' 'ਮਨ' ਨਾਮ ਗੁਰ ਕੋ ਹੈ ਸੋ ਪ੍ਰਥਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤੋ
 ਦਸਵੀਂ ਪ੍ਰਸੰਤ ਸਰਵ ਕੋ ਦੇਵ ਆਸੇ ਹੈ। ਏਕ ਹੀ ਇਨ ਕੋ ਗੁਰ ਭੈ।
 ਦੇਵ ਹੀ ਇਨ ਕੋ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਮੁਕਤਿ ਹਿਤ ਦੇਵ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ।
 ਜੋ ਬਿਲੱਖਣ ਸਮਝਤ ਹੈ 'ਤਿਨੋ' ਤੇ ਮੂਰਖ ਅਧਿਕ ਔਰ ਕੋਨ ਹੈ ?'

[ਕਰਬ ਗੰਜਨੀ ਜਪ ਟੀਕਾ]

ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਲਿੱਖਤ ਨਿਰਸੰਸੇ ਕਰਦਾ
 ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਦਸ
 ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਪੂਜਕ ਇਕ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

[ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਬਾਕੀ ਟੁਕ]

ਰਾਮਾਇਨ ਤੇ ਭਾਗਵਤ ਆਦਿਕ ਦੇ ਉਲਥਿਆਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਤੇ
 ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤੁਤਿ ਹੈ, ਇਹ ਉਸਤੁਤੀਆਂ ਬੀ ਮੁਲ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਭਾਵ
 ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ। ਸੋ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੨੪ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ
 ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਨਹੀਂ ਸੇ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਚੰਡੀ
 ਚਰਿਤ੍ਰ ਆਦਿਕ ਦਾ ਰਚਿਆ ਜਾਣਾ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ
 ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਵੀ ਭਗਤ ਸੇ, ਜੇਸੇ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਕਵਿ
 ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਕਵਿ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਮੰਨ ਰਹੇ ਹਨ
 ਕਿ ਦਸੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ
 ਉਲਥਿਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਉਲਥੇ ਕਰਨ ਦਾ ਆਸ਼ਯ ਵੀ ਦੱਸਿਆ
 ਜਿਹਾ ਕਿ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਸੁਨੈ ਸੁੰਮ ਸੋਫੀ ਲਰੈ ਜੁਧ ਭਾਵੈ ॥ ੬੦ ॥

ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਵਤਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਦਸਮ ਕਥਾ ਭਾਗਉਤ ਕੀ ਭਾਖਾ ਕਰੀ ਬਨਾਇ ॥

ਅਵਰ ਬਾਸਨਾ ਨਾਹਿ ਪ੍ਰਭ ਧਰਮ ਜੁਧ ਕੇ ਚਾਇ ॥ ਆਦਿ

ਕੋਤਕ-ਦੇਵੀ ਸਿੱਧ ਕੀਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ 'ਕਵੀ ਲੋਕ ਜਦੋਂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਜਯੋਤੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਵਰਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਆਪ ਬੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ; ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹਨ; ਫਿਰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿ ਦੇਵੀ ਕਿਉਂ ਪੂਜਣੀ ਸੀ, ਤਦੋਂ ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਇਕ 'ਕੋਤਕ ਮਾਤ੍ਰ' ਕਹਿਕੇ ਯੁਕਤੀ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਹੱਥੋਂ ਛੱਡ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਯਥਾ:-

ਦੇਵੀ ਦੈਵ ਕੋਤਿਕ ਜੋ ਆਹੀ । ਪਦ ਪੰਕਜ ਗੁਰਮੱਧ ਸਮਾਹੀ ।

ਇਹ ਭੀ ਇਕ ਕੋਤਕ ਕੇ ਕਾਜ। ਕਰਤਿ ਚਰਿਤ੍ਰ ਗਰੀਬ ਨਿਵਾਜ ।

[ਗੁ: ਬਿ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਪੰ:-੨੦੩]

ਅਰਥਾਤ - ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਜਿਤਨੇ ਈ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਗਪੰਕਜ ਵਿਚ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਕੋਤਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਕੋਈ ਖੇਡ ਮਾਤਰ ਚੋਜ ਸੀ।

ਕੋਤਕ ਨਾਮ ਹੈ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦਾ, ਯਥਾ--'ਕੋਤਕ ਕੋਛ ਤਮਾਸ਼ਿਆ'। ਸੋ ਜੇ ਫਰਜ਼ ਕਰ ਲਈਏ ਕਿ ਕੋਈ ਗਲ ਹੋਈ ਹੈ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣਾ ਇੱਕ ਤਮਾਸ਼ੇ ਮਾਤ੍ਰ ਸੀ। ਇਸਤੋਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਸ਼ਾਕਤਕ ਮਤ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਪਰ ਕਿ ਆਪ ਬੀਰ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ਕਦੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਤਾਂ ਕਾਰਜ ਸੁਖੇਨ ਹੋ ਜਾਵੇ! ਇਸ ਗਲ ਪਰ ਅਮੰਨਾ ਨਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹਿਤ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਓ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹੀ ਸਾਰੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦੇਣੀ ਤੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖੀ ਜਲਣਾ ਤੇ ਅੰਤ ਸਿੱਧ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਤੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਖਾਕੇ ਤੇ ਅਪਣੇ ਰਿਆ ਰ ਕੀਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਾਹੁਬਲ ਹੀ ਤਾਕਤਵਰ ਦੱਸਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਨਾ ਤੇ ਯੋਗ ਕਰਕੇ ਸਨਮਾਨਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸੱਦਣਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਉਸ

ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ 'ਜੋ ਕੁਛ ਲੇਖ ਲਿਖਯੋ ਬਿਧਨਾ' ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਕੋਤਕ ਦਾ ਭਾਵ ਲੇਖੀ ਜੋ ਫਰਜ਼ ਹੀ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ ਇਸ ਯਾ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੋਜ ਵਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਕੋਤਕ ਲਈ ਕਰਨਾ ਬੀ ਦੋਵੀ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ' ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਰਾਧੀ ਗਈ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ* ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਹਾਂਸੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਸ ਪੱਖ ਵਿਚ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਕਸਰ ਗਿਆਨੀ 'ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ' ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਤੇ ਇਸ ਦੋਵੀ ਯਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਗਲ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਜੋ ਦੋਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਜੀਵ ਹੈ, ਚੇਤਨ ਵਸੂਦ (ਵਯਕਤੀ) ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਤੇਜ਼ ਇਸਦਾ ਅਸਲਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਸੁੱਧ ਚੇਤਨ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਬੀ ਬਾਸ਼ੇ ਵੇਲੇ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਖ ਵਾਲੀ 'ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ' ਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਵਾਲੀ 'ਮਾਯਾ' ਜੜ੍ਹ ਹਨ, ਉਪਾਧੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਖ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਆਛਾਦਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤੇ ਫਸਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਵੇਦਾਂਤ ਦੀ ਮਾਇਆ ਭੁਲੇਵਾ ਤੇ ਭੁਲੇਖਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਗਿਆਨ ਤੇ ਅੰਧੇਰਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਮਾਯਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਤੇ ਬਿਜੇ ਪਾਉਣੀ, ਇਸਦੇ ਫੰਧੇ ਤੋਂ ਛੁੱਟਣਾ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਰਮਾਰਥ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਧਰ ਦੋਵੀ ਯਾ ਸ਼ਕਤੀ ਪੂਜਨੀਕ ਕਹੀਂ ਦੀ ਹੈ, ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਦੱਸੀਂਦੀ ਹੈ; ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਦੱਸੀਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕਿਵੇਂ ਕਯਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਸੋ ਜੇ ਦੋਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯਾਯਵਾਚੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏਗਾ ਤਾਂ ਆਪੇ ਹੀ

*ਇਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੀਚਾਰ ਅਗਲੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਆਵੇਗੀ।

†ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ:—

ਪਰਮ ਜਯੋਤਿ ਕੀ ਜੋਤਿ ਮਹਾਨੀ ॥ ਸਿਮਰੇ ਜਹਾ ਤਹਾ ਬਰਦਾਨੀ ॥

[ਉਤ ਬ ਅੰਸੂ ਦ ਅੰਕ ੪੩]

ਉਹ ਤਿਆਗਣੇ ਯੋਗ ਤੇ ਨਾਂ ਪੂਜਣੇ ਯੋਗ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਫੁਡਾਵਣ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਆਪ ਆਏ ਸਨ। ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਸ ਨੂੰ ਕਰਨੀ ਸੀ।

੨. ਤੀਸਰਾ ਸਰੂਪ ਦੇਵੀ ਦਾ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਿੱਖ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਰਾ ਅਸਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ, ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦਾ ਬਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪੱਥਰ ਮਿੱਟੀ, ਕਾਠ ਜਾਂ ਧਾਤੂ ਆਦਿ ਦੀ ਘੜੀ ਮੂਰਤੀ ਜੋ ਵਿੰਧਯਾਚਲ ਤੇ ਕਾਲੀ ਬਾਬੀ ਤੇ ਹੋਰ ਥਾਈਂ ਪੂਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੂਜੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤੇ ਬਹਿਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਗਯਾਨੀ, ਜੋ ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਪੂਜਨ ਨਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਨਾ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਨਾ 'ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ' ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਪਰਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਵੀ ਦਾ ਇਹ ਪੱਖ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਗੋਚਰਾ ਨਹੀਂ।

੩. ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਹਿਲੂ

ਇਸ ਪਾਸੇ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਿਚ ਤੇ ਸਮੇਂ ਨਿਯਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, (ੳ) ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ੧੮੩੩ ਬਿ: ਤਕ ਦਾ ਸਮਾਂ, (ਅ) ੧੮੩੩ ਤੋਂ ੧੯੪੬ ਬਿ: ਤੇ (ੳ) ੧੯੪੬ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦਾ ਸਮਾਂ*।

*ਇਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਡ ਉਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਾਮਾਨਾਂ ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਲਿਖਣ ਤਕ ਦੇਖਣ ਵਿੱਚ ਆਏ।

ੳ. [ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਖਣਾ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰ: ੧੮੩੩ ਬਿ: ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਸੰਬੰਧੀ ਇਤਿਹਾਸਕਿ ਖੋਜ ਖੋਜੀ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਕਿ ਇਹਗਲ ਅਮਰ ਯਾਕਿਆ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨੌਟੇ ਦੇ ਟਿੱਲੇ* ਤੇ ਦੇਵੀ ਅਰਾਧੀ ਗਈ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਰ ਦਿੱਤੇ ਆਦਿ ?

੧. ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦਸਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿੱਚ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਕਿਸੇ ਜਨਮ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਵਿੱਚ ਪਦ 'ਮਹਾਂ ਕਾਲ ਕਾਲਕਾਂ' ਆਇਆ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਵੀਚਾਰ ਪਿੱਛੇ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਬੀਰਰਸ ਉਦੀਪਕ ਚੰਡੀ ਦੇ ਤ੍ਰੇ ਲੇਖ-ਚਰਿਤ੍ਰ ਤੇ ਥਾਰ ਆਦਿਕ ਹਨ, ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ (ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿਕ) ਦੇ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਤਰਜਮੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੀ ਇਹ 'ਅਮਰ ਯਾਕਿਆ' ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨੇ ਨੌਟੇ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਤੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੀਰਰਸ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਬੱਧੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੀਰਰਸੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਕੇ ਖਾਲਸੇ ਵਿੱਚ ਬੀਰਰਸ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧੇ, ਜੇਸਾ ਕਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:- "ਸੁਨੋ ਸੁਮ ਸੋਫੀਃ ਲਰੇ ਜੁੱਧ ਗਾਵੇ"

[ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ-੨

* ਕਵਿ ਜੀ ਨੇ ਨੌਟੇ ਗੁੱਜਰ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਟਿੱਲੇ ਦਾ ਇਹ ਨਾਉਂ ਬਣਿਆ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

† ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਤਰਜਮਾ 'ਕਾਲ ਕਾ ਮਹਾਂ ਕਾਲ' ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ 'ਅਰਾਧੀ' ਦਾ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ 'ਅਰਾਧਨ ਵਾਲਾ'।

ਝਕਾਇਰ।

ਫਿਰ ਪਹਿਲੇ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਧਿਆਵਾ ਦੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, 'ਕਉਤਕ ਹੇਤ ਕਰੀ ਕਥਿ ਨੇ ਸਤਿਸਯ ਕੀ ਕਥਾ ਇਹ ਪੂਰੀ ਭਈ ਹੈ'। ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ਤ੍ਰੈਏ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੇਰਾਣਕ ਸੰਖੇਪ ਤਰਜਮੇ ਹਨ, ਇਥੋਂ ਤਾਂਈਂ ਕਿ ਅੰਤਲੀਆਂ ਮਹਾਤਮ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਬੀ ਮੂਲ ਦੇ ਹੀ ਭਾਵ ਤਰਜਮਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ 'ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਉਕਤ ਬਿਲਾਸ' ਪਦ ਕਿਤੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਤੇ ਕਿਤੇ ਧਿਆਵਾ ਦੇ ਅੰਤ ਪਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਰਜਮਾ ਹੈ ਅਥਵਾ ਬਿਲਾਸ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ* ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 'ਕਉਤਕ ਹੇਤ ਕਰੀ ਕਥਿ ਨੇ' ਆਉਣ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਇਸ਼ਟਾਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨੀਯ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਮੰਗਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਤੁਕ ਬੀ ਪਈ ਹੈ 'ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਿੰਧ। ਤੁਮਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਜੋ ਕੁਛ ਮੇਂ ਪਰਿ ਹੋਇ॥ ਰਚੋ ਚੰਡਕਾ ਕੀ ਕਥਾ ਬਾਣੀ ਸੁਭ ਸਭ ਹੋਇ'॥ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਪਣਾ ਇਸ਼ਟ 'ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ' ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗ ਰਹੇ ਤੇ ਇਹ ਕਥਾ ਜੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸਾਹ ਤੇ ਰੌਦ੍ਰ ਰਸ ਝਰਨ ਲਈ ਲਿਖਣ ਲਗੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਕਉਤਕ ਹੇਤ ਕਰੀ' ਕਹਿਕੇ ਅਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤੋਂ ਅਲਹਿਦਗੀ ਸਾਫ ਸਾਫ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ।

*ਉਕਤ=ਕਹੀ ਹੋਈ। (ਪਹਿਲਾ ਕਿਸੇ ਦੀ) ਆਖੀ ਹੋਈ।

ਬਿਲਾਸ=ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਕ੍ਰਿਪਾ (ਯਾ ਕਥਾ)। ਉਕਤ ਬਿਲਾਸ=ਪਹਿਲਾ ਕਹੀ ਹੋਈ (ਦੇਵੀ ਦੀ) ਕਰਨੀ ਜੋ ਪੜ੍ਹਿਆ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਾਫ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕਹੇ ਗਏ ਦੋਵੇਂ ਦੋ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਇਹ ਤਰਜੁਮਾ ਜਾ ਉਲਥਾ ਹੈ। (ਅ) ਉਕਤ ਬਿਲਾਸ=ਕਥਾ ਜੋ ਬਿਲਾਸ ਮਾਤ੍ਰ ਲਈ ਆਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਜੋ ਹੋਰ ਉਗਾਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਸੋ ਏਹ ਹੈ:- ਗੁਰੂ
ਜੀ ਵਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ-

(ੳ) ਤਪ ਸਾਧਤ ਹਰਿ ਮੋਹਿ ਬੁਲਾਯੋ ॥ ਇਸ ਕਹਿਕੇ ਇਹ ਲੋਕ
ਪਠਾਯੋ ॥੨੮॥ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਬਾਬ ਚੌਪਈ:-

(ਅ) ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਸੁਤਿ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਾ ॥ ਪੰਥ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਰਿਬੇ
ਕਹੁ ਸਾਜਾ ॥ ਜਾਹਿ ਤਹਾ ਤੇ ਧਰਮੁ ਚਲਾਇ ॥ ਕੁਬੁੱਧਿ
ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਇ ॥੨੯॥

ਕਵਿਬਾਬ ਦੋਹਰਾ:-

(ੲ) ਠਾਂਢ ਭਯੋ ਮੈਂ ਜੋਰਿ ਕਰ ਬਚਨ ਕਹਾ ਸਿਰ ਨਯਾਇ ॥
ਪੰਥ ਚਲੇ ਤਬ ਜਗਤ ਮੇਂ ਜਬ ਤੁਮ ਕਰਹੁ ਸਹਾਇ ॥੩੦॥ ਚੌਪਈ:-

(ਸ) ਇਹ ਕਾਰਨਿ ਪ੍ਰਭ ਮੋਹਿ ਪਠਾਇਓ ॥ ਤਬ ਮੈਂ ਜਗਤ
ਜਨਮੁ ਧਰਿ ਆਇਓ ॥

(ਹ) ਹਮ ਇਹ ਕਾਜ ਜਗਤ ਮੇਂ ਆਏ ॥ ਧਰਮ ਹੇਤ ਗੁਰਦੇਵ
ਪਠਾਏ ॥ ਜਹਾ ਤਹਾ ਤੁਮ ਧਰਮੁ ਬਿਥਾਰੋ ॥ ਦੁਸ਼ਟ
ਦੋਖੀਅਨਿ ਪਕਰਿ ਪਛਾਰੋ ॥ ੪ ॥

(ਕ) ਇਹੈ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮੈਂ ॥ ਸਮਝਿ ਲੇਹੁ ਸਾਧੂ ਸਭ
ਮਨਮੈਂ ॥ ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ ॥ ਦੁਸ਼ਟ ਸਭਨ
ਕੇ ਮੂਲ ਉਪਾਰਨਿ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਦਣਾ,
ਪੰਥ ਰਚਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ, ਪੁਤ੍ਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਣਾ, ਧਰਮ
ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਪੱਟਣ ਆਦਿਕ ਬਾਬਤ ਹੁਕਮ ਦੇਣੇ,
ਸ਼ਾਂਤਿ ਤੇ ਬੀਰਰਸੀ ਵਰ ਦੇਣੇ ਤਾਂ ਇਕ 'ਅਮਰ ਵਾਕਯ' ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੋਈ ਘਟਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਫੁਟ ਲਿਖੇ
ਹਨ ਪਰ ਕੇਸ਼ੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਲੋਕੇ ਹਵਨ ਕਰਕੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਆਵਾਹਨ, ਪ੍ਰਗਟਨਾ
ਤੇ ਉਸਦਾ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਪੰਥ ਰਚੋ ਆਦਿ ਕੋਈ ਵਾਕਯ ਇਸ ਉਪਰਾਲੇ

ਥਾਕੜਾ ਥਾਠੁ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।

੨. ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਰੇ ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਯਾ ਭਾਵ ਬੋਧਕ ਵਿਵੇਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ, ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਚਯ ਵਿੱਚ, ਜਿਥੋਂ ਕਿ ਹੋ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੱਖ ਦੀ ਟੋਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਦੀ ਘਟਨਾ 'ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਹੋਈ ਘਟਨਾ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜਿਥੋਂ ਚੰਡੀ ਦੀ ਬਾਰ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ, ਤਿਥੇ ਅਥਤਾਰਾ* ਦੇ ਸੰਚੇ ਤੇ 'ਚਰਿਤ੍ਰ' ਵਿਚ ਬੀ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਦੇਵੀ ਦੇ ਸ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੀ 'ਦੇਵੀ ਸਤਿਗੁਰ' ਨੇ ਆਪ ਪੂਜੀ ਹੈ' ਦੀ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾਯਕ ਨਾਯਕਾ ਦੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਯਾ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਦਿ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸੇ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਥੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਸ਼ਾਸ ਤੇ ਕਰਤੱਤ੍ਵ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਸ ਯਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਜ ਨਾਲ ਵਰਤੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਭਿਰ ਜਦ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੀ ਹੋਰ ਖੋਜ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਉਥੋਂ ਹੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਕਰਾਵਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਉਲਟ ਬੀ ਸਾਮਾਨ ਮਿਲ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਤ੍ਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਆਦਿ ਨਾਲ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤਾਂ ਪੂਰ ਮਸ਼ੋਲ ਉਭਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਦੇਖੋ ਚਰਿਤ੍ਰ ੨੬੬, ਜਿਸ ਵਿਚ ਐਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

“ਸੁਨਹੁ ਬਿੰਪ੍ਰ ਤੁਮ ਮੰਤ੍ਰ ਦੇਤਿ ਜਿਹ ॥ ਲੂਟ ਲੇਤ ਤਿਹ ਘਰ
ਬਿਧਿ ਜਿਹ ਕਿਹਾ ॥ ਤਾਂ ਕਹਿ ਕਛੁ ਗਯਾਨ ਨਹਿ ਆਵੈ ॥ ਮੂਰਖ
ਅਪਨਾ ਮੁੰਡ ਮੁੰਡਾਵੈ ॥ ੨੯ ॥ ਤਿਹ ਤੁਮ ਕਹਹੁ ਮੰਤ੍ਰ ਸਿਧਿ
ਹੈ ਹੈ ॥ ਮਹਾਂ ਦੇਵ ਤੋਕੇ ਬਰੁ ਦੇ ਹੈ ॥ ਜਬ ਤਾਂ ਤੇ ਨਹਿ ਹੋਤ ਮੰਤ੍ਰ
ਸਿਧਿ ॥ ਤਬ ਤੁਮ ਬਚਨ ਕਹਤ ਹੋ ਇਹ ਬਿਧਿ ॥ ੩੦ ॥ ਕਛੁ

*ਇਹ ਬੀ ਪੇਸ਼ਾਣਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਕਥਾਂ ਹਨ।

ਕ੍ਰਿਯਾ ਤੁਮ੍ਹਰੇ ਭਯੋ ॥ ਤਾਂਤੇ ਦਰਸ ਨ ਸਿਵਜੁ ਦਯੋ॥ ਅਬ ਤੋ
ਪੁਨ੍ਹ ਦਾਨ ਦਿਜ ਕਰੁ ਰੇ ॥ ਪੁਨ ਸਿਵ ਕੇ ਮੰਤ੍ਰੁ ਅਨੁਸਰੁ
ਗੇ॥੩੧॥ ਉਲਟੇ ਡੰਡ ਤਿਸੀ ਤੇ ਲੋਹੀ॥ ਪੁਨ ਤਿਹ ਮੰਤ੍ਰੁ ਰੋਦੁ ਕੇ
ਦੇਹੀ॥ ਭਾਤਿ ਭਾਤਿ ਤਾ ਕੋ ਭਟਕਾਵੇ॥ ਅੰਤ ਬਾਰ ਇਮ ਭਾਖਿ
ਸੁਨਾਵੇ॥੩੨॥ ਤੋਤੇ ਕਛੁ ਅਛਰ ਰਹਿ ਗਯੋ॥ ਕੇ ਕਛੁ ਭੰਗ
ਕ੍ਰਿਯਾ ਤੇ ਭਯੋ॥ ਤਾਂਤੇ ਤੁਹਿ ਬਰੁ ਰੋਦੁ ਨ ਦੀਨ॥ ਪੁਨ੍ਹ ਦਾਨ
ਚਹੀਯਤ ਪੁਨਿ ਕੀਨਾ॥੩੩॥ ਇਹ ਬਿਧਿ ਮੰਤ੍ਰੁ ਸਿਖਾਵਤਿ
ਤਾ ਕੋ॥ ਲੂਟਾ ਚਹਿਤ ਬਿੱਪੁ ਘਰ ਜਾਕੋ॥ ਜਬ ਵਹੁ ਦਰਬ
ਰਹਿਤ ਹੋ ਜਾਈ॥ ਔਰ ਧਾਮ ਤਬ ਚਲਤ ਤਕਾਈ॥੩੪॥
ਦੇਹਗਾ॥ ਮੰਤ੍ਰੁ ਜੇਤੁ ਅਰੁ ਤੇਤੁ ਸਿਧ ਜੋ ਇਨ ਮਹਿ ਕਛੁ ਹੋਇ॥
ਹਜ਼ਰਤਿ ਹੋ ਆਪਹਿ ਰਹਹਿ ਮਾਗਤ ਫਿਰਤ ਨ ਕੋਇ॥੩੫॥

ਇਸ ਵਿਚ ਹੁਣ ਦੇਵਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੇ ਦਾਵੇ ਦਾਰੀ ਦੀਆਂ
ਚਲਾਕੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੱਜ ਵੱਜ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ
ਹੈ ਕਿ ਜੇਤਾ ਮੰਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਐਸੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਏਹ ਲੋਕ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ
ਦਰ ਦਰ ਮੰਗਦੇ ਕਿਉਂ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਹਜ਼ਰਤ ਬਣਕੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ
ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ। ਫਿਰ ਇਸੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਆਦਿ ਦਾ ਆਖ
ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:-

“ਧਨੀ ਪੁਰਖ ਕਹੁ ਲਖਿ ਇਜ ਦੋਖ ਲਗਾਵਹੀ॥ ਹੋਮ ਜਗ੍ਯ
ਤਾਂਤੇ ਬਹੁ ਭਾਤ ਕਰਾਵਹੀ॥ ਧਨਿਯਹਿ ਕਰਿ ਨਿਰਧਨੀ ਜਾਤ
ਧਨ ਖਾਇਕੇ॥ ਹੋ ਬਹੁਰ ਨ ਤਾਕੋ ਬਦਨ ਦਿਖਾਵਤ ਆਇਕੇ
॥੭੬॥ ਚੋਪਈ॥ ਕਾਹੂ ਲੋ ਤੀਰਥਨ ਸਿਧਾਵੇ॥ ਕਾਹੂ ਅਫਲ
ਪ੍ਰਯੋਗ ਬਤਾਵੇ॥ ਕਾਕਨ ਜਯੋ ਮਿੰਡਰਾਤ ਧਨੁ ਪਰ॥ ਜਯੋ
ਕਿਲਕਿਲਾ ਮਛਰੀਐ ਦੂ ਪਰ॥੭੭॥

ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਰੋਮਾਂਚਕ (Romantic
ਕਹਾਣੀ ਬੀਰ ਰਸੀ ਸੋਸ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਮਿਲਦੀ।

ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋ ਵੇਰੀ ਦਲਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰੋਧ ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਇਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਉਪਜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ 'ਸਾਈ' ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤਪ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਸਾਈ' ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰ ਦੇ ਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਤੂੰ ਮਾਸਬੀਰਜ ਰਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਵੇਂਗੀ ਤਾਂ ਤਰੀ ਮੁਰਾਦ ਪੁੱਗੇਗੀ। ਇਹ ਅਲੰਕਾਰਿਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਫੇਰ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਅਰਾਧਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤ੍ਰੀਮਤ ਰਾਖਸ਼ ਨਾਲ ਜੁੱਧ ਕਰਕੇ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜੰਗ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ਦਾਰ ਬੀਰ ਤੇ ਰੌਦ੍ਰ ਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿਚ 'ਸਾਈ' ਜੀ ਸ਼੍ਰੀ ਅਸਿਕੇਤ ਜੀ-ਆਪ ਰਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਸ ਅਲੰਕਾਰਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਰੌਦ੍ਰ ਤੇ ਬੀਰ ਰਸੀ ਉਮਾਹ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਵਰਣਨ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਹੀ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ*। ਫਿਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਪਰ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚੋਪਈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੋਪਈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀਯਾ 'ਪਾਇ ਗਹੇ ਮਸਤੇ ਮੁਰੇ' ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਦੇ ਅੰਤ 'ਰ, ਯਾ 'ਮੈ ਨ ਗਨੇਸਹਿ' ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰਿ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਚੋਪਈ ਵਿਚ ਵਾਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ: - 'ਤੁਮਹਿ ਛਾਡਿ ਕੋਈ ਅਵਰ ਨ ਧਯਾਉ' ॥ ਜੇ ਬਰ ਚਹੈ ਸੁ ਤੁਮਤੇ ਪਾਉ' ॥

ਇਸ ਚੋਪਈ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸ਼ਿਵ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲ

*ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚੰਦ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਾਂਗੂ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਸਾਹਿੱਤਜ ਸਾਰਾ ਬੀਰ ਰਸੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤੀਵ ਭਾਵ ਹੋਰ ਹੈ। ਆਸੁਰੀ ਦੇਵੀ ਸੋਪਦਾ ਦੇ ਜੁੱਧ ਤੋਂ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਰਾਧਨ ਤੇ ਹਰ ਸਾਸ ਵਿਚ ਪੈ ਰਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਮੈਲ ਨਾਲ ਜੁੱਧ ਤੇ ਅੰਤ ਰੱਬ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਲ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਇਆ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਕੇ ਆਤਮਾ ਅਗਿਆਨ ਪਰ ਸੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਅਜਾਣੇ ਲਯਤਾ ਆਦਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦਰਸਾਏ ਸਨ।

ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ(ਕ੍ਰਿਤ) ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨਹਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ
ਪੂਜਣ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਯਥਾ:-

ਜਵਨ ਕਾਲ ਸਭ ਲੋਕ ਸਵਾਰਾ॥ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ ਤਾਹਿ ਹਮਾਰਾ॥

ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਏਕੈ ਅਵਤਾਰਾ॥ਸੋਈ ਗੁਰੂ ਸਮਝਿਯਹੁ ਹਮਾਰਾ॥

ਇਸ ਵਿਚ ਉਸੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਕਰਤਾਰ ਨੂੰ ਨਿਰਲੇਪ ਨਿਰੰਕਾਰ
ਕਹਿਕੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਯਥਾ:-

ਤੁਮ ਸਭ ਹੀ ਤੇ ਰਹਤ ਨਿਰਾਲਮ॥ ਜਾਨਤ ਬੇਦ ਭੇਦ ਅਰ ਆਲਮ।
ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਿਰਬਿਕਾਰ ਨਿਲੰਭ॥ ਆਦਿ ਅਨੀਲ ਅਨਾਦਿ ਅਸੰਭ।

ਇਸੇ 'ਦੁਹੂੰ ਪਾਖ ਕਾ ਆਪਹਿ ਧਨੀ' ਦੇ ਅੱਗੇ ਫੇਰ ਬੀਰ
ਰਸੀ ਸਹਾਯਤਾ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ*:-

ਅਬ ਰੱਛਾ ਮੇਰੀ ਤੁਮ ਕਰੋ। ਸਿਖਯ ਉਬਾਰ ਅਸਿਖਯ ਸੰਘਰੋ॥

ਦੁਸਟ ਜਿਤੇ ਉਨਵਤ ਉਤਪਾਤਾ॥ਸਕਲ ਮਲੰਛ ਕਰੋ ਰਣਘਾਤਾ॥

ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਮੂਜਬ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹਰ ਲਿੰਗ
ਵਿਚ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਅਲਿੰਗ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਤੁਲ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ
ਕਿਹਾ ਹੈ:-

ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੀ ਹਮ ਪਰ ਜਗ ਮਾਤਾ॥ ਗ੍ਰੰਥ ਕਰਾ ਪੂਰਨ ਸੁਭ ਰਾਤਾ।
ਕਿਲਬਿਖ ਸਕਲ ਦੇਹ ਕੋ ਹਰਤਾ॥ ਦੁਸਟ ਦੋਖਿਯਨ ਕੋ ਛੇ ਕਰਤਾ॥'
ਇਥੇ ਉਸਨੂੰ ਜਗਮਾਤਾ ਕਹਿਕੇ ਪੁਲਿੰਗ ਵਾਚੀ ਪਦਾ 'ਕੋ ਹਰਤਾ'
ਤੇ 'ਕੋ ਕਰਤਾ' ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੇ ਅੱਗੇ ਇਸੇ ਜਗਮਾਤਾ

*ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਹੀਰੀਏ ਨੇ ਦੋਵੀ ਦੇ ਖਜਾਲ ਨੂੰ
ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਇਕ ਰੂਪ
ਦਸਦਿਆਂ ਦੋਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਜੁੱਧ ਦੇਵਤਾ War God ਕਲਪਿਆ
ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਚੌਪਈ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੀ 'ਨਿਰ-
ਬਿਕਾਰ, ਨਿਰਲੰਭ, ਆਦਿ, ਅਨੀਲ, ਅਨਾਦਿ, ਅਸੰਭ, ਬਹਮਾ ਵਿਸ਼ਨੁ
ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ' ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣਾ ਜੁੱਧ ਦੇਵ ਮੰਨਕੇ ਉਸੇ ਅੱਗੇ
ਬੀਰਰਸੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਨੂੰ ਪੁਲਿੰਗ ਵਾਚਕ ਪਦਾਂ* ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰੀ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:—

ਸ਼੍ਰੀਅਸਿਧੁਜ ਜਬ ਭਏ ਦਿਆਲਾ॥ਪੂਰਨ ਕਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਤਤਕਾਲਾ॥

ਇਹ ਬੇਨਤੀ ਵਾਲੀ ਚੌਪਈ ਅਸਿਕੇਤੁ ਸੰਗ੍ਰਾਮ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਪਰ ਰੱਖਕੇ ਜਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਏ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਇਸ਼ਟ, ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ, ਮੇਰੇ ਜੁੱਧ ਦੇਵ (War God) ਦਾ ਫੁਲੇਖਾ ਨਾ ਖਾ ਜਾਣਾ। ਏਹ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਤੀਖਣਤਾ ਤੇ ਬੀਰਰਸੀ ਉਮਾਹ ਲਈ ਹਨ। ਇਹ ਚੌਪਈ ਲਿਖ ਦੇਣ ਨਾਲ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਿਚ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੰਚਯ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਬੀ ਆਏ ਦੇਵੀ ਦੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਲਖਾਯਕ ਸਮਝਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਆ ਗਈ। ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੰਚਯ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਸ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਖਯਾਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦੇ ਅਖੀਰ ਪਰ (ਕੇਵਲ ਬਫਰਨਾਮੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ) ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਇਹੋ ਭਾਵ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਸ ਚੌਪਈ ਦੇ ਪਾਠ

*‘ਕਰਤਾ’ ‘ਹਰਤਾ’ ਪਦ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸਾਗਰ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਪੁਲਿੰਗ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਠਾਕਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੁੱਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਯਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਥੇ ਜਗਮਾਤਾ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀਤਾ ਹੈ:— ‘ਜਗਤ ਕੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਰੂਪ’। ਐਉਂ ਬੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:— ‘ਜਗਤ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ।’

†ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਰਾਜਾ ਅਪਣੀ ਛਲਨੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਕਹੇ ਲੱਗਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੰਤ੍ਰੀ ਨੇ ਉਸ ਭੁੱਲ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਤ੍ਰਿਯਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਸੁਣਾਏ। ਇਸ ਉਥਾਨਕਾ ਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਕੱਢਣੇ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ‘ਪੱਖਯਾਨ’ ਕਿਹਾ ਹੈ। ‘ਪੱਖਯਾਨ’ ਪਦ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੂਪ ‘ਉਪਾਖਯਾਨ’ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿੱਸਾ, ਕਹਾਣੀ; ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, (ਦੇਖੋ ਮੋ: ਮੋ: ਵਿਲੀਅਮ ਕੋਸ)। ਸੋ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਈ ਸੋਮਿਆਂ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ।

ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਰਾਧਿਆ ਗਿਆ, ਪੂਜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜੇਗ ਲਈ ਆਵਾਹਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਦੇਵ ਇੱਕੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਤਾਕਿ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੁਲੇਖਾ ਨਾ ਪਵੇ।

ਸੋ ਇਸ ਤੇ ਹੋਰ ਰਚਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬੀ ਸਾਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਲੇਖ ਨਾ ਮਿਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਬਹੁ ਲੱਗਾ ਕਿ 'ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ' ਤੇ ਇਹ ਬੀ ਸੁੰਹ ਪੈਗਈ ਕਿ ੧੭੫੩ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਵੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵੀ ਪੂਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ* ਉਸੇ ੧੭੫੩ ਵਿਚ ਮੁੱਕੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਪਖਯਾਨ ਨਾਮੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦੇਵਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਦਾਵੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚਲਾ-

* ੧੭੫੬ ਦੀ ਵਿਸਾਖ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਆਵਾਹਨ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੇਤ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟੀ ਤੇ ਵਿਸਾਖ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ੧੭੫੫ ਦੇ ਵਿਸਾਖ ਵਿਚ ਹਵਨ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ। ਤਵਾ: ਖਾ: ਨੇ ਚੇਤ ੧੭੫੪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ (ਸੰ: '੫੪ ਚੇਤ ਵਿਚ ਮੁੱਕਾ ਤੇ ੫੫ ਚੇਤ ਵਿਚ ਹੀ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ) ਸੂ: ਪ੍ਰ: ਤੇ ਤਵਾ: ਖਾ: ਆਦਿਕਾਂ ਨੇ ਲਗ ਪਗ ਇਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਅਰਸਾ ਹਵਨ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਈ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹਵਨ ਕਰਦਿਆਂ ਢਾਈ ਸਾਲ ਕੁਛ ਨਾ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਜਾਕੇ ਹਵਨ ਕਰਨਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਗੋਯਾ ਸਾਰਾ ਅਰਸਾ ਸਾਢੇ ਤ੍ਰੈ ਕੁ ਸਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ (ਭਾ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ) ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਢਾਈ ਸਾਲ ਹਵਨ ਹੋ ਚੁਕਣੇ ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਕਿਹਾ--'ਚਹੀਐ ਸੁਨੋ ਨਾਥ: ਸਾਲੰ ਸੁ ਚਾਰੋ। ਤਬੈ ਕਾਜ ਪੂਰਾ ਹੁਵੇਗਾ ਤਿਹਾਰੋ।' ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਹਵਨ ਪਰ ੪ ਸਾਲ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਤੇ ੧੯੫੨ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਹਵਨ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਤੇ ੧੭੫੩ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ੧੭੫੩ ਵਿਚ ਹੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦਾ ਸੰਚਯ ਭਾਏ ਮਹੀਨੇ ਮੁੱਕਾ ਹੈ।

ਖੀਆ ਦਾ ਪਾਜ ਬੀ ਖੁਹਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦੱਸੇ ਹਥਕੰਡੇ
ਕੇਸੇ ਦਾਸ ਵੇ ਬਹਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਅਚਰਜ ਟਾਕਰਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਯਥਾ
ਯਾਈ ਸਾਲ ਬਾਦ ਆਖਿਆ ਕਿ ਏਕਾਂਤ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਟਿੱਲ ਤੇ ਚੱਲੋ,
ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਹਿਲੇ ਥਾਂ ਆਪ ਲੱਭਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਿਕਾਰ
ਖੜਦੇ ਹੋ ਇਹ ਛੱਡੋ ਤਾਂ ਪ੍ਰਗਟੇਗੀ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੇਵੀ ਸੰਦਿਆਂ ਤੇ
ਖੰਕਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਲੀਆਂ ਆਪ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਿਹਾ: ਪੁਤ੍ਰ
ਬਲੀ ਦੇਵੇ। ਜਦ ਸਭਨੀਂ ਗੱਲੀ ਰੁਕ ਗਏ ਤਾਂ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਕੇ
ਪੰਡਤ ਹੋਨਾ ਉੱਤਰ ਆਏ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ੧੭੫੫ ਹਾੜ ਵਿਚ ਮੁੱਕਾ ਹੈ। ਜੇ
ਹਵਨ ਨੇ ਤੇ ਚਾਰ ਸਾਲ ਲਏ ਤਦ ਬੀ, ਜੇ ਇਕ ਸਾਲ ਲਿਆ ਤਦ
ਬੀ ੧੭੫੫ ਦੇ ਹਾੜ ਵਿਚ ਹਵਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੋ ਲਿਖਤਾਂ
ਲਿਖੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੀ ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ
ਹਵਨ ਦਾ ਯਾ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਵਿਚੋਂ
ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਸਗੋਂ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਪਰ ਇਹ ਸ਼੍ਰੇਯਾ
ਮਿਲਦਾ ਹੈ:--

- ਪਾਇ ਗਹੇ ਜਬ ਤੇ ਤੁਮਰੇ ਤਬ ਤੇ ਕੋਊ ਆਖ ਤਰੇ ਨਹੀਂ
ਆਨਯੋ ॥ ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਪੁਰਾਨ ਕੁਰਾਨ ਅਨੇਕ ਕਹੈ ਮਤ
ਏਕ ਨ ਮਾਨਯੋ ॥ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ ਸਬੈ ਬਹੁ ਭੇਦ ਕਹੈ
ਹਮ ਏਕ ਨ ਜਾਨਯੋ ॥ ਸ੍ਰੀ ਅਸਪਾਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਮਰੀ ਕਰਿ ਮੇ
ਨ ਕਹਯੋ ਸਬ ਤੋਹਿ ਬਖਾਨਯੋ ॥੮੬੩॥

ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਯੇ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ੧੭੫੫ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਕਿ
ਸਾਰੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਹਵਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਓਦੋਂ ਉਸੇ ੧੭੫੫
ਦੇ ਹਾੜ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਸ਼੍ਰੇਯਾ ਰਚ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿ
ਰਾਮ, ਰਹੀਮ, ਪੁਰਾਨ, ਕੁਰਾਨ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਬੇਦ, ਪੁਰਾਣ
ਆਦਿ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਮਨ੍ਹੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸਤੋਂ ਬੀ ਇਹੀ
ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਾਣਕਤਿ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਆਵਾਹਨ

ਕਰਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

੩. ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ—ਹੋਰ ਤਲਾਸ਼ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਖਾਲਸਾ ਰਚਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਸਨ*। ਸਗੋਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਣ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉੱਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾ-ਉਣ ਵੇਲੇ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਗਏ ਦਾ ਪਤਾ ਬੀ ਚਲਦਾ ਹੈ†। ਸੋ ਐਨ ਮੌਕੇ ਤੇ ਆਪ ਓਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਲੋਕੇ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਆਗਰੇ ਤੋਂ ਸਾਹਿਬ ਦੱਖਣ ਵਲ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਆਪ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਤੇ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਪੁਲੋਕ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਬੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਲੇਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਾਕਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ 'ਗੰਜ ਨਾਮਾ' ਦੀ 'ਸਲਤਨਤ ਦਹਮ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—

ਸਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਈਸਰੋ ਬ੍ਰਹਮਾਓ	ਲੱਖਾਂ ਈਸਰ(ਸ਼ਿਵ)ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ,
ਅਰਸ਼ੋ ਕੁਰਸੀ ਖਾਹਿੰਦਾਏ	ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਵਾਸੀ ਉਸ ਦੀ
ਪਨਾਹਸ਼****	ਪਨਾਹ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।
ਵ ਸਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰਾਮੋ ਰਾਜਾ	ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਰਾਮੇ
ਕਾਹਨੋ ਕਿਸ਼ਨ ਖਾਕਬੋਸਿ ਅਕ-	ਤੇ ਕਾਨ੍ਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉਸਦੇ ਚਰਨਾਂ
ਦਾਮਸ਼****	ਦੀ ਧੂੜੀ ਚੁੰਮਣ ਵਾਲੇ।

*ਦੇਖੋ ਗੁ: ਬਿ: ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ। †ਤਾਰੀਖ ਬੂਟੇ ਸ਼ਾਹ।

ਸਦਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇੰਦਰੋਮਾਰੇ
 ਹਜ਼ਾਰ ਜੁਬਾ ਤੋਫੀਸ ਗੋਇਸ਼ । ਵ
 ਸਦਾ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਈਸ਼ਰੋ ਬ੍ਰਹਮਾ
 ਅਭੀਦਤ ਪਯਵਹਸ, ਵ ਸਦ
 ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਉੱਮਿ ਕੁਦਸੀ ਦਰ-
 ਮਿਦਮਤਸ਼.....

ਸਰਵਰਾਂ ਰਾ ਤਾਜ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ
 ਸਿੰਘ । ਬਰ ਤਰੀ' ਮਿਆਮਾਜ
 ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ । ਉੱਮਿ
 ਕਦਸ ਬਕਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦਸਿੰਘ।
 ਸ਼ਾਸੀਆ ਬਰਦਾਰ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ
 ਸਿੰਘ ।

ਜੁਮਲਾ ਦਰ ਫੁਰਮਾਨ ਗੁਰ
 ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ। ਬਰਤਰਾਮਦ ਸ਼ਾਨਿ
 ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ।

ਬਰ ਦੋ ਆਲਮ ਦਸਤ ਗੁਰ
 ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ । ਜੁਮਲਾ ਉਲਵੀ
 ਪਸਤ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ।

[ਗੰਜ ਨਾਮਾ

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਚੁ ਧੂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਚੁ
 ਭਿਸ਼ਨ । ਬਸੇ ਰਾਮ ਰਾਜਾ ਬਸੇ
 ਕਾਨ੍ਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ । ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਚੁ **ਦੇਵੀ**

ਲਖਾਂ ਇੰਦਰ ਤੇ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ
 ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਬਾਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ
 ਸਿਫਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਲੱਖਾਂ ਈਸ਼ਰ
 (ਸ਼ਿਵ)ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਸ ਦਾ ਨਿਸਚਾ
 ਚੁੰਡਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਦੇਵੀਆਂ
 ਉਸਦੀ ਟਹਿਲ ਵਿੱਚ ਹਨ ।

ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਤਾਜ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ
 ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ । ਉੱਚੇ ਤੇ ਉੱਚੇ
 ਆਦਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਵੀਆਂ
 ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ
 ਵਿੱਚ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਕਾਠੀ ਦਾ
 ਝਾੜਨ ਢੁੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ (ਟਹਿਲ
 ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ) ਹਨ ।

ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ
 ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਹਨ, ਗੁਰੂ
 ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸਭ
 ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਹੈ ।

ਉਪਰ ਦੋ ਜਹਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਗੁਰੂ
 ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ
 ਉੱਚੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ
 ਅੱਗੇ ਨੀਵੇਂ ਹਨ ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਧੂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂ ਜੇਹੇ,
 ਬਹੁਤ ਰਾਮ ਰਾਜੇ, ਬਹੁਤੇ ਕਾਨ੍ਹ
 ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ; ਹਜ਼ਾਰਾਂ **ਦੇਵੀਆਂ**

ਚੁ ਗੋਰਖ ਹਜ਼ਾਰ । ਕਿ ਪੇਸ਼ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗੋਰਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਦਮ
 ਕਦਮਹਾਏ ਓ ਜਾਂ ਸਿਪਾਹ । ਅੱਗੇ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਦੇ ਹਨ ।
 [ਜੋਤ ਬਿਕਾਸ]

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਵਾਕ ਦਸ
 ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਉਹ ਦਰਜਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜੋ
 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਬਾੜ੍ਹ ਦੇਣ ਦਾ ਤਵਾਖ਼ਾ
 ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਤੇ ਭਾ: ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

“ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇਵ ਦੇਵੀ ਸਭਿ ਪਿਆਵਹਿ*”

[ਕਬਿਤ ਸ੍ਰੋਤ-੬]

ਜੇ ਐਸਾ ਮਹਾਨ ਵਾਕਿਆ ਕੋਈ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜਿ
 ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ,
 ਪੱਕੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਸਨ ਸਾਰੀ ਗ
 ਦੇ, ਉਹ ਐਸੇ ਵਾਕਿਆ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿ
 ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਪੁਜਕ ਕਿਵੇਂ ਆਖ ਸਕਦੇ? ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ
 ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਬੀ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿ

*ਸੀਨੇ ਬਸੀਨੇ ਇਕ ਆਰਤਾ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਚਲ
 ਆਇਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਸ਼੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉ
 ਵਿਚ ਛਾਪ ਬੀ ਸ਼੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਹੈ । ਖੋਜ ਕਰਨ ਤੇ ੧੫੦ ਬਰ
 ਪਿਛੇ ਤਕ ਦੀ ਸੀਨਾ ਬਸੀਨਾ ਗਵਾਹੀ ਇਸ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਸ
 ਪਹਿਲੋਂ ਬੀ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੱਭਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਬੀ ਦੇਵੀ ਨੂੰ
 ਜੀ ਅੱਗੇ ਜੋਤਾਂ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਯਥਾ: ਕੋਟਿ ਦੇਵੀ
 ਕੀ ਜੋਤਿ ਜਗਾਵੈ॥ ਇਸ ਆਰਤੇ ਦਾ ਮੁੰਢ ਹੈ “ਆਰਤਾ ਕੀਜੈ ਨਾਨ
 ਸ਼ਾਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਾ” ਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਨੇਕ ਧਰਮਸਾਲਾਂ, ਅਖਾੜਿਆਂ ਤੇ
 ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਰੋਜ਼ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਜੀ ਕੀਕੂੰ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਗਲ ਸੁਣਦੇ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ
ਜਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲਿੱਖੀ ਰਹਿਣ ਦੇ'ਦੇ ?

੪. ਗੁਰ ਸ਼ੋਭਾ—ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ 'ਗੁਰ ਸ਼ੋਭਾ' ਨਾਮੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮਿਲਦਾ ਹੈ
ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੭੫੮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ
ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਇਹ ਲੇਖਕ
ਕਵਿ ਸੋਨਾਪਤ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਸੀ, ਆਨੰਦ
ਪੁਰ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ
ਮਿਕਰ ਦੇ'ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਲੇਖਕ ਹੋਮ ਤੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੁਛਨਹੀਂ ਦੇ'ਦਾ
ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਪਰ ਐਉਂ ਲਿਖਦਾ
ਹੈ:—ਜੇ ਜੇ ਦੇਵ ਕਰੇ ਸਭ ਹੀ ਤਿਹ ਆਨ ਪਰੇ ਗੁਰ ਕੀ ਸਰਣੇ।

ਅਰਥਾਤ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਨ ਆ ਪਏ ਤੇ ਜੇ ਜੇ
ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇਹ ਸੱਜਣ ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇ
ਖਾਲਸਾਰਚਣ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਕੁਛ ਤਾਂ ਦੱਸਣਾ ਪਰ
ਦੇਵੀ ਦਾ ਹਾਲ ਨਾ ਲਿਖਣਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵਡਾ ਦੱਸਣਾ
ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਵਾਕਿਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ
ਕਿ ਇੱਛਾਵੱਡਾ ਵਾਕਿਆ, ਜੇ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਇਹ ਲੇਖਕ ਭੁੱਲ
ਜਾਂਦਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਹਾਲ* ਤਾਂ ਲਿਖੇ ਤੇ ਹੋਮ ਅਰ ਦੇਵੀ ਦ

*ਚਾਛਾਕਾ ਨੀਤੀ ਦੇ ਤਰਜਮੇ ਵਿਚ ਕਵਿਸੋਨਾਪਤ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ
ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦਾ ਆਪ ਪਤਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਗੁਰ
ਸ਼ੋਭਾ ਦਾ ਸੰਮਤ ਆਪ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ 'ਸੰਮਤਸਤ੍ਰਹ ਸੈ ਭਏ ਬਰਖਅਠਾਵਨ
ਬੀਤ' ਇਸਨੂੰ ਕਈ ਪਾਠਕ ਅਠਾਨਵ' (੧੭੯੮) ਬੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਤਦ
ਬੀ ਇਹ ਵਾਰਤਕ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਪਰ
ਸਹੀ ਗਲ ਇਉਂ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ੧੭੫੭ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥ ਸ਼ੁਰੂਕੀਤਾ
ਹੀ ਤੇ ਮੁਕਾਇਆ ੧੭੬੫ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਦੇ ਹੈ।

ਥਡੇ ਵਾਕਿਆ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰੇ। ਸੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੇ ਇਤਿਹਾਸ-
ਕਾਰ ਦੀ, ਜੋ ਨਿਕਟ ਵਰਤੀ ਸੀ, 'ਚੁੱਪ' ਇਕਭਾਵੀ ਸਬੂਤ ਹੈ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਣ
ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ। ਫਿਰ ਨਿਰੀ ਚੁੱਪ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੈਨਾਪਤਿ ਜੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ
ਵਿਚ ਚੰਡੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਗਿਣਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ
ਪੁਰਖ ਜੀ ਅਪਣੇ ਨਾਲ ਅਨਿੰਨ ਨਾ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਮਨਸੂਖ ਕਰ ਰਹੇ
ਹਨ ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ! ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ 'ਮੇਰਾ
ਪੰਥ' ਖਨਾਉਣੇ ਲਈ ਰਚਿਆ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਸਫਾ ੬)। ਜੇ ਕਦੀ ਚੰਡੀ
ਪੂਜੀ ਜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤਿ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨਸੂਖ ਹੋਇਆ ਦੀ
ਵਹਿਵਿਸਤ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫਾ ੧੧੧ ਪਰ
ਦੇਵੀਆਂ ਆਦਿਕਾਂ ਤੋਂ ਵਡਾ 'ਕੇਵਲ ਪੂਜਾ ਜੋਗ' ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ
ਨੇ। ਫਿਰ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਨਾਕੇ' (ਸਫਾ ੪੪) ਜੁੱਧ ਕਰਦਾ
ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਦੇਵੀ ਮਨਾਕੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਮਾਨੋਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਹੀ
ਸਿੱਖ ਦਾ 'ਜੁੱਧ ਦੇਵਤਾ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਵਿ ਸੈਨਾਪਤਿ ਨੇ ਪਦ
'ਭਗਵਤੀ' ਤਲਵਾਰ ਅਰਥਾ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ (ਸਫਾ ੮੬)।

੫. ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ-ਭਾਈ ਰਾਮ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
ਜੀ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ (ਧੂਰੀ) ਨੇ ਮੁੱਦਤ ਹੋਈ ਇਕ ਐਲਾਨ ਖੋਜਕੇ ਲੱਭਾ
ਸੀ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਤ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸ ਨੇ,
ਜੋ ਓਦੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸੀ, ਲਿਖਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ
ਦਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਘੱਲਿਆ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਇਬਾਰਤ ਅਸੀਂ
ਅੱਗੇ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ* -

*ਇਹੋ ਐਲਾਨ ਮਿ: ਮੈਕਾਲਫ ਨੇ ਅਪਣੇ ਪੁਸਤਕ 'ਸਿਖ
ਰਿਲੀਜਨ' ਦੀ ਜਿ: ਪ ਸਫਾ ੯੩ ਪਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹੋ ਭਾ: ਦਿੱਤ
ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਛਾਪਿਆ ਹੈ, (ਦੇਖੋ ਦੁਬ: ਪ੍ਰਬੋ: ਸ: ੪੨੮)। ਫਿਰ ਐਵੇਂ
ਜ਼ਰਾ ਜ਼ਰਾ ਫਰਕ ਤੇ ਇਹੋ ਇਬਾਰਤ 'ਉਮਦਹ-ਤੁ-ਤਵਾਰੀਖ' ਦੇ
ਦਫਤਰ ਅੱਵਲ ਦੇ ਤਤਿੱਮੇ ਵਿੱਚ ਬੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਸਾਰਾ ਇਹੋ ਹੈ।

ਹਮਹ ਹਾ ਦਰ ਯਕ ਮਜ਼ਹਬ ਦਰਾਇੰਦ ਕਿ ਦੂਈ ਅਜ਼ ਮਿਆ
 ਬਰਸੇਜ਼ਦ, ਵ ਹਰ ਚਹਾਰ ਬਰਨ ਕੋਮੇ ਹਨੂਦ ਅਜ਼ ਬ੍ਰਹਮਨ ਵ
 ਛਤ੍ਰੀ ਵ ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਵ ਵੇਸ਼ ਕਿ ਹਰ ਯਕੇ ਰਾ ਦਰ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ
 ਦੀਨ ਅਲਹਿਦਾ ਮੁਕਰਰਸਤ, ਅੰ ਰਾ ਤਰਕ ਦਾਦਹ ਬਰ ਯਕ
 ਤਰੀਕ ਸਲੂਕ ਨੁਮਾਇੰਦ । ਵ ਹਮਹ ਬਰਾਬਰੇਂਦ, ਵ ਯਕੇ
 ਸ਼ੂਦ੍ਰ ਰਾ ਬਰ ਦੀਗਰੇ ਤਰਜੀਹ ਨ ਦਿਹਦ, ਵ ਅੰ ਅਮਲੇ ਕੇਸ਼
 ਅਜ਼ ਮਿਆ ਬਰਦਾਸ਼ਤਹ ਤਰੱਕੀ ਬਯ ਬੰਦ ਵ ਤੀਰਥਹਾਏ
 ਮਾਨਿੰਦ ਗੰਗ ਵਗੈਰਾ ਅੰ ਕਿ ਦਰ ਬੇਦ ਵ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤਾਲੀਮੇ
 ਅੰਹਾ ਤਾਕੀਦ ਰਫ਼ਅਤ ਅਸਤ ਅਜ਼ ਖਾਤਿਰ ਬਦਰ ਕੁਨੰਦ ।
 ਵ ਸਿਵਾਏ ਅਜ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵ ਸਲਫਾਏ ਓ ਬਦੀਗਰ ਅਜ਼
 ਸਨਾਵੀਦੇ ਹਨੂਦ ਮਿਸਲ ਰਾਮ, ਕਿਸ਼ਨ, ਵ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵ ਦੇਵੀ
 ਏਅਤਕਾਦ ਨ ਨੁਮਾਇੰਦ । ਵ ਪਾਹੁਲੇ ਮਨ ਗ੍ਰਿਫਤਹ
 ਮਰਦੁਮਾਂ ਹਰ ਚਹਾਰ ਬਰਨ ਦਰ ਯਕ ਜਰਫ ਬਿਖੁਰੇਂਦ, ਵ
 ਅਜ਼ ਯਕ ਦਿਗਰ ਇਸਲਾ ਨ ਬੁਰੇਂਦ । ਹਮਚੁਨੀ ਸੁਖਨਾਨ
 ਬਿਸਿਯਾਰ ਗੁਫਤੰਦ । ਚੂੰ ਮਰਦੁਮਾਂ ਬਿਖੁਨੀਦੰਦ ਬਿਸਿਯਾਰੇ
 ਅਜ਼ ਬ੍ਰਹਮਨਾਂ ਵ ਛਤ੍ਰੀਆਂ ਬਰਖਾਸਤੰਦ ਵ ਗੁਫਤੰਦ, ਕਿ ਮਾ
 ਮਜ਼ਹਬੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵ ਹਮਹ ਗੁਰੂਆਂ ਬਦਾਂ ਕਾਯਲ ਨ
 ਸ਼ੂਦਹ ਬਾਸ਼ੰਦ ਵ ਮਜ਼ਹਬੇ ਕਿ ਮੁਖਾਲਫੇ ਵੇਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬਵਦ
 ਹਰਗਿਜ਼ ਕਬੂਲ ਨਮੇ ਕੁਨੇਮ, ਵ ਮਜ਼ਹਬੇ ਕੁਹਨਾ ਰਾ ਕਿ
 ਪੇਸ਼ੀਨਾਨ ਬਰ ਅੰ ਅਕਦਾਮ ਨਮੂਦਹਅੰਦ ਬਗੁਫਤਹ ਕੋਦਕੇ
 ਅਜ਼ਾਂ ਦਸਤ ਨ ਦਿਹੇਮ । ਈ' ਬਿਗੁਫਤੰਦ ਮਗਰ ਬਿਸਤ
 ਹਜ਼ਾਰ ਕਸ ਰਜ਼ਾ ਦਾਇੰਦ ਵ ਮੁਤਾਬਿਅਤ ਬਰ
 ਜ਼ੁਬਾਂ ਆਵੁਰੇਂਦ ॥

ਅਰਥ—ਸਾਰੇ ਇਕ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣ ਤਾਂ 'ਦੂਈ
 ਵਿਚੋ' ਉਠ ਜਾਏ। ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਦੇ ਚਾਰੇ ਵਰਨ: ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਛਤ੍ਰੀ ਵੇਸ਼ ਤੇ

ਸੂਦਰ ਕਿ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਧਰਮ ਅਲਹਿਦਾ ਅਲਹਿਦਾ ਨੀਯਤ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਇਕੋ ਢੰਗ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ। ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਇਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਨਾਲੋਂ ਵਡਾ ਨਾ ਸਮਝੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਮਾਂ ਰਿਵਾਜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨ। ਤੇ ਤੀਰਥ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਗੰਗਾ ਆਦਿਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਝੁਹਮਾਂ, ਦੇਵੀ, ਉਪਰ ਭਰੋਸਾ ਨਾ ਲਿਆਉਣ। ਮੇਰੀ ਪਾਹੁਲ ਲੈਕੇ ਚਾਰ ਵਰਨ ਇਕ ਬਰਤਨ ਵਿਚ ਛਕਣ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਘ੍ਰਿਣਾਂ ਨਾ ਕਰਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਆਖੀਆਂ। ਜਦ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਣੀਆਂ, ਛੱਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਉਨ ਖੜੋਤੇ* ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਦੂਜੇ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਧਾਰਿਆ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਾਂਗੇ। ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਮਜ਼ਹਬ ਜਿਸ ਤੇ ਕਿ ਵਡੇ ਪਾਬੰਦ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗੇ, ਐਉਂ ਆਖਿਓ ਨੇ, ਪਰ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ।

ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਬੀ ਇਹੋ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉੱਮਤ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਕਦੀ ਦੇਵੀ ਪੂਜੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਇਸ ਕਮਾਲ ਦੇ ਕਾਯਲ ਹੋਏ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਹਿੰਦੂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਤੇ ਦੇਵੀ, ਹਿੰਦੂ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਹਿੰਦੂ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਰਸਮਾਂ ਦਾ

*ਮੁਰਾਦ ਅਸ਼ਰਫ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਹੈ।

ਤਿਆਗ ਇਕ ਤਟਸਥ ਉਗਾਹੀ ਹੈ ਜੋ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇਵੀ ਨਹੀਂ ਪੂਜੀ ਗਈ।

੬. ਵਾਰਤਿਕ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਸਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੯੮ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਖੰਡ ਪਯਾਨ ਤੋਂ ੩੩ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਇਤਨੀ ਇਬਾਰਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:—“ਇਕ ਬੇਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾਸੀ ਕੇ ਪਾਛੇ ਬੁਲਾਏ, ਤਿਨ ਸੇਂ ਹੋਮ ਕਰਾਇਆ, ਖਾਲਸੇ ਕਾ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ।” ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ, ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਦੋ ਫਿਕਰੇ ਹੀ ਮੁੱਢ ਹੋਏ ਹੋਣ ਅੱਗੇ ਦਾ ਸਾਰੀ ਕਥਾ ਘੜੀ ਜਾਣਦੇ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਪਾਸਕ ਸਾਫ ਸਾਫ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਯਥਾ:—‘ਸਰਬ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਸਿਧ ਮੁਨਿ ਜਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋ ਆਏ’॥

[ਸਾਖੀ-੧]

ਅ. [੧੮੩੩ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ੧੯੪੬ ਬਿ: ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ]।

੭. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਛੰਦਾਬੰਦੀ) ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ੧੮੩੩ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ ਬਾਵਾ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਜੀ ਭੱਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ*। ਆਪ ਦੇ ਲਿਖੇ ਦਾ

*ਅਜ ਕਲ ਹੀ (ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਪਦਿਆਂ ਸੰ: ੧੯੩੫ ਵਿਚ) ਇਕ ਹੋਰ ਲਿਖਤ ਨਜ਼ਰੋਂ ਗੁਜ਼ਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸੰਮਤ ਯਾ ੧੮੦੮ ਹੈ ਯਾ ੧੮੧੯ ਬਿ:। ਹਰ ਹਾਲ ਇਹ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਛੰਦਾਬੰਦੀ) ਤੋਂ ਪਹਿਲੋਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਹੈ ਅਰ ਗੁਰ ਸ਼ੋਭਾ ਤੇ ਵਾਰਤਿਕ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਮਗਰਲੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਭਾ: ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੁਛ ਕੁਛ ਮਿਲਦਾ ਵਰਤਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ [ਬਾਕੀ ਟੁਕ ਦੇਖੋ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ]

ਸੰਖੇਪ ਇਹ ਹੈ:—ਕਿ ਸੰਗਤ ਦੇ ਇਕੋਰਾ ਲੁੱਟੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖਬਰ ਸੁਣਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਦਾਸ ਹੋਏ, ਚੁਪ ਰਹੇ, ਤੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਲੋਟ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਜੇ ਸਿੱਧੀ ਨਾ ਵਰਤੀਏ ਤਾਂ ਕਾਰਜਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ, ਜੇ ਵਰਤੀਏ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਦੱਸਣੀ ਨਹੀਂ; ਇਉਂ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਭੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਚੰਡੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ

 [ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਬਾਕੀ ਟੁਕ]

ਬੀ ਉਹੋ ਕੌਤਕ ਵਾਲੀ ਗਲ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਯਥਾ:—‘ਏਹ ਭੀ ਕੌਤਕ ਕੀਨ ਹੈ ਜੇ ਮਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਪ ਨਿਆਰੇ ਹੋਇਕੇ ਧਰ ਦੇਵੀ ਸਿਰ ਭਾਰ ॥’

ਫਿਰ ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਬੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਵਡਾ ਤੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪੂਜਯ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਯਥਾ:—

ਕੋਟ ਸੁਰਗ ਐ ਤਖਤ ਹਜਾਰਾ । ਯਾ ਚਰਨਨਿ ਮਹਿ ਪ੍ਰਗਟ ਨਿਹਾਰਾ ।
ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਰੋਟ ਬਰ ਬਾਹੀ । ਪਦ ਪੰਕਜ ਭੂਰ ਕੇ ਸਮ ਨਾਹੀ ।

ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਭੁੱਲ ਇਸ ਲੇਖਕ ਦੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਹਵਨ ੧੭੪੨ ਵਿਚ ਅਰੰਭਿਆ ਤੇ ੪ ਬਰਸ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ੧੭੪੨-੪੬ ਦਾ ਸਮਾਂ। ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਖੋਜ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਾਵਟੇ ਸਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਵਤਾਰ ਪ੍ਰਾਵਟੇ ਰਚਿਆ, ਇਸ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੪੫ ਅਖੀਰ ਪਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਨਹੀਂ ਸੇ। ੧੭੪੨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਵਟੇ ਗਏ ਤੇ ੧੭੪੬ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਦੇਵੀ ਦਾ ਮਾਜਰਾ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਦਾ ਹੈ; ਸੋ ਏਹ ਲੇਖਕ ਵੀ ਇਤਬਾਰ ਜੋਗਾ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਚੇਤ੍ਰ ੧੭੫੫ ਹੈ, ਵੈਸਾਖ ੧੭੫੬ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਮਾਂ ਤੇ ਥਾਂ ਦੁਇ ਗਲਤ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੇ ਭੰਗਾਣੀ ਤੇ ਨਾਦੋਣ ਦੇ ਜੁੱਧ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨ ਤੋਂ ਮੁਹਰੇ ਰੱਖੇ ਹਨ, ਇਹ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

ਦੀ ਸੋਚ ਕੇ ਪਰਬਤ ਦੇ ਸ਼ਿਖਰੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ, ਪੰਡਤ ਸਮੱਗੀ ਲਿਆਏ ਤੇ ਹੋਮ ਅਰੰਭਿਆ। ਪੰਡਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮੂਰਛਾ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਸਮਰਥ ਹੋ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੋਗੇ, ਅਸੀਂ ਭੋਗ ਦਾ ਬਾਲ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਭੋਟਾ ਅੱਗੇ ਧਰ ਦੇਣੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਕੇ ਕਾਰਜ ਬਨਾ ਲੈਣਾ। ਸੋ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟੀ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ, ਅੱਠ ਭੁਜਾਂ ਸਨ, ਅੱਠ ਹਥਿਆਰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਸੂਰਜ ਵਰਗਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੀ। ਫਿਰ 'ਲੇ ਭੇਟ ਭੋਗ ਮਾਤਾ ਬਿਗਸਾਨੀ॥

ਤਹਿੰ ਭਈ ਅਲੋਪ ਜਹਿੰ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਨੀ'। [ਸਾਖੀ ੨੨੫ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰ ਪੰਡਤ ਜਗਾਏ, ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਜਲ ਦੁੱਧ ਪਾਯਾ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਦੁਧਾਰਾ ਖੰਡਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਪਰ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਆਨ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਪੂਜੀ ਗਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ ਨੇ ? ਯਥਾ:-

‘ਮਾਨੁਖ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਸਭਿ ਰਾਖਤ ਗੁਰ ਕੀ ਆਨ’। [ਸਾਖੀ ੨੦੭

੮. ਵਾਰ ਭਗਉਤੀ ਪਾ: ੧੦ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੂਜਾ- [ਸੰਮਤ ੧੮੪੪ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ]- ਇਹ ਵਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਲਿਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਟੁਕ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ‘ਇਹ ਵਾਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੂਜੇ ਦੀ ਹੈ’। ਇਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਤੁਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:- ‘ਗੁਰ ਸਿਮਰ ਮਨਾਈਕਾਲਕਾ ਖੰਡੇ ਕੀਵੇਲਾ’, ਹੋਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਉਂਗਾਹੀ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਭਣ ਲਈ ਹੁਣ ਫੇਰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਖੋਜਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਤੁਕ ਮਿਲੀ ਹੈ ਜੋ ਐਉਂ ਹੈ:-

‘ਯਹ ਬਾਰਾਂ ਸਦੀ ਨਿਬੇੜ ਕਰ ਗੁਰ ਵਤੇ ਬੁਲਾਏ।’

ਇਸਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਜੀ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਨਿੱਬੜੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸ ਬਿਧਿ ਇਹ ਵਾਰ ੧੮੪੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਜਾ ਟਿਕੇਗੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਦਾ ਮਾਰਨਾ,

ਛੱਤ੍ਰਪਤੀ ਚੁਣ ਚੁਣ ਮਾਰਨੇ, ਤੁਰਕਾਂ ਦਾ ਦਬ ਜਾਣਾ, ਬਾਗਾਂ ਦਾ ਰੋਕੇ ਜਾਣਾ, ਖਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਆਦਿਕ ਗੱਲਾਂ ਬੀ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ੧੮੪੪ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਰਬ ਲੋਹ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਰ ਆਈ ਹੈ, ਅਖੀਰ ਪਰ ਇਕ ਦੋਹੇ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਮਤ (ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੈ) ੧੭੫੫ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ੧੭੫੫ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ੧੭੫੭ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਈ? ਫਿਰ ਇਥੇ ਇਸ ਵਾਰ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਭੱਲੇ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਆਮ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾ ਇਹ ਦੋਹਾ ਸੰਮਤ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਬੋਲਣਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਭੱਲੇ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਵਿਚਲੀ (ਉਗਾਹੀ) 'ਬਾਰਾਂ ਸਦੀ ਨਿਬੰਧ ਕਰ' ਵਾਲੀ ਵਧੀਕ ਪੱਕੀ ਹੈ।

੯. ਸੋ ਸਾਖੀ [ਲਗ ਪਗ ਸੰਮਤ ੧੮੯੦-੯੪]—ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਾਖੀਆਂ ਵਾਂਗੂ ਲੇਖਕ ਵੱਲੋਂ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ, ਸਗੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅੱਖ ਮੀਟਣ ਤੇ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਮਗਰੋਂ ਪੰਥ ਦੇ ਚੋਰ ਫੜਨ ਦਾ ਚਿਕਰ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਾ ਮਸਾਲਾ ਮਹਿੰਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਛੰਦਾਬੰਦੀ); ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੋ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ*।

*ਅੱਖ ਮੀਟਣ ਤੇ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਨੂੰ ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਨੋਕਤਿ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਸੋ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ।

ਸੋ ਸਾਖੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮਣ ਮਧੁਰਾ ਨਾਮੇ ਦਾ ਹੋਥ ਹੈ, ਫਿਰ ਕੋਈ ਨਰਾਇਣ ਦਾਸ ਮਿਸਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧ ਸਾਖੀ ਤੇ ੪ ਦੋਹੇ ਮੈਂ ਪਾਏ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿੱਖ ਹੈ ਤੇ ਸਿਦਕ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਵਡੱਤ ਉਸ ਵਿਚ ਕਮਾਲ ਹੋ ਸਿੱਖ ਹੋਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਉਹ ਉੱਚਾ ਥਾਪਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਗੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਵੀਂ ਰੁਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਾਖੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਬ੍ਰਹਮਣ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਸਵ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਸਤਿ-ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਤੀਸਰੇ ਜਨਮ ਲਾਹੇਰ ਜਾਵੇਗਾ, ਸਾਡਾ ਸਿੱਖ ਹੋਕੇ ਅਵਤਰੇਗਾ, ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਣ ਸਿੰਘ (ਭਾਵ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਹੋਵੇਗਾ, ਬਹੁਤਿਆਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਤੀਸਰੇ ਜਨਮ ਲਾਹੇਰ ਜਾਕੇ ਸ਼ਰਨ ਆਕੇ ਉਪਰੇਗਾ। ਇੰਨੀ ਗਲ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਸਾਖੀ ਘੜੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ 'ਕੇਸਵ ਦਾਸ ਪੰਡਤ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਹੋ', ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਵਲ ਝੁਕਾ ਲੈਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੀ। ਇਹੋ ਲੀਲਾ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਫਿਰ, ਸੋ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦੇ ਦੋ ਸੰਮਤ ਆਏ ਹਨ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧੭੯੧ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਵਿਚਕਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ੧੭੮੧ ਜੇਠ ਵਿਚ ੫੦ ਸਾਖੀਆਂ ਮੁੱਕੀਆਂ, ਅੰਤ ਤੇ ਜਾਕੇ ਫੇਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧੭੮੧ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਮੁੱਕੀ। ਮੁੱਢ ਵਿਚ ੯੧ ਮੱਧ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ੮੧, ਕੇਡੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਸੰਮਤਾਂ ਦੀ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਆਖੇਪਕਾਰਾਂ ਦੀ ਹੱਥ ਚਲਾਕੀ ਦੀ ਭਾਰੀ ਦਲੀਲ ਹੈ। ਸਾਖੀ ੫੮ ਅੰਕ ੧੪, ੧੫ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਾਦਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਆਪ ਡਿੱਠਾ ਹੈ। ਨਾਦਰ ਦਾ ਹੱਲਾ ੧੭੯੬ ਬਿ: ਵਿਚ

ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਸੋ ਸਾਖੀ ੧੭੯੧ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ* ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਦਾ ਲੇਖਕ ੧੭੯੬ ਦੀ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੀ ਘਟਨਾ ਕੀਕੂੰ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਸੋ ੮੧ ਵਿਚ ਮੁੱਕੀ ਯਾ ੯੧ ਵਿਚ ਮੁੱਕੀ ਵਿਚ ੯੬ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਬੀ ਦਲੀਲ ਹਸਤਾਖੇਪਾਂ ਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਪੋਥੀ ਦੀ ੯੩ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਖੀਆਂ ਪੰਜ ਸੌ ਹਨ, ਸੌ ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ, ਸੌ ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਨੂੰ, ਸੌ ਮੁਲਤਾਨੀ ਸੂਰੇ ਨੂੰ, ੧੦੦ ਰਤੀਏ ਪੂਰਬ ਭੱਲ ਨੂੰ ਤੇ ਸੌ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਆਗਰੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ। ਇਹ ਗਲ ਭੀ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਦੀ ਭੰਨਘੜ ਦੀ ਦਲੀਲ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਸ਼ਯ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਬੀ ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਉਹ ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਅਸਲ ਤਾਕੀਹ ਸੰ: ੧੯੦੫ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇਦੀ ਲਿਖੀਹੋਈ ਸੋਸਾਖੀਬਹੁਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੇ ਬੀ ਸਾਡੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਈ। ੧੮੭੩ ਈ: (੧੯੩੦ ਬਿ:)(ਵਿਚ ਸਰ ਸ: ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਨੂੰ ਬੀ ੧੮੯੪ ਬਿ:ਤੋਂ

*ਭਾਈਸੁਖਾਸਿੰਘ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗਸੁਣਿਆ ਸੁਣਾਯਾਲਿਖਿਆ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸੌ ਸਾਖੀ ਉਸ ਵੇਲੇ (੧੮੫੪ ਵਿਚ)ਹੋ ਨਹੀਂ ਸੀ।ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਸ਼ੈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਡੀਪ੍ਰਸੰਧੀ ਰਖਦੀ ਹੈ ਉਹ ਤਦੋਂ ਕਿਵੇਂ ਇੰਨੀ ਗੁੰਮ ਨਾਮ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ,ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿਖ ਨੂੰ, ਜੋ ਪ੍ਰਸੰਗ ਲੱਭ ਲੱਭਕੇ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੇ ਸੋਢੀਆਂਦਾ ਪੁਸਤਕਾਲਯ ਤੇ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ,ਉਥੇ ਇਹ ਪੋਥੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਰਹੇ।

ਪੁਰਾਣੀ ਪੋਥੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰਲੇ ਕਿਸੇ ਸੰ:ਦੀ ਮਿਲੀ ਹੋਊ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਓਹ ਇਸਦੇ ਰਚੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੮੯੪ ਅੰਗਦੇ ਹਨ। ਜਾਪਦਾ ਐਉਂ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਦੋ ਤ੍ਰੈਵਾਰੀ ਨਵੇਂ ਮਸ਼ਮੂਨ ਪੈਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਬਾਬਤ ਇਸ਼ਾਰੇ ਪਤੇ ਦੇਣੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਪਰਵਿਰਤ ਪੋਥੀ ੧੯੦੪-੫ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਪੋਥੀ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ ਸੋ ੧੮੯੦ ਯਾ ੧੮੯੪ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਜਦ ਤਕ ੧੮੯੦ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੋਥੀ ਲਿਖਤੀ ਨਾਂ ਮਿਲੇ ਤਦ ਤੱਕ ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੱਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੂਰਤ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਪੁਰਾਣੀ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ੧੮੯੦ ਤੋਂ ੧੮੯੪ ਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬੀ ਮਗਰੋਂ ਦੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਜਦ ਤੱਕ ਕੋਈ ਨੁਸਖਾ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਾਂ ਮਿਲੇ ਤਦ ਤਕ ਹੁਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ੧੭੮੧ ਯਾ ੧੭੯੧ ਦੇ ਸਮਝਣਾ ਭੁਲੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਸਮਾਂ ੧੮੯੪ ਦੇ ਲਗਪਗ ਦਾ ਹਾਲੇ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਨਿਰਸੰਸੇ ਸਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪੋਥੀ ਕਵੀ ਜੀ ਪਾਸ ਹੋਗੀ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਲਗ ਪਗ ੧੮੯੨ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋਕੇ ੧੯੦੦ ਵਿਚ ਮੁੱਕਾ ਹੈ।

ਸੋ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹਨ, ਇਕ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਇਸ ਜਨਮ ਦਾ; ਇਸੇ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਵੀਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਇਹ ਸਾਖੀ ਬਨਾਵਟੀ ਸਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਗੁ ਪ੍ਰ: ਸੂਰਜ, ਰਾ: ੧੧ ਅੰਸ਼ ੫੧-੯ ਦੀ ਟੁਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਸੰਬੰਧੀ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਆਪ ਦੱਸੇ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਸੋ ਸਾਖੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਨਰੋਤਮ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲਿਖਤ ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾ ਆਏ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੋਮਕੁੰਟ ਦਾ ਪਤਾ ਹਿਮਾਲੇ ਵਿਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੋ ਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ਵਿੰਧਯਾਚਲ

ਵਿਚ । ਦੋਹੀਂ 'ਥਾਈ' ਕਥਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਨ ਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਮਾਜਰੇ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਹਿਮਾਲਯ ਵਿਚ ਤੇ ਕਿਤੇ ਵਿੰਧਯਾਚਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ, ਤਾਂ ਤੇ ਸੋ ਸਾਖੀ ਦਾ ਲੇਖ ਬਨਾਵਟੀ ਹੈ । ਫਿਰ ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੇਖੋ, ਰੁਤ ੩ ਅੰਸੂ ੩੫-੪੧ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਟੁਕ ।

ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਦਾ ਹੁਣ ਤਕ ਲੱਭਾ ਆਦਿ ਲੇਖਕ ਮਹਿਮਾਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਦੀ ਉਥਾਨਕਾ ਸੰਗਤ ਪਰਤੁਰਕਾ ਦੀ ਵਧੀਕੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਉਦਾਸ ਹੋਕੇ ਬੀਰਰਸ ਉਪਜਾਵਨ ਲਈ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਸੋ ਸਾਖੀ ਨੇ ਘਾੜਤ ਹੋਰ ਘੜੀ ਹੈ ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬੀ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ । ਸੋ ਸਾਖੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਾਉਂਟੇ ਤੋਂ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਕੇਲੋਦਾਸ ਸੱਦਿਆ, ਫੇਰਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਜਾ ਲੁਕੇ, ਉਥੇ ਤੁਰਕ ਸੈਨਾ ਢੁੰਡਦੀ ਆਈ ਪਰ ਕਿਵੇਂ ਟਲ ਗਈ। ਫੇਰ ਨੌਟਣ ਪੁਰ ਆ ਗਏ ਉਥੇ ਮਥਰਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮਿਲਿਆ, ਫੇਰ ਧੁਨਕੀ ਆਏ। ਸੱਤ ਦਿਨ ਬਾਦ ਮਤਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨੈਣੂ ਪੁਤਰੀ* ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਫੇਰ ਪਹਾੜ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਪੰਜ ਪਹਿਰ ਦਾ ਹੋਮ ਅਰੰਭਿਆ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਗਲ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ:—ਪਾਉਂਟੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ੧੭੪੬ ਵਿਚ ਟੁਰੇ ਸਨ, ਖਾਲਸਾ ਵੇਸਾਖ ੧੭੫੬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਿਆ । ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਦੇਵੀ ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਉਸਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚੇਤ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਸੋ ੧੬੮੫ ਹੋਇਆ । ਸੋ ਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ੧੭੫੫ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ੧੮੪੬ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਹੈ, ੯ ਬਰਸ ਦਾ ਟਪਲਾ ਘਾੜਤ ਘੜਨ ਵਿਚ ਖਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ ਮੇਲੇ ਪਰ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਮੁੜਕੇ ਪਾਵਟੇ ਗਏ, ਫਿਰ ਗੰਗਾਣੀ ਜੁੱਧ ਹੋਯਾ ਫੇਰ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਗਏ, ਪਰ ਸੋ ਸਾਖੀ ਵਾਲਾ ਕਪਾਲ ਮੋਚਨ

*ਸੋ ਸਾਖੀ ਦੇ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਬੀ ਅਟਪਟੇ ਹਨ 'ਨੈਣੀ' ਤਾਂ ਇਕ ਗੁੱਜਰ ਸੀ, ਦੁਰਗਾ ਉਸ ਦੀ ਪੁੱਤ੍ਰੀ ਕਿਵੇਂ ?

ਤੋਂ ਹੀ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਰੁੱਧਤਾ ਤੋਂ ਇਸ ਸਾਖੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਨਾਵਾਕਫ਼ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਠੱਪੇ ਮਾਣਾ ਸਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜੋ ਇਹ ਸਾਖੀ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀਏ ਇੱਛੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਕਦੇ ਨਾ ਕਰਦੇ । ਫਿਰ ਇਸੇ ਸੋ ਸਾਖੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਰਹਿਤਾਂ ਆਦਿਕ ਦੱਸਣ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੀਤਲਾ ਪੂਜਣ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਹੈ । ਸੀਤਲਾ ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ* । ਸੋ ਸਾਖੀ ਦੀ ਈਰਵੀਂ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਐਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—“ਮੇਰਾ ਸਿਖ ਸੀਤਲਾ ਨਾ ਮਾਨੇ” ।

ਇਹ ਵਾਕ ਉਸੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹੈ:—

ਭੈਰਉ ਭੂਤ ਸੀਤਲਾ ਧਾਵੈ ॥ ਖਰ ਬਾਹਨ ਉਹੁ ਛਾਰ ਉਡਾਵੈ
॥੧॥ ਹਉ ਤਉ ਏਕ ਰਮਈਆ ਲੈਹਉ ॥ ਆਨ ਦੇਵ ਬਦਲਾ-
ਵਨਿ ਦੇਹਤੁ ॥੧॥ ਰਾਉ ॥ ਸਿਵ ਸਿਵ ਕਰਤੇ ਜੋ ਨਰੁ
ਧਿਆਵੈ ॥ ਬਰਦ ਚਢੇ ਡਉਰੁ ਢਮਕਾਵੈ ॥੨॥ ਮਹਾ ਮਾਈ ਕੀ
ਪੂਜਾ ਕਰੈ ॥ ਨਰ ਮੈ ਨਾਰਿ ਹੋਇ ਅਉਤਰੈ ॥੩॥ ਤੂ ਕਹੀਅਤਿ
ਹੀ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ ॥ ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਖਰੀਆ ਕਹਾ ਛਪਾਨੀ ॥੪॥
ਗੁਰਮਤਿ ਰਾਮ ਨਾਮ ਗੁਰੁ ਮੀਤਾ ॥ ਪ੍ਰਣਵੈ ਨਾਮਾ ਇਉ ਕਹੈ
ਗੀਤਾ ॥੫॥੨॥੬॥

[ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ

*ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸੀਤਲਾ ਪੂਜਣ ਸਮੇਂ ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੁਰਗਾ ਪੂਜਣ ਜਾਣਾ ਦੱਸਕੇ ਸੀਤਲਾ ਤੇ ਦੁਰਗਾ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਦਾ ਰੂਪ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਦੇਖੋ ਰਾਸ ੩ ਅੰਸੂ ੧੨ ।

ਉਪਰਲੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਸੌ ਸਾਖੀ ਦੇ ਏਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਬਨਾਵਟੀਹੋਣੇ ਸਹੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਸੌ ਸਾਖੀ ਵਿਚੋਂ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਬੀ ਮਿਲ ਗਈ।

੧੦. ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ [੧੮੪੫] - ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲਗ ਪਗ ਸੰਮਤ ੧੮੫੪ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ ਪਰ ਅਧਯਾਯ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਸੰਗ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਰਵਾਇਤਾਂ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੈ। ਯਥਾ:-

‘ਪ੍ਰਗਟ ਕਥਾ ਜਿਮ ਜਗਤ ਮੇ ਗਾਵਤ ਗੁਨੀ ਸੁਧੀਰ ॥

ਤਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵਰਨਨ ਕਰੀ ਤੈਸ ਭਾਂਤ ਇਨ ਕੀਰ’ ॥

ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਤ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਰਵਾਯਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਆਪ ਕੀਤੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੧੧. ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ-[੧੯੦੦] ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਪਾਸ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਛੰਦਾ ਬੰਦੀ) ਹੈਸੀ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬੀ ਹੈਸੀ ਤੇ ਸੌ ਸਾਖੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਬੀ ਹੈਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਹਾਲ ਲੈਕੇ ਆਪ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਖਾਸ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਆਪ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।

‘ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਯਾ ਗੁਰੂ ਦੇਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ’ ਇਹ ਗਲ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਕਵੀ ਜੀ ਦੀ ਅਪਣੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀਵੇਖ ਆਏ ਹਾਂ, ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੨੫, ੨੬ ਤੇ ੩੧ ਤੋਂ ੩੩, ਆਪ ਨੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਆਪ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

੧੨. ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਕ੍ਰਿਤ ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ [ਲਗ ਪਗ

ਸੰਮਤ ੧੯੩੯] ਆਪ ਦੇ ਦੇਵੀ ਸੰਬੰਧੀ ਲੇਖ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਤੇ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਤੇ ਹੈ। ਅਪਣੀ ਖੋਜ ਯਾ ਕਿਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੁਰਾਤਨ ਨੁਸਖੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੁਛ ਲਿਖਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

੧੩. ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼—[ਭੰਗੂ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੯੯੮। ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੯੪੬*]।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਛਾਪੇ (ਸੰਮਤ ੧੯੪੬) ਵਿੱਚ ਛਪੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਇਕਤਬਾਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਅਪਣੀ ਇਬਾਰਤ ਤੋਂ ਖਿਆਲ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਭੰਗੂ ਦੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਲੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਦਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਭੰਗੂ ਜੀ ਦੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਹੀ ਕਾਇਮ ਪਲਟ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਨੂੰ ਇਹ ਉਪਰ ਦੱਸੀ ਇਬਾਰਤ ਭੰਗੂ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚੋਂ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਪਤਾਨ ਮਰੇ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਾਕੇ ਲਿਖਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰ ਕਪਤਾਨ ਮਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਇਬਾਰਤ ਵਿਚ ਬੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਸੰਖੇਪ ਭਾਵ ਐਉਂ ਹੈ:—‘ਕਿ ਮਰੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਅਕਾਲ ਉਪਾਸਿਕ ਸਨ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਕਿਉਂ ਪੂਜੀ, ਅਸੀਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਦੇਵਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਹੱਠ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ

*ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ੧੯੩੫ ਬਿ: ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸੰਮਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਛਪਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਨੁਸਖਾ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਨਹੀਂ, ੧੯੪੬ ਦਾ ਅਸੀਂ ਪਾਸ ਹੈ।

ਆਪਣਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟਾਕੇ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਗਲ ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਲਈ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਅਪਣੇ ਪਾਸ ਦੇ ਨੁਸਖੇ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੇ ਇਸ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਇਥੇ ਉਹੋ ਉਪਰਲਾ ਹੀ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਅੱਗੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਸੋ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਤੇ ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿਕ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਲਿਖਤ ਯਾ ਖੋਜ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ*।

੧੪. ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੋਰ ਲੇਖਕ:—ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਦੇ ਅਨੁਯਾਈ ਲੇਖਕ ਪੰਡਤ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ (੧੯੩੪ ਬਿ:) ਨੇ 'ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣਯ ਸਾਗਰ' ਵਿਚ ਤੇ ਪੰਡਤ ਦਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ (੧੯੪੧ ਬਿ:) 'ਗੁਰੂ ਸਿੱਧਾਂਤ ਪਾਵਿਜਾਤ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਤੇ ਪੰਡਤ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਜੀ (੧੯੪੬ ਬਿ:) ਨੇ 'ਗੁਰ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਭਾਕਰ' ਵਿਚ

*ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮੁੜਕੇ ਛਾਪਣ ਵੇਲੇ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ (ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ) ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਪਹਿਲੇ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੇਖ ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਅੰਕ (੮) ਵਿਚ ਦਿਆਂਗੇ। ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੬੮।

ਦੇਵੀ ਆਰਾਧਨ ਬਾਬਤ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿਤੇ ਨਕਸ਼ੇ ਵਿਚ ਆਵੇਗਾ।

ਹੋਰ ਬੀ ਕੋਈ ਲੇਖਕ ਇਸ ਪੱਖ ਦੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਭ ਦਾ ਸਮਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਣ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਸਫ਼ੁਟ ਸਮਝਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਨਕਸ਼ਾ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ।

ਇਕ ਮਾਜਰੇ ਦੇ ਵਰਣਨ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਵਿਚ ਜੋ ਲੇਖਕ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਸੱਚੇ ਨਹੀਂ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਸਗੋਂ ਉਹ ਦਲੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਯਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇ ਬਨਾਵਟੀ ਹੋਣ ਦੀ। [ਦੇਖੋ ਨਕਸ਼ਾ]

ਇਹ ਨਕਸ਼ਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿਚ ਇਖਤਲਾਫ਼ ਹੈ। ਇਹ ਇਖਤਲਾਫ਼ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਯਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲਿਖੀਆਂ ਪਰ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਅਥਵਾ ਖਿਆਲੀ ਭੱਜ ਤੁਕ ਮਾਤ੍ਰ ਹਨ। ਫਿਰ ਜਦ ਨਾਲ ਇਹ ਗਲ ਦੇਖੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਜੋ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਹਾਲ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਸੋ ੧੮੩੩ ਅਰਥਾਤ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਦੱਸੇ ਸੰਮਤ ੧੭੫੫ ਤੋਂ ਲਗ ਪਗ ਅਠੱਤਰ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਤੋਂ ਮਿਲਨਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਲੇਖਕ ਬੀ ਉਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਨ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਪੂਜਕ ਆਪ ਪਿਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ੭੮ ਸਾਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਲਿਖਤੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਬੂਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਸੋ ਏਨੇ ਬਰਸ ਮਗਰੋਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਤੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧਾਂ ਤੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਕ ਆਪੇ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਦੇਵੀ ਆਰਾਧਨ, ਪੂਜਨ, ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ

ਵਾਕਿਆ ਦੀ ਦਰੁਸਤੀ ਪਰ ਇਕ ਨਿਰਪੱਖ ਖੋਜੀ ਨੂੰ ਐਸਾ ਪ੍ਰਬਲ ਸੰਸਾ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਇਸ ਦੀ ਸਚਾਈ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹਿਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ* ।

ੲ.[ਲਗ ਪਗ ੧੯੪੬ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦੇ ਲੇਖਕ]

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ੧੯੪੬ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਲੇਖ ਦੇਖਣੇ ਹਨ ।

੧੫. ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ [ਸੰ: ੧੯੫੪ ਤੋਂ ਮਗਰਲੇ ਕਈ ਐਡੀਸ਼ਨ]:—ਇਸ ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਿਆਨੀ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਹਾਲ ਪਿਛਲੇ ਅੰਕ 'ਅ. ੧੩' ਵਿਚ ਦੇ ਆਏ ਹਾਂ । ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਆਪਣੇ (ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਫੇਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ) ਲਿਖੇ ਬਿਰਤੰਤ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਯਥਾ:—

ਏਹੋ ਬਾਤ ਜਗਤ ਬਿਦਤਾਈ ॥ ਜੋ ਅਬ ਲੋ ਹੈ ਫੇਲ ਰਹਾਈ॥
 ਸਿੱਖਨ ਪੁਸਤਕੋਂ ਮੈਂ ਲਿਖ ਰਾਖੀ ॥ ਸੋਈ ਪਿਖ ਮਾਖੀ ਪਰ
 ਮਾਖੀ ॥ ਮੈਂ ਭੀ ਮਾਰੀ ਭੁਲ ਕੇ ਖਾਸ ॥ ਪਹਿਲੇ ਬੀਚ ਪੰਥ
 ਪਰਕਾਸ਼ ॥ ਸੋ ਫੇਲਯੋ ਬਹੁ ਜਗਤ ਮਝਾਰੀ ॥ ਅਬ ਸਤਿਗੁਰ
 ਜਬ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ ॥ ਬਖਸ਼ੀ ਸੁਧ ਬੁੱਧਿ ਦਿਓ ਸਾਚੀ॥ ਆਪੇ
 ਪ੍ਰੇਰਯੋ ਸਤਿਗੁਰ ਸਾਛੀ ॥ ਸਾਚੀ ਸਾਖੀ ਤਬ ਫੁਰਿ ਆਈ ॥
 ਲਿਖੀ ਸੋਊ ਜੋ ਗੁਰੂ ਲਿਖਾਈ ॥ [ਪੰਨਾ ੧੯੫]

੧੮੦੮ ਯਾ ੧੮੧੯ ਦੀ ਲਿਖਤ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਅਪਣੇ ਗ਼ਲਤ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਹੀ ਬੇਇਤਬਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਦੇਖੋ ਹੇਠਲੀ ਟੂਕ ਸਫਾ ੫੫ ਨਿਸ਼ਾਨ) ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ:-

ਨਾਮ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗ੍ਰੰਥ	੧ ਉਥਾਨਕਾ ਜੋ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਦੀ ਦੱਸੀ	੨ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿਹੜਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ।	੩ ਮੰਤਰ ਕੀਹ ਜਪਿਆ	੪ ਪ੍ਰਤਖ ਕੀਕੂੰ ਹੋਈ ਤੇ ਰੂਪ ਕੀਹ ਸੀ	੫ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਖੀਂ ਮੀਟੀਕਿਨਹੀਂ?	੬ ਦੇਵੀ ਨੇ ਭੋਟਾ ਕੀਹ ਲਈ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ?	੭ ਦੇਵੀ ਕੀ ਸੈ ਦੇ ਗਈ ?	੮ ਹਵਨ ਆਰੰਭ ਦਾ ਵਿਚ ਲਾ ਸਮਤ	੯ ਹਵਨ ਦਾ ਵਿਚ ਲਾ ਸਮਤ
੧. ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਛੰਦਾ ਬੰਦੀ	ਤੁਰਕਾ ਦੀ ਲਟੀ ਹੋਈ ਸੰਗਤ ਦਾ ਦੁਖ ਸੁਣਕੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਲਈ ਦੇਵੀ ਅਰਾਧਨਾ ਦੀ ਸੋਚ ਕੀਤੀ।	ਕਈ ਪੰਡਤ, ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ।		ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਕੇ ਅਸਟ ਭੁਜੀ, ਅੱਠ ਹਥਜਾਰ ਫੜੇ ਹੋਏ, ਸੂਰਜ ਵਾਂਝੁ ਚਮਕਦੀ ਦਿੱਸ ਆਈ।	ਪੰਡਤ ਦੇਖ ਮੂਰਛਾ ਖਾਗਏ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਰ- ਸਨ ਕਰਕੇ ਵਿਗਸੇ।	ਭੋਗ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਭੋਟ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਭੋਗ ਭੋਟ ਲੈਕੇ ਖਿੜੀ। ਭੋਗ, ਭੋਟ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।	ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਖੰਡਾ ਧਰ ਗਈ, ਮਗਰੋਂ ਕੁੰਡਠੰਦਾ ਕਰਕੇ ਕੱਢਿਆ।		
੨. ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਕ੍ਰਿਤ ਸੁਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਸ਼ਿਕਾਰੋਂ ਆਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਤੱਛ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ਰਨਾ ਫੁਰਿਆ।	ਦੱਤਾ ਨੰਦ ਉਜੈਨ ਵਾਸੀ।	ਦੇਵੀ ਦੇ ਕਈ ਨਾਮ	ਭੁਚਾਲ ਆਦਿ ਆਕੇ ਦਿੱਸੀ, ਮੁੰਡ ਮਾਲਾ, ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਅੱਗ, ਬਹੁਤ ਕਰਾਲ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਾਲ, ਕਾਲਾ ਰੋਗ, ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਤਲਵਾਰ।	ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮੀਚੀਆ।	ਨਾ ਭੋਟ ਮੰਗੀ, ਨਾ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਆਪੇ ਦਿੱਤੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਤਰ ਭੋਟਾ ਦੇਣੇ ਪੈਣਗੇ।	ਵਰ ਦੇਕੇ ਲੋਪ। ਕ੍ਰਿਪ ਨ ਮੰਗੀ ਤੇ ਉਹ ਦੇ ਗਈ।	੪ ਸਾੜ ਦਾਵੀ ਸਾੜ ਦਵਾ ਤੇ ਬਣਾ ਤੇ ਨਿਰੋ	
੩. ਸੋ ਸਾਖੀ	ਪੰਥ ਮਾਨਯੋਗ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਵਤਾ ਪੂਜਣ ਦਾ ਫ਼ਰਨਾ ਫੁਰਿਆ।	ਕੇਸੋ ਦਾਸ ਕਾਸੀ ਵਾਸੀ ਸਾਰਸੁਤ ਬ੍ਰਾਹਮਣ।	ਉਣ ਉਣ ਮੁਣ ਮੁਣ ਗੁਣ ਗੁਣ ਰੁਣ ਰੁਣ	ਸੂਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਵਧ ਪ੍ਰਕਾਸ਼। ਰੂਪ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਲਿਖਤਾ ਹੈ, 'ਨਿਰਖੀ ਦੇਕ ਬਾਰ ਮੁਖ ਰਾਂਡਾ'।	'ਮੀਚ ਨੇਨ ਉਣ ਹੁਆ ਠਾਂਦ'।	ਦੇਵੀ ਨੇ ਆਪ ਭੋਟ ਮੰਗੀ। ਫੁਰੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਲਹੂ ਕਢਕੇ ਬੁੰਦ ਦਿੱਤੀ।	'ਫੁਰੀ'	ਪ੍ਰਥ ਗੁਰੂ ਨੰਦਾ ਤਿਥ ਦ- ਅੰਤ। ਮਟੀ	
੪. ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ	ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲੀ ਹੀ ਸਾਰੀ ਉਥਾਨਕਾ ਹੈ।	ਕੇਸੋਦਾਸ ਕਾਸੀ ਨਿਵਾਸੀ ਸਾਰਸੁਤ।	ਉਪਰਲਾ	ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਵਾਲੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸਟ ਭੁਜੀ ਫੇਰ ਚਤੁਰਭੁਜੀ ਕੰਚਨ ਵੰਨੀ।	ਇਕ ਵੇਰ ਦੇਖ ਨਮੋ ਕਰਦਿਆਂ ਨੈਨ ਮੀਚ ਲਏ।	ਭੋਟ ਮੰਗੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰਦ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਲਹੂ ਕੱਢਕੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਚਾਰ ਬੰਦ ਤੇ ਸਿਖ ਸੇ ਸਹੀਦ ਹੋਣਗੇ ਸਭ ਤੋਰੀ ਭੋਟਾ ਹਨ।	'ਕਰਦ'	ਵੈਰਾਖ ਦੀ ਪੂਰਨ- ਮਾਸੀ ੧੭੫੫	੧੧ ਮਹੀਨੇ
੫. ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਕ੍ਰਿਤ ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ।	ਦੇਵੀ ਦਿਤੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਤੋਂ ਭੀਸ ਦੇ ਬਲ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ, ਦੇਵੀ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਸੁਣਕੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦਮ ਚਾਇਆ।	ਦੱਤਾਨੰਦ ਤੇ ਕੇਸੋ ਦਾਸ ਨੇ ਪੂਜਾ ਕਰਾਈ ਪਰ ਗੁਰਜਰਾਤ ਦੇ ਕਾਲੀ ਦਾਸ ਤੋਂ ਸਫਲਤਾ ਹੋਈ।		ਸੋਰ ਸੂਰੀ, ਮੁੰਡ ਮਾਲਾ, ਅਗਨ ਕੁੰਡ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟੀ, ਅੱਠਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਅੱਠ ਸਸਤ੍ਰ ਸਨ।	ਨਹੀਂ ਮੀਟੀਆਂ	ਸੰਗਤੀਆਂ ਸਿੰਘ* ਦੇ ਹੱਥ ਕੱਟਕੇ ਭੋਟ ਦਿਤੇ।	ਕ੍ਰਿਪਾਨ	ਇਕ ਸਾਲ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤਿਨ ਸਾਲ ਹਵਨ	
੬. ਪਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਵਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ	ਮਰੇ ਕਪਤਾਨ ਦੇ ਪੁਛਣ ਤੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੇ ਕਿ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਹਨ ਕਰਨ ਤੇ ਉਦਮ ਕੀਤਾ। ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ:-ਆਪਣੇ ਸਤੁਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸੋਹਾ- ਇਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।	ਚਾਰ ਦਿਸ ਕੇਸੋ ਦਿਸ (ਮੁਖ) ਕਾਸੀ ਦਾ ਸਿਵਬੱਕ੍ਰ ਕਸਮੀਰੀ। ਬਿਸ਼ਨਪਾਲ ਤੇ ਕਾਲੀ ਦਾਸ ਦੱਖਣੀ।		ਪੋਣ ਚਲੀ, ਭੁਚਾਲ ਆਯਾ, ਲੰਕੜੀਆ ਆਯਾ, ਜੁਲਤ ਤੇਜ ਸੂਰਜਵਤ। ਅੱਠ ਬਾਹਾਂ, ਮੁੰਡ- ਮਾਲ, ਭਜਾਨਕ ਮੂੰਹ, ਲਾਲ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤਾਂ ਨਾਲ ਆਈ।	ਨੇਤਰ ਮੀਟੇ ਫਿਰ ਨਮੋ ਕੀਤੀ।	ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਚੀਚੀ ਦਾ ਲਹੂ ਭੋਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੰਗਤੀਏ ਸਿਖ* ਦਾ ਸੀਸ ਤੇ ਹੋਰ ਝੋਟੇ ਆਦਿ ਬੀ ਬਲੀ ਕੀਤੇ।			
੭. ਤਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਰਾਮਨ ਸਿੰਘ ਤੀਜੀ ਐਡੀਸਨ	ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਵਾਲੀ ਹੀ ਉਥਾਨਕਾ ਹੈ ਲਗ ਪਗ।	ਕੇਸੋ ਦਾਸ, ਕਾਲੀ ਦਾਸ, ਸਿਵ ਬੱਕ੍ਰ, ਵਿਸ਼ਨ ਪਾਲ।		ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਨੱਸ ਜਾਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸਮਗੀ ਹਵਨ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਭਾਂਬੜ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟੀ ਸਮਝਿਆ।				੧੭੫੪ ਇਕ ਸਾਲ ਚੇਤ ਮਾਸ	
੮. ਗੁਰਮਤ ਨਿਰਣੈ ਸਾਗਰ				ਦੇਕਾਂਤ ਬੈਠਕੇ ਅਕਾਲ ਦੇ ਚਰਨਸਰਨ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਭਗਵਤੀ ਦਾ ਅਰਾ- ਧਨ ਕੀਤਾ।					
੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘਾਂਤ ਪਾਥਸ਼ਾਹ (ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ)					ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਨਾਮ ਨੈਣਾਂ ਦੇਵੀ ਪਿਆ।	ਵੱਡਾ ਪੁੱਤ ਮਾਗਿਆ ਨਾ ਦੇਣ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਾਪ ਖੰਡਾ ਦੇ ਗਈ ਦਿੱਤਾ।			
੧੦. ਗੁਰਮਤ ਸਿਖਿਆ ਪਭਾਕਰ				ਕਾਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਅਰਾਧਨਾ ਕੀਤਾ।			ਕਰਦ ਦੇ ਗਈ		

*ਇਹ ਬਾਤ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਰੁਧ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸੱਜਣ ਦਾ ਹੁਸੈਨੀ ਜੁੱਪ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਫਿਰ ਆਪ ਆਪਣੀ ਰਚੀ ਤ੍ਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ (ਸਫਾ ੧੬੭੦ ਐਡੀਸ਼ਨ ਤੀਜੀ) ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:—‘ਪੋਥੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚ (ਜੋ ਓਦ੍ਹੇ ਪਿਛੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਚਾਰੇ ਇਹ ਲਿਖ ਛਡਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਟ ਮੰਨਕੇ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਕੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਹਿਕਾਏ ਹੋਏ ਕੱਚੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਮੰਨੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਓਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਝਾੜੂ ਦਿੰਦੀ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਸਿਖ ਦੇਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਉਸੇ ਟਹਿਲਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਸੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੁੱਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਸੋ ਇਸ ਲੇਖਕ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਲਿਖੀ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਤੇ ਪਿਛਲਿਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਵਾਰਤਾ ਨੂੰ ਬਨਾਵਟੀ ਤੇ ਬੁਠਿਆਂ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

੧੬. ਮੈਕਾਲਿਫ—[ਸੰਨ ੧੯੦੮ ਈ., ੧੯੬੬ ਬਿ:] ਆਪ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤ੍ਵਾਰੀਖ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਆਖਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਾਛੂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਆਖਰੀ ਪੈਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੈ:—

After Kesho had thus absconded, the Guru ordered that the material which had been collected for the ceremony should be thrown into the Hom pit. Upon this a great flame shot up towards the heavens. When this was seen from afar, all the spectators felt certain that the Guru himself had caused Durga to appear. The Guru drew his sword and set out for Anandpur. When the people asked if the goddess had appeared to him he raised his sword aloft, in as much as to say that by God's assistance his sword would

perform the deeds which the Brahmans attributed to Durga. The people then erroneously believed that the gooddess han given him the sword.

[Vol. 5, Page 65.

ਅਰਥਾਤ-ਜਦ ਕੇਸ਼ੋ ਐਉਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗੀ, ਜੋ ਜਮਾਂ ਹੈ, ਹਵਨ ਕੁੰਡ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਓ। ਤਦੋਂ ਭਾਰੀ ਭਾਂਬੜ ਅਸਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਠਿਆ। ਜਦ ਇਹ ਮਹਾਨ ਸੁਅਲਾ ਦੂਰੋਂ ਫਿੱਸਿਆ ਲੋਕਾਂ ਨਿਸਚੇ ਜਾਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਦੁਰਗਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਲਵਾਰ ਧੂ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਏ। ਜਦੋਂ ਲੋਕੀ ਪੁੱਛਣ ਕਿ ਕੀਹ ਦੁਰਗਾ ਪ੍ਰਗਟੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤਲਵਾਰ ਉੱਚੀ ਉਠਾ ਦੱਸਣ, ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਕਾਹਣੇ ਤੁੱਲਯ ਸੀ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਤਲਵਾਰ ਉਹ ਕੁਛ ਕਰੇਗੀ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮਣ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਰਗਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਦ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਦੇਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਗਈ ਹੈ*।

੧੭. ਲਾਲਾ ਦੋਲਤ ਹਾਇ ਜੀ 'ਸ੍ਰਾਨਹ ਉਮਰੀ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-“ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ, ਜੋ ਦਸਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਕਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ, ਏਕ ਬੜਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇਵੀ ਦੁਰਗਾ ਔਰ ਰਾਖਸ਼ੋਂ ਕੇ ਜੰਗ ਸੇ ਪੁਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਕੀ ਜ਼ਬਾਨ ਕੀ ਬਰਜੁਸਤਗੀ ਔਰ ਅਲਫਾਜ਼ ਕੀ ਚੁਸਤੀ, ਤਰਜ਼ਿ-ਬਿਆਨ ਕਾ ਜ਼ੋਰ, ਇਸ਼ਾਰਾਤ ਕਾ ਜੋਸ਼ ਇਸ ਤਰੀਕ ਸੇ ਬਿਆਨ ਕੀਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਸਰਦੀਓਂ ਮੇਂ ਬੀ ਗਰਮੀ ਆ ਜਾਤੀ ਹੈ। ਚੂੰਕਿ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੇਂ ਇੱਕ ਬੜਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇਵੀ ਕੇ ਜੰਗ ਕੇ ਕਾਰਨਾਮੇਂ ਸੇ ਮਾਮੂਰ

*ਲਗ ਪਗ ਇਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹਾਲ ਸਾਧੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਹਨ।

ਹੈ ਇਸ ਸੇ ਯਹ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਾਲਨੇ ਕੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ
 ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇਵੀ ਕੇ ਪੁਜਾਰੀ ਥੇ, ਮਗਰ ਯਿਹ ਗ਼ਲਤ ਹੈ, ਵੇਹ
 ਸਿਵਾਏ ਏਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਔਰ ਅਕਾਲ ਈਸ਼ਰ ਕੇ ਔਰ ਕਿਸੀ ਕੀ ਪੂਜਾ
 ਨਾ ਕਰਤੇ ਥੇ, ਔਰ ਨਾ ਕਿਸੀ ਔਰ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਕੀ ਪੂਜਾ ਜਾਇਜ਼
 ਬਤਲਾਤੇ ਥੇ, ਬਲਕਿ ਉਸਕੇ ਬਰਖਿਲਾਫ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਤੇ ਥੇ।
 ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮੇਂ ਜੋ ਨਜ਼ਮ ਰਜ਼ਮੀਆ ਮਾਬੈਨ ਦੇਵੀ ਔਰ
 ਰਾਖਸ਼ੋਂ ਕੇ ਦਰਜ ਹੈ ਉਸ ਮੇਂ ਦੇਵੀ ਕੀ ਤਾਰੀਫ ਔਰ ਬਹਾਦਰੀ ਕੇ
 ਕਾਰਨਾਮੇਂ ਕੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨੇ ਕਾ ਏਕ ਔਰ ਬਾਇਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਕੋ ਹਮ
 ਬਿਆਨ ਕਰਤੇ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਕੇ ਉਸ ਜੋਸ਼ਦਾਰ ਨਜ਼ਮ ਮੇਂ ਰਾਖਸ਼ੋਂ ਪਰ
 ਫਤਹਯਾਬ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਏਕ ਹੀਰੋ ਫਰਜ਼ ਕੀਆ ਗਿਆ ਹੈ।
 ਔਰ ਬਮੁਕਾਬਲਾ ਦੁਸ਼ਮਨ ਕੇ ਉਸ ਹੀਰੋ ਦੇਵੀ ਦੀ ਤਾਰੀਫ ਬਹਾਦਰੀ
 ਔਰ ਖੁੰਨਖਾਰੀ ਵਗੇਰਾ ਵਗੇਰਾ ਕੀ ਗਈ ਹੈ। ਔਰ ਇਸ ਵਜ੍ਹਾ ਸੇ ਕਿ
 ਇਸ ਮੇਂ ਦੇਵੀ ਕੀ ਤਾਰੀਫ ਕੀ ਗਈ ਥੀ, ਯਿਹ ਕਹਾ ਜਾਤਾ ਹੈ ਕਿ
 ਵੇਹ ਦੇਵੀ ਪੂਜਕ ਥੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੇਵੀ ਕੋ ਹੀਰੋ ਬਨਾਨੇ ਮੇਂ ਮਸਲਿਹਤ
 ਵਕਤ ਮੁਕਤਜ਼ੀ ਥੀ। ਔਰ ਹੀਰੋ ਬਨਾਨੇ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮੇਂ ਜੈਸਾ ਕਿ
 ਹੁਆ ਕਰਤਾ ਹੈ ਹੀਰੋ ਕੀ ਤਾਰੀਫ ਔਰ ਤੋਸੀਫ ਬੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਤੀ ਹੈ,
 ਵਰਨਾ ਦੇਵੀ ਕੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਾ ਥੇ, ਔਰ ਨਾ ਉਸ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੋ
 ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹਤੇ ਥੇ, ਬਲਕਿ ਏਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ
 ਈਸ਼ਰ ਕੇ ਬਾਦ ਔਸੀ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾਓਂ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕੋ ਗੁਨਾਹ ਸਮਝਤੇ
 ਥੇ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਉਨਕੀ ਮਜ਼ਹਬੀ ਇਸਲਾਹ ਕਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਤੇ ਹੁਏ
 ਪਹਿਲੇ ਸਫੇ ਮੇਂ (ਹਮ) ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਆਏ ਹੈ। ਲੇਕਨ ਬਾਵਜੂਦ
 ਉਨ ਕੇ ਇਸ ਨਜ਼ਮ ਮੇਂ, ਜੋ ਦੀਗਰ ਸੁਅਰਾ ਕੀ ਬਨੀ ਹੁਈ ਹੈ, ਔਰ
 ਸ੍ਰੀਮੁਖਬਾਕ ਯਾਨੀ ਖੁਦ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦਸਿੰਘਕਾਅਪਨਾ ਕਲਾਮਨਹੀਂ ਹੈ,
 ਦੇਵੀ ਕੋ ਹੀਰੋ ਬਨਾਕਰ ਬਮੁਕਾਬਲਾ ਰਾਖਸ਼ੋਂ ਕੇ ਕਾਇਮ ਕੀਆ
 ਗਿਆ ਹੈ ਔਰ ਉਨ ਕੋ ਮੈਦਾਨਿ ਜੰਗ ਮੇਂ ਅਗਰ ਖੁੰਨ ਖਾਰੀ ਕੇ ਨਸੂਨੇ
 ਔਰ ਦੇਵੀ ਕੀ ਤਾਕਤ ਔਰ ਫਤਹ ਕੀ ਮਿਸਾਲੋਂ ਬਿਆਨ ਕੀ ਗਈ

ਹੈ ਜੈਸਾ ਕਿ ਦੀਗਰ ਕੋਮੋ' ਪਰ ਚੰਦ ਮਹਾਂ ਭਾਰਤ ਔਰ ਰਾਮਾਇਨ ਕੇ
 ਵਾਕਯਾਤ ਸੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਔਰ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਕੀ ਬਹਾਦਰੀਓ' ਕੇ ਨਮੂਨੇ
 ਜਬਰਦਸਤ ਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਨਜ਼ਮ ਮੇਂ ਬਿਆਨ ਕੀਏ ਗਏ ਹੈਂ, ਗਰਬ ਤੋ
 ਯਿਹ ਬੀ ਕਿ ਸਿੱਖੋ' ਕੋ ਜੋਸ਼ਦਾਰ ਦੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਮੇਂ ਨਜ਼ਮ ਕੇ ਪੈਰਾਯਾ
 ਮੇਂ ਉਭਾਰਾ ਜਾਏ ਔਰ ਆਇੰਦਾ ਮਾਅਰਕਾ ਜੰਗ ਕੇ ਲੀਏ ਤਿਆਰ
 ਕੀਆ ਜਾਏ। ਔਰ ਮਹਿਜ਼ ਭਗਤੀ ਕੇ ਸਾਥ ਉਨ ਕੇ ਖਿਆਲਾਤ ਭੀ
 ਗਰਮ ਕੀਏ ਜਾਏ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਹੀਰੋ ਕਰਾਰ ਨਾ ਦੀਆ ਜਾਤਾ ਤੋ
 ਭੀ ਖਿਆਲੀ ਬਾਤੋ' ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੇ ਜ਼ਹਨ ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਤੀ। ਇਸ ਲੀਏ
 ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨਜ਼ਮ ਮੇਂ ਜੰਗ ਕਾ ਫਤਹਯਾਬ ਹੀਰੋ
 ਦੇਵੀ ਕੋ ਕਾਯਮ ਕੀਆ।'

[ਸਫਾ ੧੨੦

੧੮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਸੁਰੇਂਦਰ ਸ਼ਰਮਾ
 (ਹਿੰਦੀ):-

“ਏਕ ਦਿਨ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਕੀ ਕਥਾ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਥੀ, ਉਸ
 ਮੇਂ ਹਵਨ ਕਾ ਬੜਾ ਮਹਾਤਮ ਨਿਕਲਾ। ਕਥਾ ਵਾਚਕ ਏਕ ਪੁਰਾਣੇ
 ਵੰਗ ਕੇ ਪੰਡਤ ਥੇ, ਉਨ੍ਹੋਂ ਨੇ ਕਥਾ ਕਹਿਤੇ ਕਹਿਤੇ ਯਿਹ ਕਹਿ ਦਿਯਾ
 ਕਿ ਯਦੀ ਕੋਈ ਕਾਲੀ ਕੋ ਹਵਨ ਸੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰ ਬੁਲਾਵੇ ਤੋ ਕਾਲੀ ਕਾ
 ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਉਸਕੀ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸੇ ਸਭ ਮਨੋਰਥ ਸਿੱਧ
 ਹੋ ਸਕਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਪਰ ਬਹੁਤ ਸੇ ਲੋਗੋਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰ
 ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਡਾਲਾ ਇਸ ਲੀਏ ਕਿ ਵੇਹ ਹਵਨ ਕਰਕੇ ਕਾਲੀ ਮਾਈ
 ਕੇ ਬੁਲਾਏ; ਗਰਦੇਵ ਇਨ ਬਾਤੋਂ ਸੇ ਘ੍ਰਿਣਾ ਕਰਤੇ ਥੇ..... ਲਗ ਪਗ
 ਏਕ ਬਰਖ ਤਕ ਯੱਗ ਬਰਾਬਰ ਹੋਤਾ ਰਹਾ। ਯੱਗ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਰੋਹਿਤ
 ਪੰਡਤ ਕੇਸਵ ਦੇਵ ਥੇ, ਇਤਨਾ ਅਧਿਕ ਸਮਯ ਬੀਤ ਜਾਨੇ ਪਰ ਭੀ
 ਜਬ ਕਾਲੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਹੁਈ, ਤਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰੋਤ ਸੇ ਕਹਾ-ਕਹੀਏ
 ਆਪਕਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਝੂਠਾ ਨਿਕਲਾ ਨਾ?.....ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੀ
 ਯਹ ਬਾਤ ਸੁਨ ਕਰ ਪ੍ਰੋਤ ਕੇ ਹੋਸ਼ ਉਡ ਗਏ। ਵੇ ਰਾਤ ਹੀ ਕੋ
 ‘ਯਗ ਸ਼ਾਲਾ’ ਛੋਡ ਕਰ ਕਹੀਂ ਭਾਗ ਗਏ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਖੋਜਨੇ ਪਰ ਭੀ

ਉਸ ਕਾ ਕਹੀ' ਪਤਾ ਨਾ ਚਲਾ, ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਯੱਗਸ਼ਾਲਾ ਮੇ ਉਪਸਥਿਤ
ਸਭ ਲੋਗੋ' ਕੋ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀ ਬੁਠੀ ਔਰ
ਅਗਿਆਨ ਪੂਰਨ ਬਾਤੋ' ਕਾ ਕਬੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਮਤ ਕਰੋ ।"

[ਪੰਨਾ-੨੨

੧੯. ਸਿੱਖੋ' ਕਾ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾ: ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਜੀ ਐਮ.ਏ.-

ਗੁਰੂ ਕੋ ਏਕ ਅਮਰ ਤਥਾ ਸ਼ੱਤਯ ਈਸ਼੍ਵਰ ਕੇ ਅਤਿਰਿਕਤ, ਔਰ
ਕਿਸੀ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਮੇ' ਵਿਸ਼ਾਸ ਨਾ ਥਾ ! ਪ੍ਰੰਤੂ (ਜੈਸਾ ਕਿ ਸਭ
ਇਤਿਹਾਸ ਲੇਖਕ ਲਿਖਤੇ ਹੈ') ਇਸ ਮੇ' ਫੁਫ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀ' ਕਿ ਗੁਰੂ
ਨੇ ਦੇਵੀ ਸਾਖਯਾਤ ਕਰਨੇ ਕੇ ਸਪਸ਼ਟ ਉਦੇਸ਼ ਸੇ ਏਕ ਬੜਾ ਯੱਗਯ
ਰਚਾਇਆ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਯਿਹ ਯੱਗਯ ਇਸ ਬਾਤ ਕੇ
ਦਿਖਲਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਰਚਾਇਆ ਕਿ ਐਸੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀ'
ਕੇਵਲ ਪਰਜਾ ਕੀ ਸਰਵਪ੍ਰਿਯਾ ਦੇਵੀ ਕਾ ਆਪਨੇ ਆਪ ਕੋ ਅਨੁਗ੍ਰਿਹਾਤ
ਦਰਸਾ ਕਰ ਜਨ ਸਮੂਹ ਕੀ ਸਹਾਨੁਭੂਤਿ ਤਥਾ ਸ਼ੁਧਾ ਕੋ ਆਪਣੀ
ਓਰ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਯਿਹ ਉਪਾਇ ਕੀਆ* । ਕਹਿਤੇ ਹੈ' ਕਿ ਇਸ
ਯੱਗ ਮੇ' ਏਕ ਬਰਖ ਲਗ ਗਿਆ ।.....ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਮਸਤ ਬਚੀ ਹੂਈ
ਸਾਮੱਗਰੀ ਅਗਨੀ ਮੇ' ਛਾਲ ਦੀ ਔਰ ਪਰਦੇ' ਕੇ ਪੀਛੇ ਸੇ ਨੰਗੀ
ਤਲਵਾਰ ਚਮਕਾਤੇ ਹੂਏ ਬਾਹਰ ਆਏ ।.....ਇਸ ਮੇ' ਸੰਦੇਹ ਨਹੀ'
ਕਿ ਗੁਰੂ ਨੇ ਲੋਗੋ' ਕੋ ਖੜਗ ਕੇ ਪੁਜਨ ਕਰਨੇ ਕਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਆ ।
ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ ਦਿਨੋ' ਕੇਵਲ ਖੜਗ ਹੀ ਏਕ ਐਸੀ
ਦੇਵੀ ਥੀ ਜੋ ਉਨ ਕੀ ਰੱਛਯਾ ਕਰ ਸਕਤੀ ਥੀ ।'

[ਪੰਨਾ ੧੩੧-੩੨

੨੦. ਇਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਕਈ ਇਕ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਵਡੇ

*ਲੇਖਕ ਦਾ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਬੂਤ
ਇਸ ਦਾ ਆਪ ਪਾਸ ਕੋਈ ਨਹੀ' ।

ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਬੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ।

੨੧. ਦੁਰਗਾ ਪ੍ਰਬੋਧ ਕ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ[ਸੰ: ੯੫੬]—

ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਵਾਂਗੂ ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਰਣਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਦੇਵੀ ਪੂਜਣ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਹਿਲੂ ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਖੋਜ ਤੇ ਬਹਿਸ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਪੰਜ ਸੌ ਸਫਿਆਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਪਰ ਨਾਨਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਸਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਨਮੂਨੇ ਮਾਝੁ ਅੱਗੇ ਦਿਖਾਲ ਦੇ ਹਾਂ:

“ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਪਾਖੰਡ ਜਾਲ ਦੇ ਤੋੜਨੇ ਪਿੱਛੇ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਅਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਅੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰ ਲੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਰਜਨ ਤੋਖ ਨਯਾਯ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਠੇ ਕਰਕੇ ਤਯਾਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਉਜ਼ਰ ਬਾਕੀ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਏ।

“ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੦੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਣਾਇਆ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ੧੪੫ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਜਿਸਤੋਂ ਦੇਖ ਸਕੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਤਨੇ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ, ਅਰਥਾਤ ਇਕ ਸੌ ਪੰਨਤਾਲੀ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਆ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਿਆ ਗਲ ਸੀ।

“ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੯੩੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਿਖਿਆ ਸੋ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ੧੮੦ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਕਥਾ ਲਿਖੀ ਗਈ।

“ਇਸਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀਨੇ ੧੯੩੯ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ

ਆਪਣਾ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੮੪ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਅਪਣੇ ਖਿਆਲ ਮੁਜਬ ਲਿਖਿਆ।

“ਹੁਣ ਜਦ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇਵੀ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਥੋਂ ਸਦੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਲਿਖੇ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਫਿਰ ਕਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਨ ਲਈਏ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸੱਚੇ ਹਨ ਯਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਹੋਵੇ।”

[ਪੰਨਾ ੪੮੮

“ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਇਹ (ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮਣ) ਝਗੜਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਦੇਵਤਾ ਬਿਧਿ ਵਤ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਰਕੇ ਵਿਖਾਓ ਤਦ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਤ ਦੇ ਹੋਣੇ ਦੀ ਢੁੱਬਰ ਡਾਹੀ। ਜਦ ਉਹ ਬੀ ਆ ਗਏ ਤਦ ਸਵਾ ਲੱਖ ਰੁਪਯੇ ਦੀ ਸਾਮਿਗਰੀ ਮੰਗੀ, ਜੋ ਇਕ ਵਡੀ ਭਾਰੀ ਰਕਮ ਸੀ। ਫਿਰ ਜਦ ਉਹ ਭੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋਈ ਤਦ ਸਵਾ ਲੱਖ ਰੁਪਯਾ ਦੱਖਣਾ ਦਾ ਮੰਗਿਆ ਅਰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਾਯਾ, ਫਿਰ ਸਵਾ ਲੱਖ ਰੁਪਯੇ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਕਰਨਾ ਦੱਸਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਾਸ ਅਰ ਖੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਯਾ ਹੋਈ। ਉਸਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹਵਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਨਾਉਣਾ ਆਖਿਆ ਜੋ ਬਣਵਾ ਲਈ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਪਰ ਜਦ ਹਵਨ ਹੋਣ ਲਗਾ ਅਤੇ ਢਾਈ ਸਾਲ ਗੁਜ਼ਰੇ ਕੁਛ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਤਦ ਉਥੋਂ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਥੇ ਰੋਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਇਕਾਤ ਸਥਾਨ ਚਲੀਏ, ਨੈਣਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਪੁੱਜੇ। ਉਥੇ ਜਾਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਲਣਾ ਹਟਾਇਆ ਅਤੇ ਅਹਿੰਸਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਬਤਾਇਆ।

“ਇਸ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇੰਦਰੇ ਮਨ ਸਮੇਤ ਵੱਸ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਜਾਪ ਕਰੋ ਤਾਂ ਪ੍ਰਗਟੇਗੀ। ਸੋ ਭੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਅਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਪਰ ਆਸਨ ਕੀਤੇ, ਘਰ ਬਾਰ ਛੋਡ ਦਿਤਾ ਅਰ ਐਥੋਂ ਤਕ ਦੁਖ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਭੋਜਨ ਬੀ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ

ਨੂੰ ਜਦ ਕੁਝ ਨਾ ਬਣਿਆ ਤਦ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਮੰਗੇ ਜੋ ਇਕ ਓੜਕ ਦੀ ਗਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝ ਲੀਤਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਖੰਡ ਹੈ। ਅਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਥਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਆਖਿਆ ਕਿ ਆਪ ਜਿਤਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਲੈ ਲਵੋ। ਜਦ ਅੰਤਨੂੰ ਕੁਛ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਦ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ ਅਰਪਉਣ ਦਾ ਜ਼ੋਰ, ਜੋ ਚੇਤਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੇਖਕੇ ਇਹ ਬਹਾਨਾ ਕਰਕੇ ਕਿ ਸਾਥੋਂ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪਰਤਾਪ ਨਹੀਂ ਬੱਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਹਾੜ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਏ, ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੀ ਕੱਲੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਛਲ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਅਤਯੰਤ ਹੀ ਕ੍ਰੋਧ ਆਇਆ ਅਰ ਤੇਗ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਨੀਚੇ ਉਤਰ ਆਏ ਅਤੇ ਸਭ ਡੇਰਾ ਭੀ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੇ ਉਠਾਕੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਲੈ ਆਂਦਾ।

“ਪੁੱਤ੍ਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਅਰਥ ਕੇਮ ਕਰਨੇ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਹੋਇਆ ਸਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਗੁਦਾਮ, ਜੋ ਉਸ ਡੇਰੇ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਾ, ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਛਕਾ ਦੋ, ਜਿਸ ਪਰ ਵੱਡਾ ਭਾਰੀ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ ਅਰ ਅਪਨੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਛਕਾਇਆ ਪਰੰਤੂ ਉਥੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਵਨ ਕਰਾਉਂਦੇ ਕਰਾਉਂਦੇ ਡਰਦੇ ਹੋਠਾਂ ਉਤਰ ਆਏ ਸਨ, ਸੋ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਡੇਰਾ ਸਾ ਭੁੱਖੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੁਲਾਉਣਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਰਿਹਾ ਪੁੱਛਿਆ ਭੀ ਨਾ।

“ਦੋਹਰਾ ॥ ਐਸੀ ਦੁਰਦਿਸ਼ ਦੇਖਕੇ ਤਦ ਉਹ ਬਿਪਰ ਲੋਗ ॥ ਮਹਾਂ ਦੁਖੀ ਮਨ ਮਹਿ ਭਏ ਵਰਤ ਗਿਆ ਮਨ ਸੋਗ ॥੨੮੦॥ ਲੱਗੇ ਕਰਨ ਵਿਚਾਰ ਮਨ ਭਿਆ ਨਿਰਾਦਰ ਭਾਰਾ ॥ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਵਨ ਅੰਨ ਅਹਾਰ ॥੨੮੧॥ ਮਨ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ ਖਾਇਕੇ ਗਏ ਗੁਰੂ ਕੇ ਪਾਸ ॥ ਰੋਣਾ ਰੋਯਾ ਆਪਣਾ ਹੋਕੇ ਖਰੇ ਉਦਾਸ ॥ ੨੮੨ ॥

“ਭਾਵ ਜਦ ਗੁਰੂਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਲਈ ਬੀ ਨਾ

ਪੁੱਛਿਆ ਤਦ ਓਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਜਾਕੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਲਗੇ
ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਨੇ ਗੁਵਾਰਾ ਸ਼ੁਦਰਾ ਅਤੇ ਵੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਵਡੇ
ਆਦਰ ਨਾਲ ਭੋਜਨ ਛਕਾਏ ਅਰ ਅਸੀਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋ ਭਗਵਾਨ ਦਾ
ਮੁਖ ਹਾਂ, ਭੁੱਖੇ ਬੈਠੇ ਰਹੇ, ਸਾਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਬੀ ਨਾ।

“ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵਡੀ ਧੀਰਜ ਨਾਲ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਅਰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ੁਦਰ ਵੇਸ਼ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੇ
ਕਿੰਨ੍ਹ ਇਹ ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਹਨ ਅਰ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਬਹੁਤ
ਕੁਛ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਅਰ ਓਹ ਸਵੇਯੇ ਏਹ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ
ਗੁਵਾਹੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ:”

ਯਥਾ ਸ੍ਰੋਯੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦:—

ਜੋ ਕਛੁ ਲੇਖ ਲਿਖਿਓ ਬਿਧਨਾ ਸੋਊ ਪਾਈਯਤ ਮਿਸਰ ਜੂ ਸ਼ੋਕ
ਨਿਵਾਰੇ ॥ ਮੇਰੇ ਕਛੁ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀ ਗਯੋ ਯਾਦ ਤੇ ਭੂਲਿ ਨ
ਕੋਪ ਚਿਤਾਰੇ ॥ ਬਾਗੇ ਨਿਹਾਲੀ ਪਠੈ ਦੇਹੀ ਆਜ ਭਲੇ ਤੁਮ ਕੋ
ਨਿਹਚੇ ਜੀਅ ਧਾਰੇ ॥ ਛੱਤ੍ਰੀ ਸਭੈ ਕ੍ਰਿਤ ਬਿੱਪਨ ਕੇ ਇਨਹੂੰ ਪੈ
ਕਟਾਛ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਨਿਹਾਰੇ ॥੧॥ ਜੁੱਧ ਜਿਤੇ ਇਨਹੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ
ਇਨਹੀ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸੁ ਦਾਨ ਕਰੇ ॥ ਅਘ ਓਘ ਟਰੇ ਇਨਹੀ
ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਫੁਨ ਧਾਮ ਭਰੇ ॥ ਇਨਹੀ ਕੇ
ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸੁ ਬਿੱਦਿਆ ਲਈ ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸਭ ਸ਼ਤ
ਮਰੇ ॥ ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਸਜੇ ਹਮ ਹੈ ਨਹੀਂ ਮੇਸੇ ਗਰੀਬ
ਕਰੋਰ ਪਰੇ ॥੨॥ ਸੇਵ ਕਰੀ ਇਨਹੀ ਕੀ ਭਾਵਤ ਔਰ ਕੀ ਸੇਵ
ਸੁਹਾਤ ਨ ਜੀ ਕੋ ॥ ਦਾਨ ਦੀਯੋ ਇਨਹੀ ਕੋ ਭਲੇ ਅਰ ਆਨ
ਕੋ ਦਾਨ ਨ ਲਾਗਤ ਨੀਕੋ ॥ ਆਗੇ ਫਲੈ ਇਨਹੀ ਕੋ ਦਯੋ
ਜਗ ਮੈ ਜਸੁ ਅਉਰ ਦਯੋ ਸਭ ਫੀਕੋ ॥ ਮੋ ਗ੍ਰਿਹ ਮੈ ਮਨ ਤੇ
ਤਨ ਤੇ ਸਿਰ ਲਉ ਧਨ ਹੈ ਸਭ ਹੀ ਇਨਹੀ ਕੋ ॥ ਦੋਹਰਾ ॥
ਚਟਪਟਾਇ ਚਿਤ ਮੈਂ ਜਰਯੋ ਤ੍ਰਿਣ ਜਿਉ ਕ੍ਰਿਧਿਤ ਹੋਇ ॥ ਖੋਜ

ਰੋਜ ਕੇ ਹੇਤ ਲਗ ਦਯੋ ਮਿਸਰ ਜੂ ਰੋਇ ॥੪॥

“ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਇਹ ਉਮੈਦ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਧਾਮੇ ਛਕਾਉਣਗੇ ਅਰ ਵਡੀ ਵਡੀ ਭਾਰੀ ਦੱਖਣਾ ਦੇਕੇ ਵਿਦਾ ਕਰਨਗੇ ਸੋ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਈ, ਬਲਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਭੀ ਨਾ, ਜਿਸ ਪਰ ਤੰਗ ਆਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਕੋਝੇ ਕੋਝੇ ਬਚਨ ਬੋਲਣ ਲਗੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਕਹਿਕੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਤੁਸੀਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਡੇਰੇ ਚਲੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਅੰਨ ਤੇ ਬਸਤਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਵਾਂਗੇ, ਅਰ ਆਪ ਨੂੰ ਐਡਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਇਸਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਬੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਸੀਬਾਂ ਵਿਚ ਸਾ ਸੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਰ ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਤਨ ਮਨ ਅਰ ਧਨ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਅਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਤਾਪ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਭ ਮਨੋਰਥ ਸਫਲੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤੇ ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਔਛਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਹੋਰ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਨਿਸ਼ਫਲ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਉਤਰ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਉਹ ਮਿਸਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲ ਬਲ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗ ਲਗੀ ਤੋਂ ਕੱਖ ਬਲ ਉਠਦੇ ਹਨ ਅਰ ਆਪਣਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਾ ਰੋਝੀਨਾ ਬੰਦ ਹੋਇਆ ਸੁਣਕੇ ਰੋ ਪਿਆ ਅਰ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।”

[ਪੰਨਾ ੪੩੯ ਤੋਂ ੪੪੨

“ਭਾਵ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਜੋ ਯੁਕਤੀਆਂ ਉਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਭੀ ਸਾਨੂੰ ਇਤਨੀਆਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਸੁਣਕੇ ਮਨ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਛਕ ਵੇਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ:—

੧. ਪਹਿਲੇ ਜੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਐਡੀ ਭਾਰੀ ਕਰਾਮਾਤ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੇ ਸ੍ਰੀ

ਮੁਖ ਵਾਕ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਕਿਤੇ ਭੀ ਦਰਜ ਨਹੀਂ।

੨. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਹਵਨ ਕਰਨ ਤੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧਿ ਛਿਦਿਆ ਅਤੇ ਮੰਤ੍ਰ ਜੇਤੂ ਵਿਚ ਨਿਪੁਨਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਅਰ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਖਾਲਸਾ ਲਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਪੂਜਨ ਦੋਸ਼ ਜਾਂਦੇ ਪ੍ਰੰਤੂ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਰ ਹਵਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੩. ਜਿਸਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮਾਲੇਰੀਆ ਪਠਾਣਾਂ ਪਾਸ ਅਜ ਤਕ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਪੁਰਖ ਇਸ ਬਾਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਉੱਚ ਦਾ ਪੀਰ ਬਣਨੇ ਸਮੇਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਮੇਂ ਆਹ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਭੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਵਲੋਂ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਹੁੰਦੇ ਜਿਸਤੇ ਖਾਲਸਾ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੱਤਾਨੰਦ ਉਜੈਨੀ ਜਾਂ ਕਾਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਕੇਸ਼ਵ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਕੇ ਤਲਵਾਰ ਦਿਵਾਈ ਸੀ, ਸੋ ਇਹ ਭੀ ਅਜ ਤੱਕ ਕਿਤੇ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ।

੪. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਵੀ ਹਵਨ ਕੁੰਡ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਸਮਰਥਾ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਯੇਤੂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਨਾ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਆਖਦੇ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਨਣੇ ਜਾਂ ਵਿਧਿ ਵਤ ਕਰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਖਾਲਸਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨੇ।

੫. ਜਿਸ ਜਨੇਊ ਦੇ ਪਹਿਰਨ ਅਰ ਜਿਸ ਗਾਇਤੀ ਦੇ ਜਾਪ ਕਰਨ ਤੇ ਹਵਨ ਕਾਰਕਾਂ ਨੂੰ ਹਵਨ ਕਰਕੇ ਦੇਵਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਉਸ ਜਨੇਊ ਅਰ ਗਾਇਤੀ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਵਿੱਚੋਂ ਰਿਵਾਜ ਕਿਉਂ ਹਟਾਇਆ ਅਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਸਮੇਂ ਕਿਉਂ ਹੁੜਵਾਯਾ।

੬. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਵਨ ਵਿਚ ਸ਼ੂਦਰ ਜਾਣਕੇ ਵਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਨਹੀਂ ਆਖਦੇ ਅਰ ਬਾਬਾ ਸੁਮੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਾਹਰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਰਾਖੇ ਬਿਠਾਏ ਸਨ ਸੋ ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੱਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਵਰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਕਿਉਂ ਤੋੜਦੇ? ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰਚੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਾਂਗ ਹਕਾਰਤ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਸੋ ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਜਾਣਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਰ ਛੱਤ੍ਰੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ।

੭. ਜੇ ਲੋਗ ਇਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵੀ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਦੇਣ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਯਾਂ ਕਰਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦਾ, ਜੋ ਦੇਵੀ ਦੇ ਵਰ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਛਕਾਇਆ, ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਿਉਂ ਛਕਾਇਆ ਸੀ! ਅਤੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਇਹ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰੀਤੀ ਹੈ।

੮. ਫਿਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੀ ਪੁਤੀ ਨੂੰ ਅਸਵਾਰਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤਦ ਭੀ ਖਾਲਸਾ ਨੂੰ ਏਹੋ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਆਗਿਆ ਭਈ ਅਕਾਲ ਕੀ ਤਭੀ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ। ਸਭ ਸਿਖਨ ਕੇ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨੀਓ ਗ੍ਰੰਥ' ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਵਰ ਲੈਕੇ ਪੰਥ ਬਨਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਹੁਕਮ ਦੇਂਦੇ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਯਥਾ: 'ਆਗਿਆ ਦੁਰਗਾ ਨੇ ਦਈ ਤਬੀ ਚਲਾਯੋ ਪੰਥ। ਕਰੋ ਕੜਾਹੀ ਓਸਦੀ ਭੇਟਾਂ ਦੇ ਪੜ ਗ੍ਰੰਥ।' ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਕਥਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

੯. ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਸੀ ਤਾਂ ਪੰਜ ਕੌਂਕਿਆਂ ਦਾ ਧਾਰਨ ਅਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਰਨ ਉਸਦੀ ਬਾਣੀ ਪਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ? ਅਰ ਨਵੀਂ ਸੂਰਤ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਪੰਥ ਕਿਉਂ ਸਾਜਿਆ ? ਕਿੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਕੁੱਟਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਕੇ ਅੱਟੇ ਧਾਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ।

੧੦. ਨੈਨਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਭੈਣ ਪਰ ਜਿਥੋਂ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਜਾਕੇ ਪੂਜ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਅਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜ਼ਰੂਰ ਪੰਥ ਨੈਨਾਂ ਦੇਵੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ ।

੧੧. ਸਾਰੇ ਗੁਰਬਿਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਹਵਨ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਦੇ ਨੈਨਾਂ ਦੇਵੀ* ਪਰ ਗਏ ਹੋਣ ਅਰ ਕਿਸੇ ਮੇਲੇ ਮੁਸਾਹਬੇ ਪਰ ਜਾਕੇ ਕੁਛ ਭੋਟਾ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਕੇਵਲ ਇਹ ਇਕੋ ਵੇਰ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, ਇਸਤੋਂ ਭੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਸਰਧਾਲੂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਜਾਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ।”

[ਦੁਤਰਾ ਪ੍ਰਬੋਧ ਪੰਨਾ ੪੯੦-੯੫]

੨੨. ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਦਾਰ ਬਹਾਦਰ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨਿਵਾਸੀ ਜੀ ਨੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਪਰ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦੇਂਦਿਆਂ ਚੰਗੀ ਵਿਦ੍ਯੁਤ ਨਾਲ ਦੇਵੀ ਦਾ ਨਾ ਪੂਜੇ ਜਾਣਾ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਉਸਤੁਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਸਲੀ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਤਰਜਮੇ ਹਨ, ਜੋ ਬੀਰ ਰਸੀ ਉਮਾਹ ਲਈ ਲਿਖੇ ਗਏ ਕਿੱਸੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਏਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਪੂਜਕ ਹਰਗਿਜ਼ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਦੇਖੋ ਗੁਰਮਤ ਸੁਧਾਕਰ ਆਦਿ।

*ਸੋ ਸਾਖੀ ਤੇ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਸੂ: ਵਿਚ ਨੈਣੇ ਗੁੱਜਰ (ਯਾ ਜੱਟ) ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਟਿੱਲੇ ਦਾ ਨਾਮ ਪਿਆ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਨੈਣਾਂ ਦੇਵੀ ਤੋਂ।

ਸਿੱਧਾਂਤ ।

ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਨੂੰ ਵੇਰ ਬੋਝੇ ਪਦਾਂ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਮਝ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਕਾਲੀ' ਅਪਣੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ (=ਆਰਯ) ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਸਲੀ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਵਾਲੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਯ ਮੂਰਤੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਯ ਲੋਕ ਯਾ ਪੁਰਾਤਨ ਹਿੰਦੂ ਦਸਤੂਰ ਤੇ ਰਾਖਸ਼ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਰਯ ਵਡਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਪਣੇ ਦਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਯਾਖਯਾ ਦੇਣੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਬੀਰਰਸੀ ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਉਪਜਿਆ, ਕਾਲੀ ਪੂਜਣ ਵਾਲੇ ਅਸਲੀ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਪੂਜਯ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਖਲਤ ਮਲਤ ਹੋਕੇ ਸ਼ਾਕਤਿਕ ਯਾ ਤਾਤ੍ਵਿਕ ਮਤ ਦਾ ਮੂਲ ਮੁੱਢ ਬੋਝਾ ਤੇ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾ ਕਥਨੇ ਯੋਗ ਲੀਲਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਮਤ ਹਠ ਯੋਗ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਾਧਨਾ ਵਲ ਉਠਦਾ ਅੰਤ ਫਿਲਸਫਾ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਦੁਰਗਾ ਦਾ ਖਜਾਲ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ ਵਿਚ ਆਕੇ ਈਸ਼ਵਰਤ੍ਵ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤਾਈਂ ਅੱਪੜਿਆ।

ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਉਪਾਸਨਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਕਾਲੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ, ਨਾ ਦੁਰਗਾ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ। ਬਲਕਿ ਜੋ ਸਮਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਗੁਰੁਰਿਆ ਹੈ ਉਹ ਭੀ ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ* ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਬਾਣੀ ਹੋਕੇ ਚੜ੍ਹੀ। ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਭੀ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਦੇ ਵਾਕਿਆਤ ਕਈ

*ਮਹਾ ਮਾਈ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੈ ॥ ਨਰ ਸੈ ਨਾਰਿ ਹੋਇ ਅਉਤਰੈ ॥ ੩ ॥
ਤੂ ਕਹੀਅਤ ਹੀ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ॥ਮੁਕਤਿ ਕੀ ਬਰੀਆਕਹਾਛਪਾਨੀ॥੪॥

ਹਨ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਬੀ ਇਕ ਅਕਾਲ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਟਾ ਇਸ਼ਟ ਭਾਵਨਾ ਦੇ, ਅੰਤਨੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਸੱਤਯ ਦਾ ਖੋਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸੇ ਅਤੇ ਤਾਤ੍ਵਿਕ ਯਾ ਸ਼ਾਕਤਿਕ ਮਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਕਦੇ ਨਹੀਂ* ਸੇ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕਦੇ ਬੀ ਕ੍ਰਿਤਮ ਵਸਤੂ ਯਾ ਵਯਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਕੀਤੇ ਹੋਇਆ ਨੂੰ, ਚਾਹੇ ਕਿੰਨੇ ਉਚੇ ਹੋਣ, ਆਪ ਨੇ 'ਉਹੁ ਵੇਖੋ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੇ' ਦਸਿਆ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਬੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ: 'ਦੇਵੀਆ ਨਹੀ ਜਾਨੈ ਮਰਮ॥ ਸਭ ਉਪਰਿ ਅਲਖ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ॥' ਉਧਰ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਦੀਆਂ ਮਨਾਹੀ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਵਾਕ 'ਮਹਾਮਾਈ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੇ॥ ਨਰ ਸੈ ਨਾਰਿ ਹੋਇ ਅਉਤਰੇ॥' ਆਦਿ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪਿੱਛੇ ਅੰਕ ੨ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕਹਿ ਆਏ ਹਾਂ। ਸੋ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਤ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਦੀ, ਕਿ ਸ਼ਕਤੀ ਰੂਪ ਦੇਵੀ ਦੀ, ਕਿ ਸ਼ਾਕਤਿਕ ਤੇ ਤਾਤ੍ਵਿਕ ਮਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਬੀ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਮੰਨੀ ਗਈ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਯਾ ਇਸ਼ਟ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਤੇ ਵਿਹਤ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ 'ਅਸੂਲ ਪੜਤਾਲ' ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਜੇ ਅਸੀਂ

*ਦੇਖੋ ਪਿਛੇ ਪੰਨਾ ੩੩ ਜਿੱਥੇ ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਸਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦੀ ਸਤੁਤੀ ਆਉਣ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਉਪਾਸ਼ਕ ਮੰਨਣਾ ਭੁੱਲ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌਲਤ ਰਾਇ ਵਰਗੇ ਇਤਰ ਮਤਾਵਲੰਬੀਆਂ ਨੇ ਬੀ ਦਸਮ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਕੇ ਦੇਵੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਏਹੋ ਹੀ ਰਾਇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਪਿੱਛੇ ਸਫਾ ੭੦ ਅੰਕ ੧੭।

ਏਥੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤੇ ਆਵਾਹਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨੂੰ ੭ ਅੰਗ ਵਿਚ ਵੰਡਕੇ ਦਸਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਅਪਣੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਕਸਵਟੀ ਤੇ ਲਾਈਏ ਤਾਂ ਬੀ ਜੋ ਕੱਸ ਲਗਦੀ ਹੈ ਉਹ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪੂਜਯ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਵਾਕਿਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਦੀ ਹੈ। ਯਥਾ:—

੧. ਹੋਮ-ਹੋਮ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅੰਗ ਦੇਵੀ ਆਵਾਹਨ ਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਇਸ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿਰੁੱਧ ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾ: ੧੦ ਭੀ ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ, ਯਥਾ:—ਕਈ ਅਗਨ ਹੋਤੁ ਕਰੇਤ ॥ ਸਭ ਕਰਮ ਫੋਕਟ ਮਾਨ ॥ ਪੁਨਾ:—‘ਬਹੁ ਕਰਤ ਹੋਮ ਅਰੁ ਜੋਗ ਦਾਨ ॥ ਬਿਨ ਏਕ ਨਾਮ ਇਕ ਚਿੱਤ ਲੀਨ ॥ ਫੋਕਟੋ ਸਰਬ ਧਰਮਾ ਬਿਹੀਨ’ ॥ ਫਿਰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝੀਏ ਕਿ ਜਿਸ ਕਰਮ ਨੂੰ ਆਪ ਫੋਕਟ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ।

੨. ਬਲੀ—ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਆਵਾਹਨ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਣ ਨੇ ਬਲੀ ਦੇਣੀ ਬਹੁਰੀ ਦੱਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਂਗਲੀ ਦਾ ਲਹੂ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਈ ਲੱਖ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣ ਦਾ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ। ਬਲੀ ਦੇਣ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾ: ੧੦ ਇਉਂ ਹੈ:—‘ਤੇ ਬੀ ਬਲਿ ਪੂਜਾ ਉਰਝਾਏ ॥’ ਇਸ ਵਿਚ ਬਲੀਆਂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੇਵਤੇ ਦਸਮੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਪ੍ਰਾਵਾਣ ਹੋ ਗਏ’ ਕਥਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਕੀਕੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਬਲੀ ਦੇਣੀ ਜਾਇਜ਼ ਸਮਝੀ ਹੋਵੇ।

੩. ਹੋਤਾ(ਰਿਤੁਜ)—ਅਰਥਾਤ ਹੋਮ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬ੍ਰਹਮਣ—ਇਹ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਖਣਾ ਖਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਜਗਤ ਈਸ਼ ਤੁਮ ਦੇਵਨ ਦੇਵ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਜੋਗ ਵੇਲੇ ਅਪਣੀ ਬੋਸਤਿਕਾਰੀ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਅਵਤਾਰ ਕਹਿਣੇ ਸਿਰ ਫੇਰਦਾ ਤੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ‘ਜੇ ਅਵਤਾਰ ਹੁਤੇ ਤਿਸ ਕਾਲਾ’.....ਯਾਂ ਤੇ ਮੋਹਿ

ਪ੍ਰਤੀਤ ਨ ਆਵੇ' ਇਸ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਣ ਲਾਲਚੀ ਤੇ ਅਸਤਯਵਾਦੀ ਸਿੱਧ ਹੋਂਦਾ ਹੈ, ਐਸੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਨੂੰ ਹੋਤਾ ਥਾਪਣਾ ਯੋਗਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਵਿ ਸੀ ਦੇ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੀ ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹਰ ਤੇ ਨਾ-ਮਾਸਾਹਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁਪੱਯਾ ਦੱਖਣਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਲਾਲਚੀ ਬ੍ਰਹਮਣਾਂ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘੜ ਆਏ ਹਨ ਤੇ ਫੇਰ ਲਾਲਚੀ ਤੇ ਡੋਲਣੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਰਿਤ੍ਰਜ ਕਿਸਤਰਾਂ ਥਾਪਣਾ ਸੀ ? ਤੇ ਸੱਚ ਬ੍ਰਹਮਣ ਦੇ ਲੱਛਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹੋਸਨ ਹੀ । ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਮਣ ਨੂੰ 'ਚਟਪਟਾਇ ਚਿਤ ਮੈ ਜਰਜੋ ਤ੍ਰਿਣ ਜਯ' ਕ੍ਰੋਧਤ ਹੋਇ' ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਵਿਚ ਅਤਿ ਕ੍ਰੋਧੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਕ੍ਰੋਧੀ ਬ੍ਰਹਮਣ ਤੋਂ ਹੋਮ ਕਰਵਾਉਣਾ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਕਈ ਵੇਰ ਬ੍ਰਹਮਣ ਨੇ ਅਪਣੀ ਅਸਮਰਥਾ ਦੱਸੀ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਉਹ ਕੱਸਾ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ । ਐਸਾ ਬ੍ਰਹਮਣ ਜੋ 'ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟੇਗੀ' ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਣ ਦੀ ਝਾਲ ਆਪ ਨਹੀਂ ਝੱਲ ਸਕਦਾ, ਕਰਨੀ ਹੀਨ ਬ੍ਰਹਮਣ ਹੈ, ਕਰਨੀ ਹੀਨ ਤੋਂ ਹੋਮ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕੀਕੇ ਕਹਵਾਯਾ* ?

੪. ਮੰਤ੍ਰ-ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਮੰਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ । ਉਹ ਮੰਤ੍ਰ 'ਉਣ ਉਣ ਮੁਣ ਮੁਣ ਗੁਣ ਗੁਣ ਰੁਣ ਰੁਣ' ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਮੰਤ੍ਰ ਅਨਯ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ, ਉਪ੍ਰਾ ਮੰਤ੍ਰ ਹੈ । ਇਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾ: ੧੦ ਇਹ ਹੈ:- 'ਨ ਜਾਪ ਆਨ ਕੇ ਜਪੋ' ॥ ਨ ਅਉਰ ਥਾਪਨਾ ਬਪੋ' ॥ ਪੁਨਾ:- 'ਕਾਮਕਾ ਮੰਤ੍ਰ ਕਸੀਰੇ ਕੇ ਕਾਮ ਨ ॥' ਕਾਮਕਾ ਅਰਥਾਤ (ਕਾਮਨਾ ਲਈ ਤੰਤ੍ਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ)

*ਦੇਖੋ ਰੂਤ ਪ ਅੰਸੂ ੧੮ ਵਿਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬ੍ਰਹਮਣ ਦੇ ਲੱਛਣ ਦੱਸੇ ਹਨ ਜੋ ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਨਿਰਣਯ ਹੋਏ ਲਿਖੇ ਹਨ ।

ਜਪੇ ਮੰਤ੍ਰ ਦਮਤੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ।

ਪੁਨਾ:- 'ਬਿਨਾ ਸਰਨ ਤਾਕੀ ਨਹੀਂ' ਅਉਰ ਓਟੇ ॥ ਲਿਖੇ ਜੰਤ੍ਰ ਕੋਤੇ
ਪਛੇ ਮੰਤ੍ਰ ਕੋਟੇ ॥

ਪੁਨਾ: 'ਭਜੋ ਸੁ ਏਕ ਨਾਮਯੋ ॥ ਜੁ ਕਾਮ ਸਰਬ ਨਾਮਯੋ'।

੫. ਧ੍ਯਾਨ ਇੱਥੇ ਧ੍ਯਾਨ ਦੇਵੀ ਦਾ ਧਰਕੇ ਆਵਾਹਨ ਹੁੰਦਾ
ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਦਾ ਧ੍ਯਾਨ
ਧਰਨ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾ: ੧੦ ਇਉਂ ਹੈ:- 'ਨ ਧਿਆਨ ਆਨ ਕੋ
ਧਰੇ ॥ ਨ ਨਾਮ ਆਨ ਉਚਰੇ ।' ਪੁਨਾ:- 'ਜੇ ਜੇ ਅਉਰ ਧਿਆਨ ਕੋ
ਧਰਹੀ ॥ ਬਹਿਸ ਬਹਿਸ ਬਾਦਨ ਤੇ ਮਰਹੀ ॥'

੬. ਵਰ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਯਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਵਰ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਲੈਣਾ
ਸੀ ਇਸ ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਕਰਕੇ ਐਉਂ ਹੈ:-

ਤੁਮਹਿ ਛਾਡਿ ਕੋਈ ਅਵਰ ਨ ਧ੍ਯਾਉ ॥

ਜੋ ਬਰ ਚਹੈ ਸੁ ਤੁਮ ਤੇ ਪਾਉ ॥

ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਦੋ ਵਰ ਮੰਗਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

'ਰਚਨ ਪੰਥ ਅਰ ਤੁਰਕਨ ਖੋਇ । ਕਰਹੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਰ ਦੀਜਹੁ ਦੋਇ।'

[ਰੁਤ ੩-੧੧-੧੮

ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਸਿੱਧਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵਰ
ਮੰਗਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਯਥਾ:- (ੳ) 'ਪੰਥ ਚਲੈ ਤਬ ਜਗਤ ਮੈ ਜਬ ਤੁਮ ਕਰਹੁ ਸਹਾਇ ॥'

(ਅ) 'ਦੁਸ਼ਟ ਜਿਤੇ ਉਠ ਫਤ ਉਤਪਾਤਾ ॥

ਸਗਲ ਮਲੋਛ ਕਰੈ ਰਣ ਘਾਤਾ ॥'

ਪੁਨਾ:- 'ਹਮਰੇ ਦੁਸ਼ਟ ਸਭੇ ਤੁਮ ਘਾਵਹੁ ॥

ਆਪੁ ਹਾਥ ਦੇ ਮੋਹਿ ਬਚਾਵਹੁ ॥'

ਕਵਿ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਬੀ ਇਸੇ ਗਲ ਦੀ ਪ੍ਰਫਤਾ ਕਰਦੇ
ਹਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਪੰਥ ਕੈ ਰਚਨ ਕੋ ਹੁਕਮ
ਜਲਾਤੋਸ਼ ਹੈ' [ਰੁ: ੩ ਅੰਸੂ ੨੦ ਅੰਕ ੫] ਜਿਸਤੋਂ ਸਾਫ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ

ਜਦ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਇਤਰ ਦੇਵ
ਤੋਂ ਇਹ ਵਰ ਮੰਗਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

੭ ਪ੍ਰਯੋਜਨ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੱਜਣ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਦਾ ਸਾਰਾ
ਪ੍ਰਸੰਗ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਰ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਗਲ ਆਵਾਹਨ ਦੇ
ਅੰਤ ਪਰ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਇਹੋ ਲੇਖਕ
ਇਕ ਐਸੀ ਗਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕਾਂ
ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ (ਜੋ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੀ ਆਵਾਹਨ
ਦਾ) ਆਪੇ ਖਡਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਅੰਤ ਪਰ ਜੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟ
ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਹੋਮ ਯੋਗ ਪ੍ਰਯੋਗ ਸਭਸਵਲ ਹੁੰਦੇ, ਇਸ ਸਫਲਤਾ ਦੇ ਅੰਤ
ਪਰ ਹੋਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦਾਨ ਸਨਮਾਨ ਤੇ ਅੱਗੇ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਾ ਨਾਲ
ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਕਵਿ ਜੀ ਆਪ ਦਸਮੇਸ਼
ਜੀ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਹੋਏ ਸ਼੍ਰੋਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਦੇਖੋ ਪਿਛੇ
ਸਫਾ ੭੭)। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਣ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਵੇਲੇ
ਯੋਗ ਵਿਚ ਨਾ ਬੁਲਾਉਣਾ, ਉਸਦਾ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਫੇਰ ਸੱਦਣਾ,
ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੋਂ ਦੱਸਣੀ, ਰੋਯਾ
ਬ੍ਰਹਮਣ ਨੂੰ ਗੋਣ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ, ਫੇਰ ਬ੍ਰਹਮਣ ਦਾ ਰੋਜ਼ੀਨਾ ਬੰਦ
ਹੋਣਾ ਤੇ ਉਸਦਾ ਇਸ ਬੱਝੀ ਪਿਰਤ ਦੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਪਰ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ
ਖਿੜਕੇ ਰੋ ਪੈਣਾ, ਸਾਰੇ ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਦੇਵੀ
ਆਵਾਹਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟੀ ਨਹੀਂ, ਹੋਤਾ ਅਪਣੇ
ਕਥਨ ਤੇ ਦਾਵੇ ਵਿਚ ਨਾਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ
ਉਸਨੂੰ ਭੁਲਾਯਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਰੋਜ਼ੀ ਬੰਦ ਹੋਣੇ ਪਰ ਰੋਯਾ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਯੋਗ
ਸਿਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਣ ਦਾਨ ਮਾਨ ਰੁਜ਼ੀਨਿਆਂ ਨਾਲ
ਸਨਮਾਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਹੋਤਾ
ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸਲੂਕ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਨਿਰਸਤਾ ਸਬੂਤ ਹਨ ਉਸ
ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਉਪਮਤਾ ਦੇ ਇਹ ਇੱਕੋ ਗਲ ਦੇਵੀ ਦੇ ਨਾ ਪ੍ਰਗਟ
ਹੋਣੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਦਲੀਲ ਤੇ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਸਾਫ ਇੰਸ ਫਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ

ਪਿੱਛੇ ਸਿੱਧ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸ਼੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

ਸੋ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਜੋ 'ਜਾਗਤ ਜੋਤ ਜਪੇ ਨਿਸਬਾਸੁਰ' ਸ਼੍ਰੇਯੋ ਵਿਚ ਹੈ ਉਹ ਅਦਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿਕ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਤਮ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਇਸ਼ਟ ਕਰ ਨਾ ਪੂਜਣ ਵਾਲਾ ਸਿੱਖ ਹੈ, ਖਾਲਸਾ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਯਾ ਬੀ ਸਿਖਾਈ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤਲਵਾਰ (ਸ਼ਸਤ੍ਰ) ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸੋਮਾ 'ਨਾਮ' ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ 'ਕ੍ਰਿਪਾਣ' ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ 'ਭਗਉਤੀ' ਆਦਿ ਪਦ ਬੀ ਤਲਵਾਰ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਯਥਾ:—"ਲਈ ਭਗਉਤੀ ਦੁਰਗ ਸਾਹ ਵਰ ਜਾਗਨ ਭਾਰੀ॥ ਲਾਈ ਰਾਜੇ ਸੁੰਭ ਨੋ ਰਤੁ ਪੀਐ ਪਿਆਰੀ॥" ਨਾਮ ਦਾ ਮਾਲਕ 'ਨਾਮੀ' ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਬਾਹੂ ਬਲ ਤੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਹੋ ਅਸਿਕੇਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਉਹ ਆਪ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਲਖਾਯਕ 'ਸ਼ਸਤ੍ਰ' ਤੇ 'ਨਾਮ' ਦੋਸੇ; ਇਸੇ ਵਾਸਤੇ ਨਾਮ ਬਾਬਤ ਕਿਹਾ ਹੈ 'ਹਰਿ ਸਿਮਰਨ ਮਹਿ ਆਪਿ ਨਿਰੰਤਾਰ'॥ ਤੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨੂੰ ਬੀ ਸਰੀਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾਤੇ ਦਾ ਰੂਪ ਕਹਿਕੇ 'ਖਗ ਖੰਡ ਬਿਹੰਡ' ਆਦਿਕ ਛੇਦਾਂ ਵਿਚ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜਦ ਦਸਮ ਗੁਰੂਜੀ ਦੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖਵਿਚ ਖੋਜ ਕਰੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਜਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਤੇ ਕਿ ਹਾੜ ੧੭੫੫ ਤੱਕ ਦੇ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਤੱਕ ਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਇਸ ਥਾਕਿਆ ਦੇ ਵਰਣਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਦੇ ਪੈਰਾਣਕ ਕਿੱਸੇ

ਕਹਾਣੀਆਂ ਬੀਰਰਸੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ
 ਤਾਂ ਕਈ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ 'ਦੇਵੀ ਪੂਜੀ, ਪ੍ਰਗਟਾਈ, ਵਰ ਦਾਨ
 ਲਿਆ' ਇਸ ਅਮਰ ਵਾਕਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।
 ੧੭੫੨-੫੩ ਵਿਚ ਹਵਨ ਆਰੰਭ ਤੇ ੧੭੫੫ ਬਿ: ਦੇਵੀਪ੍ਰਗਟਨ ਦੇ
 ਸੰਮਤ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ੧੭੬੫ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੱਚਖੰਡ
 ਗਮਨ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ ਤੱਕ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ੧੭੫੨ ਤੋਂ ੧੮੩੩
 ਤਕ* ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਕਿ ਦੇਵੀ ਪੂਜੀ, ਦੇਵੀ
 ਪ੍ਰਗਟੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਤੇ ਵਰ ਦੇ ਗਈ।

੧੭੫੮ ਵਿਚ ਲਿਖਣਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ 'ਗੁਰਸ਼ੋਭਾ' ਨਾਮੇ ਗ੍ਰੰਥ,
 ਇਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਾਕਯਾਤ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਦੇ
 ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕਵੀ ਸੈਨਾਪਤ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਬੀ ਇਸ
 ਵਾਕਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦਾ
 ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੈ ਤੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਇਹ ਲੇਖਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਲੋਂ ਮਨਸੂਖ
 ਹੋਇਆ ਦੀ ਫਹਿਰਿਸਤ ਵਿਚ ਗਿਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਾਰਤਿਕ ਮਹਿਮਾ
 ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਿਮਾ
 ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਰਚੇ ਜਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੭੯੮ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ
 ਇਤਨੀ ਬਾਤ ਲਿਖੀ ਹੈ - "ਏਕ ਬੇਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾਸ਼ੀ ਕੇ ਪਾਂਡ ਬੁਲਾਏ,
 ਤਿਨ ਮੇਂ ਹੋਮ ਕਰਾਇਆ ਖਾਲਸੇ ਨਾ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ।" ਇਸ ਵਿਚ
 ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ, ਪ੍ਰਗਟਣ, ਵਰ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ,
 ਸਗੋਂ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕੀ ਉਪਾਸਕ ਇਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਭਗਉਤੀ
 ਪਦ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਅਰਥਾ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਯਥਾ 'ਅਬ ਮੈਂ ਸੰਗਤ
 ਕਉ ਭਗਉਤੀਆਂ ਫੜਾਵਾਂਗਾ'। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ
 ਤਕ, ਸਿਖ ਲੇਖਕਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਣ
 ਯਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਹੈ ਸਕਦਾ

* ਦੇਖੋ ਹੇਠਲੀ ਟੁਕ ਪੰਨਾ ੫੫ ਤੇ ਪੰਨਾ ੬੮।

ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਖਿਆਲ ਤੋਂ 'ਹੋਮ ਕਰਾਇਆ' (ਜੋ ਕਵਿ ਸੈਨਾਪਤ ਨੇ
 ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ) ਅੱਗੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਜਨਾਂ ਸਾਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣ।
 'ਹੋਮ ਕਰਾਇਆ' ਲਫਜ਼ ਕਾਰਨ ਹੋਏ ਹੋਣ ਸਾਰੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ।
 ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਵਾਲੇ (੧੮੩੩ ਬਿ:) ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੇ
 ਵਾਰਤਿਕ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਹੋਮ ਦਾ ਖਿਆਲ ਲੈਕੇ ਦੇਵੀ
 ਆਵਾਹਨ ਵਿਚ ਆਪੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਯਾ ੧੮੦੮-੧੯ ਵਾਲੀ
 ਲਿਖਿਤ ਤੋਂ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਭਾ: ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ (੧੮੫੪ ਬਿ:)
 ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਪ 'ਰਵਾਇਤ ਸੁਣਕੇ ਲਿਖਿਆ' ਆਪੇ
 ਮੰਨਿਆ ਹੈ*। ਲਿਖਤੀ ਸਬੂਤ ਆਪ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ
 ਦੱਸਿਆ। ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਲੈ
 ਰਹੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪਹਾੜੀ ਹਿੰਦੂ ਵਸੋਂ ਵਿਚ,
 ਜਿੱਥੇ ਸਿਖ ਅਤਿ ਥੋੜੇ ਸਨ, ਸੀਨੇ ਬਸੀਨੇ ਦੇਵੀ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ
 ਬਦਲਦਾ ਤੇ ਵਧਦਾ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੱਕ ਅੱਪੜਿਆ ਹੋਵੇ। ਅੱਗੋਂ ਦੇ
 ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਕਾਫੀ ਸੀ ਹੋਰ ਅਲੰਕਾਰ ਰਚਨਾ
 ਵਿਚ ਵਾਧੇ ਕਰਨ ਤੇ ਲਿਖਣ ਦਾ। ਐਉਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ
 ਚਾਉ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਧ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼
 ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ
 ਆਇਆ ਹੈ। ਤਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਦੇਵੀ ਦੀ
 ਰਵਾਯਤ ਇਕ ਸਬੂਤ ਬਣ ਗਈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਦੇਵੀ
 ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਲਈ ਜੋ ਕੰਮ ਕਿ ਅਵਤਾਰ ਸ਼ਿਰੋਮਣਿ ਦੇ ਸਿਵਾ ਕੋਈ
 ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਚਾਉ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵਿਵੇਚਨਾ ਤੇ ਵਿਕ੍ਰੇਕ
 ਵਾਲੀ ਪੜਚੋਲ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਚੁਪ ਕਰਾਕੇ ਇਸ ਪੱਖ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਕਲਮਾਂ
 ਦੁੜਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੇਖਕਾਂ

* ਦੇਵੀ ਦੇ ਵਾਕਿਆ ਤੋਂ ਇਹ ਗੁੰਝ ੯੯ ਬਰਸ ਮਗਰੋਂ
 ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।

ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਅਸਲੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਬੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਮੁਜ਼ਬ ਕਈ ਬਰਸ ਲਗੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬਣਿਆ, ਫਿਰ ਥਾਂ ਦਾ ਕਸੂਰ ਲੱਭਾ, ਜਦ ਉੱਚੇ ਤੇ ਏਕਾਂਤ ਥਾਂ ਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਦੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਯ ਦਾ ਬਹਾਨਾ, ਕਦੇ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਬਹਾਨਾ, ਆਖਰ ਪੁੱਤ ਬਲੀ ਦੇਣਾ ਕਹਿਣ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਮੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਛਕੜ ਹੋਤਾ ਜੀ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਕੇ ਟੁਰ ਆਉਣਾ, ਦਲੀਲਾਂ ਹਨ ਇਸ ਗਲ ਦੀਆਂ ਕਿ ਦੇਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟੀ। ਨਾਂ ਸ਼ੇਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਗਣ ਲੈਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰੀ ਤੇ ਨਾਂ ਸੁੰਭ ਨਿਸੁੰਭ ਆਦਿਕਾਂ ਵਾਂਗ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤੇ ਉਸਦੇ ਰਾਖਸ਼ ਦਲ ਨੂੰ ਸੰਘਰਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਅਪਣੀ ਵਡਿਆਈ ਲਈ ਜਾਂ ਸਮਾਂ ਪਾਕੇ ਬਾਜ਼ੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਡਿਆਈ ਲੈਣ ਲਈ, ਕਿ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾ ਹੀ ਲਈ ਜੋ ਕਿ ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ ਪ੍ਰਗਟੀ ਸੀ ਕੁਛ ਔਖਾ ਨਹੀਂ। ਵਿਚਾਰ ਜੋਗ ਬਾਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਲੜਨਾ ਮਰਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸੀ ਤੇ ਦੇਵੀ ਨੇ ਨਿਰਾ ਵਰ ਹੀ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਜੁੱਧ ਵੇਲੇ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਦੇਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿੱਧਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਲੈਣ ਵਿਚ ਕੀ ਕਮੀ ਸੀ, ਜਦ ਕਿ ਦੇਵੀ ਆਪ ਉਸੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਸਤਯਾ ਲੈਣ ਦੀ ਮੁਥਾਜ ਹੈ। ਜੇ ਦੇਵੀ ਸੁੰਭ ਨਿਸੁੰਭ ਆਦਿਕਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਸਮੇਂ ਸਰੀਰ ਧਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਦੇਵੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਅਸਥੂਲ ਤੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਤਦੋਂ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਤੇ ਸੁੰਭ ਨਿਸੁੰਭ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਕੱਟੇ ਸਨ ਤਦ ਹੁਣ ਬੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਜੋਗ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੁੰਭ ਨਿਸੁੰਭ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਕੇ ਆਪ ਅਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖੜੋਤੀ ਰਹੀ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਮੈਦਾਨੀ ਜੋਗ ਵਿਚ ਆਕੇ ਲੜੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ ਤੇ ਜਯੋਤਿ ਮਹਾਨੀ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਰਚਨ ਪਾਲਨ ਮੰਗਾਰ ਕਰਤਾ ਸੀ ਤਦ ਉਸ ਲਈ

ਸਰੀਰ ਧਾਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦਾ ਕਰਤਬ ਸੀ। ਉਸ ਮਹਾਂ
ਕਾਲ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪਰ ਕੋਈ ਕਾਲ, ਕੋਈ ਜੁਗ, ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਪ੍ਰਬਲ
ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਲਜੁਗ ਉਸਨੂੰ ਸਰੀਰ ਧਾਰਨੇ ਵਰਜ ਸਕਦਾ
ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਕੇ ਗਣਾਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪੱਖ
ਤੇ ਤੁਰਕਾ ਨਾਲ ਲੜੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗਲ ਹੋਈ
ਹੋਵੇ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੇਖਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ
ਹੋਈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰਕੇ ਆਪ ਲੜੀ ਹੋਵੇ। ਦੇਵੀ ਦੀ
ਨਿਰਾ ਵਰ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਅਰਥਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਪਣੇ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ
ਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਦਿਸ਼ਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ
ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ 'ਵਰ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲਗ ਪਗ
ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ
ਨਾਂ ਪਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਅਲਪੱਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ,
ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਗਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜਵੰਦ
ਹੋਈ, ਗੱਲਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੀ ਮੰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ
ਲੋੜ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਟੀਕੇ
ਵਿਚ ਆਪ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਫਿਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਕੋਤਕ ਹੇਤ' ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਵਨ ਤੇ ਆਵਾਹਨ
ਦਾ ਖੇਲ ਰਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ 'ਕੋਤਕ' ਪਦ ਸਭਨਾਂ ਨੇ ਲਗ ਪਗ
ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਤੇ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਪਰ ਵੀ ਲਫਜ਼ ਕੋਤਕ ਹੀ
ਆਇਆ ਹੈ:- ਯਥਾ:-

'ਕਉਤਕ ਹੇਤ ਕਰੀ ਕਵਿ ਨੇ ਸਤਿਸਯ ਕੀ ਕਥਾ ਇਹ ਪੂਰੀ ਭਈ ਹੈ।'*

*ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚੋਂ ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ ਤੇ ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ
ਖਿਆਲ ਲਏ ਹਨ। ਦੁਰਗਾ ਸਪਤਸ਼ਤੀ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਕੇ
'ਸਤਸਯ ਕੀ ਕਥਾ' ਇਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ; ਦੇਖੋ ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ ਅਧਿਆਯ
੮੧ ਤੋਂ ਅੱਗੇ।

ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦੀ ਵਾਰ ਤੇ ਚਰਿਤ੍ਰ ਆਦਿ ਅਨੁਵਾਦ ਤਾਂ ਕੀਤੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਟਪਲਾ ਨਾਂ ਲਗੇ ਕਿ ਉਪਾਸਕ ਹੋਕੇ ਤਰਜਮੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਕਰਾਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਅੰਤ ਪਰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਏਹ ਕਉਤਕ ਹੇਤ ਤਰਜਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣੀ ਬੀ 'ਕੋਤਕ ਮਾਤ੍ਰ' ਹੈ। ਕੋਤਕ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਤਮਾਸ਼ਾ, ਦਿਲਲਗੀ, ਐਸਾ ਕੰਮ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਪਰੇ ਦਿਲੋਂ ਕਿਸੇ ਚੋਜ ਲਈ ਲਗਿਆ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਕੰਮ ਕੋਤਕ ਲਈ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ਼ਟਾਪਤੀ ਕਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਸੋ ਜੇ ਪਹਿਲੇ 'ਕੋਤਕ' ਲਈ ਲਿਖਕੇ ਲੇਖਕ ਸੱਜਣ ਘਟਨਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਬੀ ਕੋਤਕ ਮਾਤ੍ਰ ਦਿਖਾਲਦੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਵਿਚ ਵਦਤੋਵਯਾਘਾਤ ਨਾਂ ਪੈਂਦਾ; ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਤਕ ਮਾਤ੍ਰ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਫੇਰ ਐਸੇ ਹਰਫ ਪਾਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਾ, ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਪੂਜਾ ਪਈ ਸਪਸ਼ਟ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾਂ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬੀ। ਇਹ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਪਾਸ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਪੱਕਾ ਸਬੂਤ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਿੰਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਤੇ ਸੋ ਸਾਖੀ*

*ਇਤਨਾ ਛਪ ਚੁਕਣੇ ਪਰ ਐਡੀਟਰ ਖਾ: ਸਮਾਚਾਰ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ 'ਰਾਮਹਰੀ ਪੁਸਤਕਾਲਯ' ਵਿਚ ਜੋ ਸੋ ਸਾਖੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਹੈ, ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਾਲਤਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਅਖੀਰ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੯੪੭ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਗਲ ਵੀ ਦੱਸੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰ: ੧੯੦੪ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੁਸਖੇ ਤੋਂ ਬੀ ੧੯੦੪ ਤਕ ਦਾ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਾ। ੧੯੦੫ ਦਾ ਨੁਸਖਾ ਅਸੀਂ ਪਾਸ ਹੈ ਹੀ

[ਬਾਕੀ ਟੁਕ ਦੇਖੋ ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਹੇਠ]

ਆਦਿਕ ਦੇ ਲੇਖ ਹੀ ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਨ ।

ਕੋਤਕ ਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਕੋਤਕ ਪਦ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਪਿਛੇ (ਸਫਾ ੬੮ ਤੋਂ ੮੧ ਪਰ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਦਿਖਾ ਆਏ ਹਾਂ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਕੋਤਕ ਹੋਤ ਸਤ ਸਯ' ਦੀ ਕਥਾ ਉਲਥਾ ਕੀਤੀ ਆਪ ਬੀ ਦੱਸੀ ਹੈ, ਉਸ ਕਾਵ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀਚਾਰਕੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਵਾਹਨ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਬੀਰਾਜ ਉਦੀਪਕ ਸਾਹਿੱਤ ਵਿਚ ਬੀ ਕੋਵਲ ਕੋਤਕ ਮਾਤ੍ਰ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕਹੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਰ ਬੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ । ਮਸਲਨ ਇਹ ਕਿ ਸ਼ਾਕਤਿਕ ਮਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਦਾਨਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਮੂਜਬ ਆਪ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨੇ ਲਈ ਆਨੰਦਪੁਰ ਟਿਕਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਕੇ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ' ਦੇ ਅਸੂਲ ਮੂਜਬ ਦੁਖੀ ਜਾਣਕੇ ਆਗਿਆ ਅਰ ਮਾਲੀ ਸਹਾਇਤਾ ਬੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਹੜੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਬੂਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਪਣਾ ਲਿਖੀ ਯਾ ਨਿਸ਼ਚੇ ਯੋਗ ਕਿਸੇ ਸਮਕਾਲੀ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕੋਈ ਗਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ । ਸੰ ੧੯੪੬ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ

~~ਭਾਈ~~ [ਪਿਛਲੇ ਪੰਨੇ ਦੀ ਥਾਕੀ ਟੁਕ]

ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਸਫਾ ੬੦ ਤੇ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ । ਇਹ ੧੯੦੫ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਸੋ ਸਾਖੀ ਸਾਨੂੰ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਪੁਤਰ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬੁੰਗਾ ਮ: ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਜੀਠੀਆ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਹ ਪੌਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥੀ ਉਕਤ ਬੁੰਗਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ ।

ਪਹਿਲੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਇਕ ਅਮਰ ਵਾਰਤਾ ਸਮਝਕੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇਕ ਅਥਾਹ ਪੁਰਖ ਤੇ ਅਡੋਲ ਪਰਖਕੇ ਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕ੍ਰਿਤਮ ਪੂਜਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸੰਭਾਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਕੇ ਅਪਣੀ ਵਿਤ੍ਰੇਕ ਬੁੱਧੀ ਤੇ ਵਿਚੋਚਨਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਅਨੁਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਵਾਹਨ ਦਾ ਹੋਣਾ ਤੇ ਕੋਤਕ ਹੋਤ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਆਪ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਬੀ ਆਪਣੀ ਪੱਖ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਕੋਈ ਅਹਿੱਲ ਧੂਵਾ ਨਹੀਂ ਵੱਸਿਆ ।

ਪਿੱਛੇ ਅਸੀਂ ਵੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ੧੮੩੩ ਤਕ ਕੋਈ ਲਿਖਤੀ ਉਗਾਹੀ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ । ੧੭੫੮ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਹੋਮ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਚਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ*, ਪਰ ਅਸੀਂ ਪਿੱਛੇ ਦਿਖਾ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਲੇਖਕ ਵੀ ਉਸੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸਰਬ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਸਿੱਧ ਮੁਨਿ ਜਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕੋ ਆਏ', ਜਿਸਤੋਂ ਇੱਸ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲੇਖਕ ਜੋ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਸਮਝਦਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈ ਕਹਿਣੇ ਸੰਕੋਚਦਾ ਅਤੇ ਜੋ ਪ੍ਰਗਟੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਆਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਾਤ ਹੋਣੀ ਸੀ; ਇਸ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਲਿਖਣੇ ਸੰਕੋਚ ਨਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਨਿਰਾ ਹੋਮ ਕਰਾਇਆ ਮਾਤ੍ਰ ਲਿਖਕੇ ਨਾ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ । ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਨਜ਼ਰੋਂ ਗੁਜਰੀ ੧੮੦੮ ਯਾ ੧੮੦੯ ਵਾਲੀ ਲਿੱਖਤ ਸੰਮਤ ਗਲਤ ਦੱਸਦੀ ਹੈ, ਕੋਤਕ ਮਾਤ੍ਰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਏਥੇ ਚਾਰ ਉਗਾਹੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰਨੇ ਯੋਗ ਹਨ । ਯਥਾ—

*ਸੇਵਾਦਾਸ ਦੀਆਂ ਪਰਥੀਆਂ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹੋ ਹੁਬਹੂ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਲੀ ਇਬਾਰਤ ਹੈ ।

(ੳ) ੧੭੫੫ ਦੇ ਹਾੜ ਵਿਚ ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸ੍ਰੋਯਾ ਆਪਣਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:—

“ਪਾਇ ਗਹੇ ਜਬ ਤੇ ਤੁਮਰੇ ਤਬ ਤੇ ਕੋਊ ਆਖ ਤਰੇ ਨਹੀ ਆਨਯੋ ॥
ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਪੁਰਾਨ ਕੁਰਾਨ ਅਨੇਕ ਕਹੈ ਮਤ ਏਕ ਨ ਮਾਨਯੋ ॥
ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ ਸਬੈ ਬਹੁ ਭੇਦ ਕਹੈ ਹਮ ਏਕ ਨ ਜਾਨਯੋ ॥
ਸ੍ਰੀ ਅਸਪਾਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੁਮਰੀ ਕਰਿ ਮੈ ਨ ਕਹਯੋ ਸਬ ਤੋਹਿ ਬਖਾਨਯੋ ॥”

ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਹਵਨ ਅਨੇਭ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਫਰਕ ਰਖਦੇ ਹਨ ਪਰ ‘ਹਾੜ ੧੭ ਪ ਵਿਚ ਹਵਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ’ ਇਸ ਪਰ ਸਾਰੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ*। ਇਸ ਸ੍ਰੋਯੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿੰਦੂ ਏਤਕਾਦਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਸੋਚਣ ਦੀ ਚਾਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਆਪ ਪੁਰਾਣਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਪੂਜਨ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੀਕੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਵਨ ਦੇਵੀ ਦਾ ਪੈਰਾਣਕ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰਾਮ ਰਹੀਮ ਪੁਰਾਨ ਕੁਰਾਨ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਅਰਥਾਤ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੀਆਂ, ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਪ੍ਰਭੇਦ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਹੀ ਜਾਣ ਤੇ ਉਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਉਕਤ ਦੇਵੀ ਪੂਜੀ ਜਾਣ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰਵੱਯਾ ਸਦਾ ਸੰਗਤ (ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਰੱਖਣ Consistent) ਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਚਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਟੁਰੀ ਆਈ ਹੈ, ਦੇਖੋ ਜੇ ਸੰਮਤ ੧੭੪੫ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਇਹੋ

*ਨਵੀਨ ਲਿਖਤ ਵਾਲਾ ਸੰਮਤ ੧੭੪੨-੪੬ ਦੇ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਤਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਉਂਟੇ ਸਨ ਤੇ ੧੭੪੫ ਸੰਮਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਪਾਉਂਟੇ ਵਿਚ ਬਹਿਕੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਸੋ ੧੭੪੨-੪੬ ਵਿਚ ਦੇਵੀ ਦਾ ਸੰਮਤ ਗਲਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹੀ ਆਖਿਆ ਹੈ:—

“ਮੈ ਨ ਗਨੇਸਹਿ ਪ੍ਰਿਥਮ ਮਨਾਉ” ॥ ਕਿਸਨ ਬਿਸਨ ਕਬਹੂੰ ਨਹ
ਧਿਆਉ” ॥ ਕਾਨ ਸੁਨੇ ਪਹਿਚਾਨ ਨ ਤਿਨਸੇ ॥ ਲਿਵ ਲਾਗੀ
ਮੋਰੀ ਪਗ ਇਨਸੇ ॥ ੪੩੩ ॥ ਮਹਾ ਕਾਲ ਰਖਵਾਰ ਹਮਾਰੇ ॥
ਮਹਾ ਲੋਹ ਮੈ ਕਿੰਕਰ ਬਾਰੇ ॥ ਅਪਨਾ ਜਾਨ ਕਰੇ ਰਖਵਾਰ ॥
ਬਾਹ ਗਹੇ ਕੀ ਲਾਜ ਬਿਚਾਰ” ॥ ੪੩੪ ॥ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ
ਲਿਖਿਆ:—“ਦਸਮ ਕਬਾ ਭਾਗੋਤ ਕੀ ਭਾਖਾ ਕਹੀ ਬਨਾਇ ॥
ਅਵਰ ਬਾਸਨਾ ਨਾਹਿ ਪ੍ਰਭ ਧਰਮ ਜੁਧ ਕੇ ਚਾਇ ॥”
ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ੧੭੫੩ ਵਿਚ ਮੁੱਕੇ ਚਰਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਪਰ ਚੌਪਈ ਲਿਖਕੇ
ਅਪਣੇ ਪੂਜਯ ਇਸ਼ਟ ਤੇ ਜੁੱਧ ਦੇ ਦੇਵਤਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਕੇ
ਅਪਣੀ ਅਲੱਗਤਾ ਤੇ ਇਕ ਅਕਾਲਉਪਾਸਨਾ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦਰਸਾਈ ਹੈ।
ਜੇ ਮਾਰਕੰਡੇ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਦੁਰਗਾ ਸਤਸਈ ਤਰਜਮਾ ਹੋਈ ਤਾਂ
ਉਸਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ‘ਕਉਤਕ ਹੇਤ ਕਰੀ ਕਵਿ ਨੇ ਸਤਿਸਯ ਕੀ ਕਥਾਇਹ
ਪੂਰੀ ਭਈ ਹੈ’ ਲਿਖਕੇ ਅਪਣੀ ਅਲੱਗਤਾ ਤੇ ਉੱਚਤਾ ਤੇ ‘ਇਕ ਦੀ
ਉਪਾਸਨਾ’ ਦਾ ਪਹਿਲੂ ਲਗਾਤਾਰ ਇਕ ਰਸ ਇੱਕੋ ਦਿਖਾਲਦੇ ਚਲੇ
ਗਏ ਹਨ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਜੁੱਧਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਪਰ ਚਮਕੌਰ ਜੁੱਧ ਤਕ ਇਕ
ਅਕਾਲ ਦੀ ਸਹਾਯਤਾ ਤੇ ਮਿਹਰ ਪੱਖ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।
[ਦੋਸ਼ ਸਫਾ ੧੮-੧੯]

ਸੋ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਕਿ ੧੭੫੫ ਦਾ ਵਾਕ ‘ਪਾਇੰ ਗਹੇ’ ਵਾਲਾ,
ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਟ ਦਾ ਸੁਚਕ ਹੈ, ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤਕ ਇਕੋ ਲਗਾ-
ਤਾਰੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਜੋ ਲਖਾਯਕ ਹੈ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕਿ ੧੭੫੫ ਵਿਚ
ਦੇਵੀ ਇਸ਼ਟ ਜਾਣਕੇ ਵਰ ਲੈਣ ਲਈ ਪੂਜੀ ਨਹੀਂ ਗਈ।

(ਅ) ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਣ ਦਾ ਅੰਤ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ
ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਜੋਗ ਕਰਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਫੇਰ ਇਕਉਗਾਹੀ
ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਜੋ ਕਵੀ ਸੱਜਣ ਆਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ
ਹਨ, ਦੇਖੋ ਪਿੱਛੇ ਪੰਨੇ ੭੭ ਪਰ ‘ਜੋ ਕਿਛੁ ਲੇਖਲਿਖਿਓ’ ਵਾਲਾ ਸ਼੍ਲੋਕ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਪੰਡਿਤ ਦੇ ਆਦਰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦੇ ਸਚਕ ਹੈਨ। ਜੇ ਦੇਵੀ ਇਸ਼ਟ ਜਾਣਕੇ ਪੂਜੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਦੇ ਹੋਤਾ ਪੰਡਿਤ ਚੇਤਿਓਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਫਿਰ ਜਦ ਓਹ ਸ਼ਿਕਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਗੌਣ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਛੱਤ੍ਰੀਆਂ* ਨੂੰ ਮੁੱਖਤਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਜੁੱਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਜਿੱਤੇ ਹਨ'। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟੀ ਸੀ ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਇਹ ਵੇਲਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਦਾ ਯਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਰਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ? ਸਗੋਂ ਇਥੋਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਹੋ ਆਪਣਾ ਅਸੂਲ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਸਤ੍ਰ ਤੇ ਸਸਤ੍ਰਧਾਰੀ (ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਨਾਮ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੱਤਾ ਹੈ) ਦੁਇ ਹੀ ਦੇਵੀ ਤੇ ਦੇਵਰਣ ਹਨ। ਬੀਰਰਸੀ ਪਹਿਲੂ ਤੇ ਅੱਗੇ ਦਾਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਅਗੇ ਵਲਦਾ ਹੈ 'ਸਿੱਖਾਂ' ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਤ ਦੇ ਦੋਹਿਰੇ ਵਿਚ ਸਾਫ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਿਸਰ ਜੀ ਕ੍ਰੋਧਾਤੁਰ ਹੋਕੇ ਖਿਝੇ ਤੇ ਰੋਜੀ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਪੈਕੇ ਰੋ ਪਏ। ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਕਦੇ ਉਸ ਹੋਤਾ ਦੀ ਹੋਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਜਜਮਾਨ ਇਕ ਇਸ਼ਟ ਹੋਵੇ ਅਰ ਜਿਸ ਹੋਤਾ ਦੇ ਹੋਮ ਨਾਲ ਦੇਵਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ?

(ੲ) ਤੀਜੀ ਉਗਾਹੀ ਬਾਹਰਲੀ ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ੁਰੂ ੧੭੫੬ ਸੰਮਤ†

*ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੱਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਛੱਤ੍ਰੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ।

†੧੭੫੫ ਦੇ ਹਾੜ ਵਿਚ ਆਖਿਆ 'ਪਾਇੰਗਰੇ' ਤੇ ੧੭੫੬ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਇਹ ਐਲਾਨ ਇਕ ਭਾਵ ਦੇ ਹਨ। ਗੋਯਾ ੧੭੫੫ ਦੇ ਹਾੜ ਤੇ ੧੭੫੬ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਲਗਾਤਾਰ ਇਕੋ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਐਲਾਨ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਮੇਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਫਾਰਸੀ ਵਿਚ ਵੇਰਵਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਅਖਬਾਰ ਨਵੀਸ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਘੱਲਿਆ ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਪੰਨਾ ਪੜ੍ਹ ਪਰ ਤਰਜਮੇ ਸਮੇਤ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਗੰਗਾ ਆਦਿ ਤੀਰਥਾਂ ਤੋਂ ਹੋੜਨਾ, ਪੈਰਾਣਾ ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਣਾ ਤੇ ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਵਤਾਰਾਂ ਤੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਵਰਜਣਾ ਸਾਫ਼ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਨਹੀਂ ਪੂਜੀ ਗਈ; ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋਕੇ ਜਾਹਿਰੀ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਈ ਸੀ ਤੇ ਹਵਨ ਜੇਸੀ ਵਿਧੀ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਈ ਸੀ; ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਆਦਿ ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਵਰ ਮਿਲੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪੈਰਾਣਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਤੇ ਸੰਮਤੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪੂਜਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਨਾ ਕਿ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸਿਵਾਏ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨੋ ਅਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਤੋੜਕੇ ਇਕ ਭਾਈ ਹੋ ਜਾਓ। ਅਰਥਾਤ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ-ਵਰਨਾਸ਼੍ਰਮ-ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਓ। ਖਾਲਸਾ ਸਾਜਣਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਤੇ ਸਾਜਣਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਸਿੱਧਾਂਤ ਬਾਹਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਤੋਂ ਬੀ ਇਹੀ ਪਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸ਼ਾਕਤਿਕ ਮਤ ਦੀ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਟ ਮੰਨਕੇ ਅਰਾਧਨਾ ਤੇ ਦੇਵੀ ਦਾ ਵਰ ਦੇਣਾ' ਐਸੀ ਗਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

(ਸ) ਇਸ ਸਬੂਤ ਵਿਚ ਚੌਥੀ ਗਵਾਹੀ ਇਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰਹਿਤਨਾਮੇ ਆਦਿਕ ਜੋ ਦੇਵੀ ਪ੍ਰਗਟਣ ਦੇ ਦੱਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੰਮਤਾਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਅਪਣੇ ਵਿਚ ਮਛੁਟ, ਹੁਕਮ ਰਖਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦੇਵੀ ਦੀ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਨ। ਜੇ ਕਦੇ ਦੇਵੀ ਪੂਜਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸੱਜਣ ਮਾਨਤਾ ਦੇ ਵਾਕ ਤੇ ਹਦਾਯਤਾਂ ਲਿਖਦੇ, ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੇ ਵਾਕ ਕਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖਦੇ। ਫੰਨਗੀ ਮਾਤ੍ਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਉਂ ਹਨ:-

੧. ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ-

“ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ ਗੋਰ, ਮਥੂੀ, ਮਸੀਤ, ਮੁੱਲਾ, ਕਾਜ਼ੀ,
ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ।”

੨. ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਦਯਾ ਸਿੰਘ ਜੀ:-

“ਗੁਰੂ ਕਾ ਸਿਖ, ਮਟ, ਬੁੱਤ, ਤੀਰਥ, ਦੇਵੀ, ਦੇਵਤਾ, ਬਰਤ, ਪੂਜਾ, ਅਰਚਾ, ਮੰਤ੍ਰ, ਜੰਤ੍ਰ, ਪੀਰ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁੱਛਣਾ, ਤਰਪਨ, ਗਾਯਤ੍ਰੀ ਕਿਤੇ ਵਲ ਚਿਤ ਦੇਵੇ ਨਾਹੀ” ।

੩. ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ ਜੀ:-

“ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੋ ਛਾਡਿ ਕਰ ਭਜੈ ਦੇਵ ਕੁਈ ਔਰ । ਜਨਮ ਜਨਮ ਭ੍ਰਮਤਾ ਫਿਰੈ ਲਹੈ ਨ ਸੁਖ ਕੀ ਠੌਰ ॥੧੬॥ ਮਝੀ ਗੋਰ ਦੇਵਲ ਜੋ ਮਾਨੈ । ਪਰ ਪੰਥਨ ਕੋ ਉਚ ਬਖਾਨੈ । ਸੋ ਸਾਕਤ ਗੁਰ ਕਾ ਸਿਖ ਨਾਹੀ” । ਫਾਸ ਪਿਓ ਜਮ ਕੰਕਰ ਪਾਹੀ ॥੨੨॥ ਬਾਝ ਗੁਰੂ ਸਿਖਨ ਕੀ ਸੇਵਾ । ਮਿਥਿਆ ਮਾਨੈ ਸੁਰ ਨਰ ਦੇਵਾ । ਲੇਣਾ ਦੇਣਾ ਖਾਲਸੇ ਆਨ ਦੇਵਸਭ ਬੁਠਾ ਅਉਰ ਦੇਵ ਇਉਂ ਮਾਨੀਏ ਜਿਉਂ ਬਾਰੂ ਕੀ ਮੂਠ” ॥ ੨੬ ॥

੪. ਪ੍ਰੇਮ ਸੁਮਾਰਗ (੧੮੮੦ ਬਿ):-

“ਮਠ, ਮਝੀ, ਬੁਤ, ਤੀਰਥ, ਦੇਵੀ, ਦੇਵਤਾ, ਬਰਤ, ਪੂਜਾ, ਅਰਚਾ, ਮੰਤ੍ਰ, ਜੰਤ੍ਰ, ਪੀਰ, ਪੁਰਖ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੁੱਛਣਾ, ਤਰਪਨ ਕਰਨਾ, ਗਾਯਤ੍ਰੀ, ਸ੍ਰਾਧ, ਹੋਰਤ ਕਿਤੇ ਵਲ ਦੇਖੇ ਨਾਹੀ” ।

[ਧਿਆ ੧

ਪੁਨਾ:-“ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਇਸ਼ਟ ਪ੍ਰਸਾਦ ਨਾ ਖਾਏ” ।

੫. ਮੁਕਤ ਨਾਮਾ-“ਤਜੈ ਸੀਤਲਾ ਭੋਗ” ।

ਪੁਨਾ:-“ਮੇਰਾ ਸਿਖ ਸੀਤਲਾ ਨਾ ਮਾਨੈ” ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਦਲੀਲ ਇਸੇ ਗਲ ਦੀ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਤੇ ਪੂਜਯ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਨਾਹੀ ਇਹ ਜਾਣਕੇ ਅਰਾਧੀ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਗਈ ਹੈ ।

-ਇਤਿ-

ਪੁਰਾਣਾ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਅਖਬਾਰ 'ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ'

‘ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ’ ਅਖਬਾਰ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਪੰਥ ਸੇਵਕ ਅਖਬਾਰ ਹੈ, ੧੮੯੯ ਈ: ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਜ ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ੬੪ ਬਰਸ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਤਦ ਤੋਂ ਇਹ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋਕੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅਣਥੱਕ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ‘ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ’ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਧਾਰਮਕ ਅਖਬਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਲੇਖ ਆਤਮਾ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਖੁਰਾਕ, ਧਾਰਮਕ ਗਿਆਨ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਖਾਲਸਾ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਰ ਫੈਸ਼ਨੀ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰ ਸਿਖੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਯਾਖਯਾ, ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦਰਸ਼ਨ, ਧਾਰਮਕ ਜੀਉਤਿਆਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ, ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸਮਾਚਾਰ, ਆਤਮ ਕਥਾ, ਨੀਤੀ ਵਾਰਤਾ ਤੇ ਸਿਖਯਾਦਾਇਕ ਵਾਰਤਾਵਾਂ ਆਦਿ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸਿੰਮ੍ਰਤੀ ਵਿਚ ਹਰ ਹਫ਼ਤੇ ਤਾਜ਼ੇ ਕਰਨੇ ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਰਤਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਚਾ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਤੇ ਫੌਜਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਬਿਦੇਸ਼ ਬੜੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਚਾ ਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਬੁੱਢੇ ਮਾਈ ਭਾਈ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਜੋਗ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਇਸ ਦੇ ਗ੍ਰਾਹਕ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਤਾਂ ਅੱਜੇ ਹੀ, ਪਹਿਲੀ ਫਰਸ਼ਤ ਵਿਚ, (੬) ਚੰਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਮਨੀਆਰਡਰ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜਕੇ ਇਸ ਦੇ ਗ੍ਰਾਹਕ ਬਣੋ। ਕੋਈ ਘਰ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਵਿਰਵਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਏ।

ਛੋਟੀ ਪੱਤਰ ਕਰਨ ਤੇ ਮਨੀਆਰਡਰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ—

ਮੈਨੇਜਰ—ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ

ਹਾਲ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਨਾਮ ਪੁਸਤਕ	ਬਿਨਾਂ ਜਿਲਦ	ਜਿਲਦ ਸਾਦਾ	ਜਿਲਦ ਕਪੜਾ
੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ	—	੧੫)	੧੬)
੨. ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ	—	੧੮॥)	੧੯॥)
੩. ਅਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਚਮਤਕਾਰ	—	੫)	੫॥)
੪. ਬਾਬਾ ਨੇਧ ਸਿੰਘ	—	੪)	੪॥)
੫. ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ	—	੭॥)	੮)
੬. ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਓ	—	—	੩)
੭. ਪੰਜ ਗੰਥੀ ਸਟੀਕ ਆਦਿ ਅਰਥਨੀ ਟੀਕਾ—	—	—	੧੦)
੮. ਪੰਜ ਗੰਥੀ ਬਾਲ ਬੇਧਨੀ ਟੀਕਾ	—	—	੫)
੯. ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਸਟੀਕ	—	—	੮)
੧੦. ਕਬਿਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਭਾਗ ੨	—	੨॥)	੨॥)
੧੧. ਸੁੰਦਰੀ	॥॥)	—	੧॥)
੧੨. ਬਿਜੈ ਸਿੰਘ	੧॥)	—	੨)
੧੩. ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ	੨॥)	—	੨॥॥)
੧੪. ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ	—	੧॥)	੧॥॥)
੧੫. ਲਹਿਰ ਹੁਲਾਰੇ	—	੨)	੨॥)
੧੬. ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਰ	—	੨)	੨॥)
੧੭. ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ	—	੧॥)	੧॥॥)
੧੮. ਕੰਬਦੀ ਕਲਾਈ	—	੨॥)	੨॥॥)
੧੯. ਪ੍ਰੀਤ ਵੀਣਾ	॥)	—	੧)
੨੦. ਕੰਤ ਮਹੇਲੀ	॥—)	—	॥—)
੨੧. ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ ਜੀਵਨ	॥॥)	—	੧॥)

ਏਹ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇਸ ਪਤੇ ਤੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ:—

ਮੈਨੇਜਰ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਾਚਾਰ

ਹਾਲ ਬਾਗ਼ਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ